

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TARİHİ BELGELER VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA
ESKİÇAĞ'DA ERBAA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Salime GÖRGÜN

Danışman: Doç. Dr. Hatice UYANIK

TOKAT-2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Hatice Uyanık danışmanlığında hazırlamış olduğum “Tarihi Belgeler ve Arkeolojik Veriler Işığında Eskiçağ’da Erbaa” adlı Yüksek Lisans Tezinin bilimsel ve etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

04/09/2025

Salime GÖRGÜN

JÜRİ KABUL VE ONAY

Salime GÖRGÜN tarafından hazırlanan “**Tarihi Belgeler ve Arkeolojik Veriler Işığında Eskiçağ’da Erbaa**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 04/9/2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan)

Üye:

Üye:

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

İTHAF

Hayatımın her döneminde verdiğim kararlarda bana hem maddi hem de manevi desteğini esirgemeyen, yaşamıma anlam katan değerli kardeşim, Antalya İl Jandarma Komutanlığı Asayiş Şube Müdürlüğü'ne bağlı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüğü'nde görev yapan Jandarma Uzman Çavuş Süleyman GÖRGÜN'e ithaf olunur.

ÖNSÖZ

“Tarihi Belgeler ve Arkeolojik Veriler Işığında Eskiçağ’da Erbaa” başlıklı tez çalışmamın hazırlanma sürecinde, kıymetli bilgi birikimi, yol göstericiliği ve her daim desteğiyle bana rehberlik eden saygıdeğer hocam Doç. Dr. Hatice UYANIK’a en derin şükranlarımı sunarım. Literatür taraması ve kaynaklara ulaşım konusundaki destekleri için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Merkez Kütüphanesi personeli Aylin KAYMAK’a, tescil fişlerini tezimde kullanmam hususunda gerekli izni veren Tokat Müzesi Müdürlüğüne, bölgenin arkeolojik dokusu hakkında fikir alışverişinde bulunduğum arkeolog Rüştü BİZERİ’ye teşekkür ederim. Çalışmamın metin okumaları ve şekil düzenlemelerindeki kıymetli katkılarından ötürü değerli hocam Dr. Bahar KOCABAŞ’a da minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Araştırma sürecim boyunca karşılaştığım her türlü zorlukta yanımda olan, manevi desteklerinin yanı sıra maddi katkılarını da hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme gönülden teşekkür ederim. Son olarak, tez çalışmamın her aşamasında yanımda bulunarak maddi ve manevi yönden büyük destek sağlayan kıymetli ağabeyim Hüseyin GÖRGÜN’e, sevgili kardeşim Hüsametdin GÖRGÜN’e içten minnettarlığımı sunarım.

ÖZET

TARİHİ BELGELER VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ESKİÇAĞ'DA ERBAA

Görgün, Salime

Yüksek Lisans, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hatice Uyanık

Eylül 2025, xiv+ 96 sayfa

Bu çalışma, Orta Karadeniz Bölümünde yer alan Tokat'a bağlı Erbaa ilçesinin Eskiçağ tarihini ve bu dönemdeki yerleşim dokusunu, arkeolojik bulgular ve antik yazılı kaynaklar ışığında incelemektedir. Bölgenin coğrafi konumu, doğal kaynaklarının zenginliği ve stratejik yollar üzerindeki yeri, Erbaa'nın tarih boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yapmasına zemin hazırlamıştır. Yapılan araştırmalar, ilk yerleşim izlerinin Kalkolitik Çağ'a kadar uzandığını göstermektedir. Erbaa'nın, Eski Tunç Çağı'nda ise yoğun bir iskâna sahne olduğu arkeolojik verilerle ortaya konulmuştur. MÖ II. binyıla gelindiğinde ise Hitit çivi yazılı belgelerinden anlaşıldığı üzere Orta Karadeniz, özellikle Tokat ve çevresi, Hititler ile Kaşka toplulukları arasındaki uzun süreli çatışmaların merkezi olmuştur. Dolayısıyla Erbaa da konum itibarıyla bu süreçten etkilenmiştir. Demir Çağı'na tarihlenen arkeolojik buluntular, Frig etkisinin bölgeye ulaştığını göstermektedir. Pers hâkimiyetinden sonra Helenistik Dönem'de Erbaa, Pontos Krallığı için askeri, dini ve siyasi bakımdan önemli bir merkez haline gelmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde de stratejik konumundan dolayı bu bölge askeri ve idari açıdan bölgesel önemini sürdürmüştür.

Bu çalışma kapsamında antik kaynaklar, arkeolojik materyaller, epigrafik belgeler ve yüzey araştırmaları sonucu elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Böylece Erbaa'nın Eskiçağ tarihindeki siyasi, ekonomik, dini ve kültürel ilişkileri

ortaya konulmuş; söz konusu kentin askeri, siyasi ve ekonomik açıdan nasıl bir tercih alanı haline geldiği açıklığa kavuşturulmuştur.

Sonuç olarak, bu tez Erbaa'nın Eskiçağ tarihine dair bütüncül bir bakış açısı sunmakta ve Anadolu tarihindeki konumunu ve önemini değerlendirmektedir. Bu çalışma hem bölgenin yerleşim sürekliliğini belgeleyen ilk kapsamlı araştırma olması hem de ileride bu sahada yapılacak bilimsel çalışmalara kaynak teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erbaa, Höyük, Pontos, Iris, Eupatoria

ABSTRACT

ERBAA IN ANTIQUITY IN THE LIGHT OF HISTORICAL DOCUMENTS AND ARCHAEOLOGICAL DATA

Görgün, Salime

Master's Thesis Ancient History Scientific

Advisor: Assoc. Prof. Hatice UYANIK

September 2025, xiv + 96 pages

This study examines the ancient history and settlement patterns of the Erbaa district of Tokat, located in the Central Black Sea Region, in the light of archaeological findings and ancient written sources. The region's geographical location, rich natural resources, and strategic location on roads have paved the way for Erbaa to host diverse cultures throughout history. Research indicates that the first traces of settlement date back to the Chalcolithic Age. Archaeological data has revealed that Erbaa was densely inhabited during the Old Bronze Age. By the 2nd millennium BC, as understood from Hittite cuneiform documents, the Central Black Sea region, particularly Tokat and its surrounding area, became the center of long-term conflicts between the Hittites and Kaska communities. Consequently, Erbaa, due to its location, was also affected by this process. Archaeological finds dating to the Iron Age indicate that Phrygian influence reached the region. Following Persian domination, during the Hellenistic Period, Erbaa became an important military, religious, and political center for the Pontic Kingdom. Due to its strategic location, the region maintained its regional importance from a military and administrative perspective during the Roman and Byzantine periods.

This study provides a comparative analysis of ancient sources, archaeological materials, epigraphic documents, and data obtained through surface surveys. This study reveals the political, economic, religious, and cultural relationships of Erbaa in ancient history, clarifying how the city became a preferred military, political, and economic hub.

In conclusion, this thesis presents a holistic perspective on Erbaa's ancient history and evaluates its position and importance in Anatolian history. This study is significant both because it is the first comprehensive study documenting the region's continuous settlement and because it serves as a resource for future scientific studies in this area.

Keywords: Erbaa, Mound, Pontus, Iris, Eupatoria

İÇİNDEKİLER

Etik Sözleşme.....	i
Jüri Kabul ve Onay.....	ii
İthaf	iii
Önsöz.....	iv
Özet.....	v
Abstract.....	vii
İçindekiler	ix
Kısaltmalar	xii
Ekler Listesi.....	xiii
Giriş.....	1
BÖLÜM 1: ERBAA'DA YAPILAN ARKEOLOJİK KAZILAR VE YÜZEY ARAŞTIRMALARI.....	2
BÖLÜM 2: ERBAA'NIN FİZİKİ COĞRAFYASI.....	5
2.1. Coğrafi Konumu.....	5
2.2. Jeolojik Özellikler	5
2.3. Jeomorfolojik Özellikler.....	6
2.4. Dağlar	7
2.5. Akarsular	8
2.6. Ovalar	12
2.7. Toprak Özellikleri	13
2.8. İklim	14
2.9. Bitki Örtüsü	14
2.10. Yollar.....	16
BÖLÜM 3: TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA ERBAA.....	18
3.1. Kalkolitik Çağ'da Erbaa.....	18
3.2. Eski Tunç Çağı'nda Erbaa.....	19
BÖLÜM 4: TARİHİ ÇAĞLARDA ERBAA	22
4.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Erbaa	22
4.2. Hititler Döneminde Erbaa	23
4.3. Frigler Döneminde Erbaa	25
4.4. Persler Döneminde Erbaa	26

4.5. Hellenistik Dönemde Erbaa.....	27
4.5.1. Büyük İskender ve Generalleri Döneminde Erbaa	28
4.5.2. Pontos Krallığı Döneminde Erbaa	29
4.6. Roma Döneminde Erbaa	32
BÖLÜM 5: ARKEOLOJİK MERKEZLER	37
5.1.Kaleler	37
5.1.1. Boğazkesen Kalesi /Kaleköy Kalesi.....	37
5.1.2. Kevgir Kalesi /Mahalle Kalesi.....	37
5.1.3. Güveçli /Simeri Kalesi.....	39
5.2. Höyükler.....	40
5.2.1. Çernik /Bölücek Höyük	40
5.2.2. Hacıpazar Höyük	40
5.2.3. Horoztepe Höyüğü.....	40
5.2.4. Höyüktepe/Yassitepe/Aşağıçandır Höyüğü.....	40
5.2.5. Karayaka /Çobantepe Höyük.....	41
5.2.6. Kızılçubuk/ Tepeköy Höyük.....	41
5.2.7. Sarıkaya Höyüğü	41
5.2.8.Tanoba Höyük	42
5.2.9. Tepecik Höyük.....	42
5.2.10.Teveri/Koçak Höyük	42
5.2.11. Tuğla Fabrika Höyüğü.....	43
5.3. Yerleşmeler	43
5.3.1. Akyer Mevkisi Yerleşimi	43
5.3.2. Çamdibi Yamaç Yerleşmesi	43
5.3.3. Çermikdibi Yerleşimi	43
5.3.4. Feraye (Örene) Mevkii Yerleşimi.....	44
5.3.5. Horoztepe Mezarlığı ve Yerleşmesi	44
5.3.6. İverönü Yerleşim Yeri	46
5.3.7. Kaledibi Mevkii Yerleşimi	47
5.3.8. Kaledibi / Tepeüstü Yerleşimi	47
5.3.8 Kaleköy Yerleşimi	47
5.3.9. Karaçam Yerleşimi	48
5.3.10. Kömüşlük/Gümüşlük Yerleşmesi.....	48
5.3.11 Kösere Mevkisi Yerleşimi	48

5.3.12. Köyünü Yamaç Yerleşmesi	48
5.3.13. Ören Mevkisi Yerleşimi	49
5.4. Maden Ocakları ve İşlikler	49
5.4.1. Gümüşlük Eski Madenlik Mevkisi	49
5.4.2. Ezebağ Buluntuları	50
5.5. Kaya Mezarları	50
5.5.1. Emeri Kaya Mezarı.....	50
5.5.2. Kaleköy Kaya Mezarları.....	51
5.5.3. Karakışla Kaya Mezarlığı.....	51
5.6. Tümülüsler ve Nekropoller	51
5.6.1. Hanüstü Tümülüsü.....	51
5.6.2. Dökmetepe Tümülüsü.....	51
5.6.3. Örumcektepe Tümülüsü	52
5.6.4. Üçtepeler Tümülüsü.....	52
5.6.5. Ziyarettepe Tümülüsü.....	52
5.6.6. Sekibaşı Nekropolü.....	53
5.6.7.Efenditepe Mezarlık Alanı.....	53
5.7. Basamaklı Tüneller.....	54
5.7.1. Gümüşalan Köyü Basamaklı Tüneli	54
5.7.2. Yoldere Basamaklı Tüneli	54
5.8. Kültür Varlıkları	55
5.8.1. Ayazma Kilise Yapısı	55
5.8.2. Boğazkesen Köprüsü	55
5.8.3. Gölceğiz Köprüsü	55
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	60
ANTİK KAYNAKLAR	60
EKLER	68

KISALTMALAR

vd	Ve diğlereri
vb	Ve benzerleri
dn	Dipnot
m	Metre
km	Kilometre
C.	Cilt
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
MTA	Maden Tetkik Arama
SKTVKBK, D.K.V.K.E.:	Sivas Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Doğal ve Kùltürel Varlıkları Koruma Envanteri

EKLER LİSTESİ

Harita 1: Tokat İli Coğrafi Yapısı (http:// www. tokat.gov.tr).....	68
Harita 2: Erbaa Lokasyon Haritası (http:// www. tokat.gov.tr)	68
Harita 3: Erbaa Şehri ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası (Tez, 2023, s.23)	69
Harita 4: Pompeius'un Doğudaki Düzenlemeleri(Brill's New Pauly Supp. I ,Vol.3)...	69
Harita 5: Mithradates Savaşları (Brill's New Pauly Supp. I ,Vol.3)	70
Harita 6: Arkeolojik Merkezler.....	70
Resim 1: Erbaa Ovası'nın Kuzeyinde Yer Alan Canik Dağları'ndan Görünüm (Tez, 2023, ...	64
Resim2: Boğazkesen/Kaleköy Kalesi Genel Görünüm.....	64
Resim 3: Boğazkesen/Kaleköy Kalesi Sur Duvarından Görünüm (Tekin, 2020, s.243).....	65
Resim 4: Boğazkesen/Kaleköy Kalesi'nin Bizans Dönemi'ne Ait Burçlarından Bir Görünüm (Sökmen, 2016, s.438).....	65
Resim 5: Canik Dağları'nın Zirvesine Yakın Yerde Kurulmuş Olan Kevgir Kalesi (Erbaa. bld. gov.tr).....	73
Resim 6: Kevgir Kalesi'nin Bulunduğu Kayalık Alan (Bulut, 2017, s. 203).....	73
Resim 7: Kevgir Kalesi Basamaklı Tüneli Girişi (Bulut, 2017, s. 205).	74
Resim 8: Kevgir Kalesi'nin Üzerinde Bulunan Kayaya Oyulmuş Oda Kalıntısı Girişi (Bulut, 2017, s. 204).	74
Resim 9: Güveçli ve Emeri Köyü'ne Güneyden Bakış (Bulut, 2017, s. 200).	75
Resim 10: Güveçli Kalesi Güneye Bakan Yamaçta Basamaklı Tünel Girişi (Bulut, 2017, s. 201).....	75
Resim 11: Güveçli Kalesi Basamaklı Tüneline Açılan Küçük Tünel/Koridor (Bulut, 2017, s. 201).....	76
Resim 12: Horoztepe Höyüğü (Yetişkin vd., 2010, s. 293).	76
Resim 13: Höyüktepe/Yassitepe/ Aşağıçandır Höyük Genel Görünüm (Yetişkin vd., ,2010, s. 266).....	77
Resim 14: Tonaba Höyük Genel Görünüm (Yetişkin vd.,2010, s. 273).....	77
Resim 15: Tonaba Höyük (Yetişkin vd.,2010, s. 273).	78
Resim 16: Tepecik Höyük Genel Görünüm (Yetişkin vd., 2010, s. 277).....	78
Resim 17: Akyer Mevkisi Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).....	79
Resim 18: Çamdibi Yamaç Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKKBK, D.K.V.K.E)....	79
Resim 19: Çermikdibi Yerleşimi Genel Görünüm (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).....	80
Resim 20: Feraye/Örene Mevkisi Yerleşimi Genel Görünüm (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).	80
Resim 21: Feraye/Örene Mevkii Yerleşimi Seramik Genel Görünüm (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).	81
Resim 22: Feraye/Örene Mevkisi Yerleşimin İçinden Geçen Asfalt Yolun Hemen Batısında İnsan Eliyle Oluşturulmuş Basamak (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).	81
Resim 23: Feraye/Örene Mevkisi Yerleşimin İçinden Geçen Asfalt Yolun Genel Görünümü (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).....	82
Resim 24: Horoztepe Mezarlığı ve Yerleşmesi (Yetişkin vd., 2010, s. 265).	82
Resim 25: Horoztepe Mezarlığı, Gaga Ağzılı Testi, Çalpara, Kirmen, Ayna, Güneş Kursu, Çanak (Uyanık, 2014, s. 117).	83

Resim 26: Horoztepe Çocuğunu Emziren Kadın Heykelciği (Özgüç, 1956, s. 155).	83
Resim 27: Horoztepe Tunç Boğa Heykelciği (Özgüç, 1956, s. 155).....	84
Resim 28: Horoztepe Mezarlığı, Seramik Eserler (Özgüç ve Akok, 1958, s. 153).....	84
Resim 29: İverönü Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	85
Resim 30: Kaledibi Tepeüstü Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).85	
Resim 31: Kaledibi Tepeüstü Yerleşimi Seramik Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	86
Resim 32: Köse Mevkisi Yerleşimi Seramikleri (SKTVKBK, D.K.V.K.E).....	86
Resim 33: Köse Mevkisi Yerleşimi Horasan Harçlı duvar Kalıntısı (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	87
Resim 34: Ören Mevkisi Yamaç Yerleşiminden Harçlı Temel Kalıntısı İzleri (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	87
Resim 35: Emeri Kaya Mezarı (Tekin, 2022, s. 76).	88
Resim 36: Emeri Kaya Mezarı İçten Görünüm (Tekin, 2022, s. 76).....	88
Resim 37: Karakışla Kaya Mezarlığı Khamosorionları (Tekin, 2022, s. 78).	89
Resim 38: Dökmektepe Tümülüsü Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	89
Resim 39: Örümcektepe Tümülüsü Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	90
Resim 40: Ziyarettepe Tümülüsü Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	90
Resim 41: Sekibaşı Nekropolü Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	91
Resim 42: Sekibaşı Nekropolü Mezar Odası (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	91
Resim 43: Sekibaşı Nekropolü Seramik Buluntular (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	92
Resim 44: Gümüşalan Köyü Basamaklı Tünelinin Bulunduğu Kayalık (Bulut, 2017, s. 202).	92
Resim 45: Gümüşalan Köyü Basamaklı Tünelinin Girişi (Bulut, 2017, s. 202).	93
Resim 46: Gümüşalan Köyü Basamaklı Tüneli Basamakları (Bulut, 2017, s. 203).....	93
Resim 47: Yoldere Basamaklı Tüneli (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	94
Resim 48: Ayazma Kilise Kalıntısı (SKTVKBK, D.K.V.K.E).	94
Resim 49: Boğazkesen/Kaleköy Köprüsü (https://www.paradigmaakademi yayinlari.com/wp-content/uploads/2024/12/1-erbanin-surudurulebilir-ekolojik-turizm-envanteri).....	95
Resim 51:Gölceğiz Köprüsü Kesme Taştan Duvar Örgüsü (SKTVKBK, D.K.V.K.E). 96	

GİRİŞ

Erbaa ilçesi, Orta Karadeniz Bölümünde yer alan Tokat ili sınırları içerisinde bulunmaktadır. Söz konusu bu ilçe Kelkit Irmağı havzasında konumlanmakta olup, kuzeydoğudan doğu Anadolu'ya, güneyden İç Anadolu'ya geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Zengin su kaynakları ve tarıma elverişli arazileri sayesinde bölge, tarih öncesi dönemlerden itibaren farklı kültürler tarafından sürekli olarak iskan edilmiştir. Kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen arkeolojik buluntular Erbaa'nın Eskiçağ tarihindeki idari, askeri, ticari ve kültürel açıdan önemini ortaya koymaktadır.

“Tarihi Belgeler ve Arkeolojik Veriler Işığında Eskiçağda Erbaa” başlıklı tez çalışması, Erbaa'nın en erken tarihinden başlayarak Eskiçağ'ın sonuna kadar olan dönemini konu edinmiştir. Çalışma, iki temel amacı hedeflemiştir: Birinci amaç, Erbaa ile ilgili kaynakları, arkeolojik kazı ve yüzey araştırma sonuçlarını bir araya getirerek Erbaa'nın Eskiçağ'ı hakkında toplu ve sistematik bir çalışma sunmaktır. İkinci amaç ise, bu kaynaklar doğrultusunda Erbaa'nın ne denli önemli bir yerleşim merkezi olduğunu ortaya koymaktır.

Bu doğrultuda, tezimiz beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tarihsel süreç içerisinde Erbaa'da gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları incelenmiştir. İkinci bölümde, Erbaa'nın fiziki coğrafyası ele alınmış yeryüzü şekilleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, Erbaa'nın tarih öncesi dönemlerine odaklanmış; Kalkolitik ve Tunç Çağlarındaki yerleşim yapısı üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise tarihi çağlarda Erbaa'daki siyasal ve kültürel gelişmeler ele alınmış ve bu doğrultuda Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Hitit, Frig, Pers, Pontos ve Roma uygarlıklarının bölgedeki izleri incelenmiştir. Son bölümde ise çalışma alanında yer alan arkeolojik merkezler ayrıntılı olarak sunulmuştur.

BÖLÜM 1: ERBAA'DA YAPILAN ARKEOLOJİK KAZILAR VE YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Erbaa ilçesi gerek coğrafi konumu gerekse iklim ve bitki örtüsü nedeniyle tarihsel süreçte Anadolu'nun, erken dönemlerden itibaren başlıca yerleşim alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum ise Erbaa'nın tarihi ve arkeolojik açıdan zengin bir dokuya sahip olmasında etkili olmuştur. Erbaa'nın Eskiçağ tarihi ve arkeolojisi üzerine gerçekleştirilen çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bölgede ilk arkeolojik araştırma 1836 yılında İngiliz Jeolog W. J. Hamilton tarafından yapılmıştır. Hamilton, Strabon'un eserinde geçen antik Eupatoria/ Magnopolis kentinin yerini tespit etmek amacıyla Erbaa da Kelkit ve Tozanlı'nın birleştiği mevkinde bulunan Boğazkesen Kalesi ve çevresinde araştırmalar yapmıştır (Hamilton, 2013, s. 261-262). Aynı şekilde 1838 yılında Fransız misyoner E. Boré de antik kent Magnopolis'in yerini bulmak için Kaleköy ve çevresinde araştırmalar yapmıştır (Boré, 1840, 315-318). 19. yüzyılın sonunda İngiliz arkeolog ve tarihçi J.G.C. Anderson da Hamilton ve Boré gibi antik kent Magnopolis'in yerini bulabilmek için Boğazkesen Mevkinde ve çevresinde araştırma yapmıştır (Anderson, 1903, 74-78). Yine 19. yüzyılın sonlarında İngiliz arkeolog ve tarihçi J.A.R. Munro antik yollar üzerine yapmış olduğu çalışmalar kapsamında Erbaa ve çevresinde araştırma yapmıştır (Munro,1902, s. 56).

20. yüzyılda Tokat'ta görev yapan Cizvit misyonerlerden Désiré Girard 1902 yılında gerçekleştirdiği keşif gezisi kapsamında Erbaa çevresinde çok kısa çapta bir araştırma yapmıştır (Girard, 1905, s. 34).

Arkeolog İ. Kılıç Kökten, Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'nun Tarih Öncesine dair yaptığı yüzey araştırmaları kapsamında 1944 ve 1947 yıllarında Tokat'ta çok sınırlı bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Bu çalışma kapsamında Kökten, Erbaa ve çevresinde birçok höyük tespit etmiştir (Kökten, 1944, s. 659, 689).

1955 yılında İngiliz arkeolog Charles Burney, Sakarya Havzası'ndan, doğuda Tokat ve Sivas'a kadar olan bölgede yüzey araştırması yapmış, Tokat ve Sivas illeri

dışındaki sonuçları yayımlamıştır (Burney, 1956, s. 179, 203). C. Burney'in Tokat ve Sivas kesimindeki yerleşmelerden topladığı (özellikle Demir Çağı) seramikler, Gail E.S Durbin tarafından yayımlanmıştır (Durbin, 1971, s. 99, 124). Durbin bu çalışmasında Erbaa'da yer alan daha önce literatürde yer almayan yedi yeni höyüğün varlığını bildirmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında Tokat ve çevresinde antik kentler üzerine arkeolog E. Olshausen ve J. Biller araştırmalarda bulunmuştur. Bu araştırmalar kapsamında Olshausen ve Biller, Eupatoria/Magnopolis antik kentinin yerini tespit etmeye çalışmışlardır (Olshausen ve Biller 1984, s. 27, 44).

Anadolu'da Roma yolları ve mil taşları üzerine araştırma yapan İngiliz arkeolog ve epigraf David Henry French, 1974 yılından itibaren aralıklarla da olsa Tokat'ta araştırma yapmıştır. Bu bağlamda Erbaa'da mil taşı tespit etmiştir (French, 1976, s. 53).

20. yüzyılda Tokat'ta sistematik olarak arkeolojik yüzey araştırması yapan Özsait, 1988 yılında Erbaa'nın Karakaya ve Doğanyurt Bucakları ile Koçak, Akkoç, Tonaba, Kale, Kızılçubuk, Aşağı Çandır, Yukarı Çandır, Hacıpazar, Akça, Evyaba, Tosunlar, Çatılı, Bölücek, Tepekışla, Yoldere, Akgün köy ve beldelerinde araştırma yapmıştır (Özsait, 1994, s. 114).

20. yüzyılın sonlarına doğru arkeolog Şevket Dönmez, hazırlamakta olduğu doktora tezi ile ilgili olarak Tokat'ın Erbaa ilçesinde sınırlı bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir (Dönmez, 2000, s. 300, 334).

L. S. Sorensen kendisinde dahil olmak üzere 3 kişiden oluşan bir ekiple Eupatoria/Magnopolis kentinin yerini bulabilmek için 2014 yılında Erbaa ilçesine gelerek Boğazkesen Mevkiinde, Çevresu ve Kızılçubuk köyünde araştırmalar gerçekleştirmiştir. (Sorensen, 2016, s. 153, 156).

A. E. Bulut 2017 yılında Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri adlı Yüksek Lisans Tez çalışması kapsamında Pontos coğrafyasının önemli bir bölümünü teşkil eden Erbaa sınırları içerisinde bulunan kaleler ve basamaklı tünellerde araştırma yapmıştır (Bulut, 2017, s. 82-105).

Sinan Ünlüsoy, 2019-2021 yılları arasında “Tokat ili, Başçiftlik, Reşadiye, Erbaa, Niksar ilçeleri Prehistorik ve Protohistorik Yüzey Araştırması” adlı proje kapsamında Erbaa ilçesinde yüzey araştırması yapmıştır (Ünlüsoy, 2022, s. 49).

2020’li yıllarda M. Tekin, Eupatoria/ Magnopolis antik kenti ile Pontos Tapınak Devleti Ameria’nın yerini bulabilmek için Erbaa’nın Kaleköy ve Emeri köylerinde araştırma yapmıştır (Tekin, 2020, s. 218-240; Tekin, 2022, s. 45, 80).

Erbaa da yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarının yanı sıra kazı çalışmaları da çok sınırlıdır. Erbaa da kazısı yapılan tek merkez Horoztepe’dir. 1954 yılında, Tokat Maarif Müdürlüğü’nün Erbaa’nın Horoztepe mevkinde bulunmuş madeni eser buluntuları Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü’ne göndermesi üzerine 1956 yılında Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok tarafından en eski iskan izini tespit etmek adına Horoztepe mevkinde öncelikle bir yüzey araştırması, 1957 yılında ise kısa süreli bir kazı yapılmıştır. Özgüç ve Akok, Horoztepe mevkinde, Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı’na tarihlenen düz bir iskân yeri ve bunun hemen bitişiğinde Erken Tunç Çağı’na tarihlenen bir mezarlık alanı tespit etmişlerdir (Özgüç ve Akok, 1958, s. 4, 36).

Günümüzde Erbaa’da sistematik bir kazı ve arkeolojik yüzey araştırması mevcut değildir. Erbaa’da yapılan bu tarz çalışmaların yaygınlaşması, Erbaa’nın Eskiçağ tarihinin karanlıkta kalan ya da az bilinen yönlerinin tam olarak ortaya konulmasını sağlayacaktır.

BÖLÜM 2: ERBAA'NIN FİZİKİ COĞRAFYASI

2.1. COĞRAFİ KONUMU

Erbaa İlçesi, Karadeniz Bölgesinin Orta Karadeniz Bölümünde Tokat il sınırları içerisinde (Harita 1). Yaklaşık olarak 40° 70' Kuzey enlemleri ve 36° 52' Doğu boylamları (ArcGis Earth) arasında yer almaktadır (Çetin, 2022, s. 19). Erbaa, Yeşilırmak'ın oluşumuna kaynaklık eden Kelkit ve Tozanlı ırmaklarının kavuşma alanında, doğu-batı istikametinde konumlanmış olup 1111 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir (Şenol, 2019, s. 392). Çalışma sahamızı teşkil eden bu ilçe, doğuda Tokat-Niksar, batıda Amasya-Taşova, kuzeyde Samsun-Ayvacık ve Ordu-Akkuş, güneyde ise Tokat-Turhal ve Tokat merkez ile sınır komşusudur (Harita 2).

2.2. JEOLJİK ÖZELLİKLER

Erbaa ve yakın çevresi, Paleozoyik dönemden günümüze kadar uzanan farklı yaş ve türde jeolojik birimlere ev sahipliği yapmaktadır (Harita 3). Bölgedeki en eski jeolojik formasyon, Canik Dağları ile Erbaa Ovası'nın kesişim noktasında yer alan Permo-Karbonifer (Paleozoyik) yaşlı karbonatlı kayalardan oluşmaktadır. Mesozoyik döneme ait denizel kökenli kireçtaşları ile kıvrıntılı-karbonatlı fliş türü kayalar, özellikle Erbaa'nın doğu ve kuzeydoğu kesimlerinde gözlemlenmektedir. Tersiyer (Üçüncü Zaman) dönemine ait kıvrıntılı tortul kayalar ise daha dağınık bir şekilde, ilçenin merkezinde ve güney bölgelerinde bulunmaktadır. Bölgenin en genç ve en geniş alan kaplayan jeolojik birimi ise Kuvaterner dönemine ait alüvyonlardır. Bu birim, Kelkit Irmağı'nın her iki yakasında yer almakta ve dağ eteklerine kadar uzanmaktadır (Şenol, 2019, s. 510).

Erbaa yöresinde saptanan en eski jeolojik birimler Paleozoyik yaşlı olup, bölgenin temelini oluşturmaktadır. Literatürde "Tokat Masifi" olarak adlandırılan bu birimler, özellikle kentin güney kesimlerinde geniş bir alana yayılım göstermektedir (Yürüdü, 1991, s. 6).

Tüm bu jeolojik özellikler değerlendirildiğinde, Erbaa yöresi önce Pre-Neojen dönemine tarihlenen tektonik hareketlerin etkisinde kalmış ve bu süreçte batı-kuzeybatı ile doğu-güneydoğu doğrultusunda bir çöküntü gelişmiştir. Oluşan bu çöküntü alanlarında, karasal kökenli Neojen tortulları birikmiştir. Tektonik hareketlerin devam etmesiyle birlikte, havzanın merkez kesimlerinde çökmeler daha da belirginleşirken, çevre alanlarda ise yükselmelere bağlı olarak morfolojik farklılıklar meydana gelmiştir (Şahin, 2018, s. 8).

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Erbaa şehri konumsal açıdan bazı doğal riskler barındırmaktadır. Bu risklerin başında, yerleşimin Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alması nedeniyle I. derece deprem kuşağında bulunması gelmektedir. Tarihsel süreçte birçok yıkıcı depremin meydana geldiği bu aktif tektonik kuşakta yer alan Erbaa, söz konusu depremlerden önemli ölçüde etkilenmiştir (Şenol, 2019, s. 510).

Geçmişte gerçekleşen 1939 Erzincan ile 1942 ve 1943 yıllarındaki Erbaa depremleri, bölgedeki aktif fay hattının hareketleriyle tetiklenmiştir. Bu olayların ardından, Erbaa yerleşimi, tehlikeli deprem bölgesinden uzaklaştırılarak, 1943 sonrasında günümüzde bulunduğu yeni konumuna taşınmış ve burada Neojen yaşlı formasyonlar üzerinde yeniden kurulmuştur.

2.3. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Erbaa ve çevresinin günümüzdeki jeomorfolojik yapısının oluşumunda, Paleozoik dönemden günümüze kadar geçen süreçte gerçekleşen tektonik hareketler, sedimantasyon olayları ve iklimsel değişiklikler önemli rol oynamıştır (Şahin, 1998, s. 154). Bölgedeki başlıca formasyonlar arasında Paleozoik yaşlı metamorfik şistler, metatortullar ve metavolkanitler yer almakta olup, bu birimler Hersinyen Orojenezi etkisi altında şekillenmiştir. Erbaa'nın kuzey ve güneyindeki dağlık alanlarda ise hem Hersinyen hem de Alp Orojenezinin izlerine rastlanmaktadır. Paleozoik yaşlı kayalar Hersinyen, Mesozoik ve Senozoik yaşlı formasyonlar ise büyük ölçüde Alp Orojenezinin etkisiyle oluşmuştur. Bölgenin güneyindeki Sakarat Dağları, Paleozoik dönemde şekillenmişken, kuzeyde bulunan Canik Dağları, ağırlıklı olarak Üst Kretase ve Eosen yaşlı volkano-sedimanter kayalar ile flişlerden oluşmaktadır. Bu formasyonlar özellikle şehrin güneyindeki Sakarat Dağları'nda yaygın olarak

bulunmaktadır. Bahsi geçen alanlar uzun süreli bir aşınım sürecine maruz kalmış ve bu süreç Lias dönemine kadar devam etmiştir. Her iki dağ sırası, yöredeki antiklinal yapıları oluşturmaktadır (Şahin, 1998, s. 154).

Araştırma alanımızı oluşturan Erbaa şehri, jeomorfolojik açıdan tutarlı ve bütüncül bir yapıya sahiptir. Bölge, dağlık alanlar ile çöküntü ve ovalardan meydana gelmektedir (Şahin, 1998, s. 66). Erbaa'nın morfolojisini belirleyen en önemli etmenlerden biri, Kelkit Irmağı ve vadisi boyunca gözlemlenen jeomorfolojik şekillerdir. Ayrıca, Erbaa ve Niksar ovalarını birbirinden ayıran boğazlar, eğimin azalmasıyla ortaya çıkan menderesler ve örgülü akarsu sistemleri, bölgenin morfolojik yapısına özgün ve dikkat çekici karakterler kazandırmaktadır.

Erbaa ve Niksar ovalarını birbirinden ayıran önemli bir jeomorfolojik oluşum olan Ayan Boğazı, Ayan Köyü'nden geçen fay hattı ile Koçak, İverönü-Gökçeli ve Budaklı arasında kalan alanın, söz konusu fay hareketleri nedeniyle sıkışma ve yükselme süreçlerine maruz kaldığını göstermektedir. Aynı zamanda bu bölge, Niksar Ovası'nın oluşumunu sağlayan kademeli çöküntülerin de merkezi konumundadır. Erbaa bölgesinde bulunan bir diğer boğaz ise Yeşilırmak Boğazı'dır. Yeşilırmak Nehri, çevresindeki dağlık alanların yükselmesi sonucunda yatağını derinleştirerek kesmiştir ve bu süreçte dağ kuşaklarını aşarak denizlere doğru akışını sürdürmüştür (Bulut, 1992, s. 15)

2.4. DAĞLAR

Erbaa, güneyden Sakarat¹ ve Boğalı (Boğatlı) Dağları ile kuzeyden Canik Dağları² içerisinde yer alan Karınca Dağı tarafından çevrelemektedir. Bu dağlar, Kuzey Anadolu dağ kuşağına dahildir. Canik Dağları, Erbaa şehir merkezinin yaklaşık 5 km kuzeyinde yer alırken, Sakarat Dağları ise yaklaşık 4 km güneyinde bulunmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 13) (Resim 1).

Erbaa bölgesindeki önemli orografik yapılardan biri olan Canik Dağları, yaklaşık 100 km'lik bir uzunluğa sahiptir ve en yüksek noktası 1780 m yüksekliğindeki

¹ Sakarat Dağları, Kuzey Anadolu Dağları'nın Canik Dağları güneyindeki ikinci orografik hattı temsil eder.

² Kuzey Anadolu Dağları'nın, batıda Kızılırmak ve doğuda Melet Irmağı arasında kalan kesimleri Canik Dağları olarak bilinir.

Cihanmehmet Tepesi'dir. Bu dağ silsilesi, kıvrılma ve alçalma-yükselme tektonik hareketlerinin etkisiyle şekillenmiş olup, ortaya kıvrımlı ve yükselmiş dağlık kütleler çıkmıştır. Canik Dağları üzerinde yer alan dağlık alanlarda yükseklikleri 1250 ile 1600 m arasında değişen birçok önemli tepe bulunmaktadır (Bulut, 1992, s. 15). Kuzeybatı kesimde, Destek Çayı'nın kuzeyinden başlayan Canik Dağları, Karamuk Tepesi (1230 m), Kelsivri Tepesi (1228 m), Sivri Tepesi (1232 m) ve Çal Tepesi (1217 m) gibi zirveleri kapsamaktadır (Şahin, 1998, s. 4). Erbaa Ovası'nın kuzey bölümünde yükselen Canik Dağları'nın, örneğin Çakmak Tepesi (444 m) üzerinde Yeşilırmak Nehri, dar ve derin bir boğaz oluşturarak akışını sürdürmektedir. Boğazın doğusunda yükselti artarken, Kocaoğlan Tepesi (1504 m), Killik Tepesi (1546 m), Avluca Tepesi (1452 m), Kıraç Tepesi (1384 m) ve Seyran Tepesi (1502 m) gibi zirvelerle karakterize edilen yüksek dağlık alanlar gözlenmektedir (Şahin, 1998, s. 4).

Erbaa şehrinin güneyinde yer alan Sakarat Dağları, özellikle yüksek kesimlerinde 1200 ila 2000 metre arasında değişen yükseltilere sahip birçok tepe barındırmaktadır. Bu alanlarda yer alan önemli zirveler arasında Kocababa Tepesi (1561 m), Akyaka Tepesi (1754 m), Cami Tepesi (1956 m), Arpalık Tepesi (1519 m), Kurtalan Tepesi (1234 m), Boğalı Tepesi (1754 m), Eskipınar Tepesi (1431 m) ve Kozlu Tepesi (1274 m) bulunmaktadır (Şahin, 1998, s. 5). Ayrıca, güneydeki en yüksek nokta 1945 m ile Camitepe olarak kayıtlara geçmiştir (Yürüdü, 1991, s. 34-35).

Erbaa Ovası'nda, yüksekliği 400 ile 600 m arasında değişen çeşitli tepeler yer almaktadır. Bu tepelerin çoğu, Neojen dönemine ait dolgu malzemeleri ve aşınım yüzeylerinin kalıntıları olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yükseltiler arasında Kabak Tepesi (423 m), Bakacak Tepesi (568 m), Ziyaret Tepesi (470 m), Koca Tepesi (550 m) ve Üçtepeler (350-550 m) bulunmaktadır (Bulut, 1992, s. 15).

2.5. AKARSULAR

Erbaa, yer altı ve yerüstü su kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Yerüstü su kaynaklarından en önemlileri ovanın can damarı olan Yeşilırmak'³ (Iris)

³ Köse Dağı'nın batı yamacından doğar ve ülkemizin ikinci en uzun ırmağıdır. Batıya doğru, kuzeyde Karacan (2054 m), güneyde Tekeli (2621 m) dağları arasındaki vadiden geçerken birçok yan dereleri de alır. Buraya kadar Tozanlı Çayı olarak akan akarsu, Tokat Çayı'nı da aldıktan sonra Almus barajına dahil olup Barajdan sonra Almus, Tokat, Turhal, Zile ovalarını doğu-batı yönünde geçen akarsu,

kollarından Kelkit (Lykos) ırmağıdır. Kelkit ırmağı, Niksar üzerinden Erbaa topraklarına girerek Erbaa Ovası'nı baştanbaşa kat ettikten sonra Kaleköy sınırları içerisinde yer alan Boğazkesen (Kaleboğazı) denilen mevkide Amasya'dan gelen Tozanlı ile birleşerek Yeşilırmak adını alır. Ülkemizin önemli akarsularından olan Yeşilırmak Canik Dağlarını aşarak Karadeniz'e dökülür (Bulut, 1992, s. 27).

Kelkit Irmağı, kaynaklarını büyük ölçüde Doğu Karadeniz Bölümü'nün birinci sıradağlarından aldığı için yıl boyunca yüksek debili akış göstermektedir (Bulut, 1992, s. 29). Kelkit havzanın kuzey kesiminde yer alan Canik Dağları'nın güney yamaçları, Kelkit Irmağı'na yönelen akarsular tarafından derin biçimde yarılmış ve parçalı bir topografya oluşturmuştur. Erbaa Ovası'nda Kelkit Irmağı'nı besleyen önemli yan kollar arasında, özellikle Erbaa sınırları içerisinde Kelkit Irmağı'na katılan çeşitli büyüklükteki dereler bulunmaktadır. Gavlandere, Aydoğmuş Deresi, Ağsu Deresi, Karadere, Çağlakdere, Devegeçmez Deresi, Killik Dere, Pet Deresi, Değirmen Deresi, Yukarıpınar Deresi, Darıçukuru Deresi, Holay Deresi, Eykebe Deresi, Köy Deresi, Kıroğlu Deresi, Büyükdere, Derefte Deresi, Gökçe ağaç Deresi, Değirmenli Deresi, Çiftlik (Ayasun) Deresi, Aladün Deresi ve Tonaba (Tosarı) Deresi gibi çok sayıda yan kol, Erbaa Ovası'nın Kelkit Irmağı ile olan hidrolojik bağlantısını sağlayan önemli akarsulardır (Şahin, 1998, s. 7). Bu yan kolların bir bölümü mevsimlik akarsular niteliği taşıırken, bazıları yıl boyunca sürekli akış göstermektedir.

Eğimli yataklara sahip olan ve genellikle 1-2 km'lik aralıklarla konumlanan bu akarsular, birbirlerinden derin vadiler ile belirgin sırtlar aracılığıyla ayrılmaktadır. Akış yönünde ovaya ulaştıkları kesimlerde ise eğimin düşmesi sonucu birikinti konileri ile yelpaze biçimli tortul birikimler meydana gelmiştir. Kuzeyde yer alan dağlık ve engebeli sahalardan güneye doğru akış yönüne sahip olan Çatalan ve Kavlağan dereleri, sularını Yeşilırmak'a boşaltırken; Erbaa'nın kuzeybatı sınırında bulunan Hasan Uğurlu Baraj Gölü'ne ise Cincife Deresi ile Kocadere ulaşmaktadır. Bu ana akarsuların dışında, Engelli Dere, Salman Dere, Orta geçit Dere ve Çamalan Dere gibi çok sayıda yan kol da

Turhal'dan sonra kuzeye döner; Amasya Ovası'nın güneyinde önemli kollarından Çekerek ırmağı ile onun tabisi Çorum Çayı'nı alarak, tekrar kuzeydoğuya doğru akışına devam ederek Amasya'dan sonra tekrar doğuya yönelen akarsu, Taşova doğusunda Erbaa Ovası'na girer. Erbaa Ovası'nda Çalkara, Çevresu ve Kızılçubuk köylerinden geçerek, Kaleköy güneyinde Kelkit Irmağı ile birleşerek Kale boğazına girer (Bulut, 1992, s. 29). Erbaa İlçesi'nin batı ve kuzeydoğu sınırlarını oluşturan Yeşilırmak, Kaleköy'ünden itibaren Hasan Uğurlu Barajına dahil olur. Erbaa şehri dahilinde Yeşilırmak'a dahil olan en önemli koludur (Bulut, 1992, s. 14).

Karakuş Çayı'na karışmakta ve dolaylı olarak aynı baraj gölüne katkı sağlamaktadır (Bulut, 1992, s. 14).

Gökçeagaç Deresi: Gökçeagaç Deresi, Kelkit Irmağı'nın Erbaa Ovası'na açıldığı Pompalar bölgesinde ana kola birleşmektedir. Bu dere, ova alanına yayılmadan doğrudan nehre ulaşmakta olup, dere ağzında küçük ölçekli bir birikinti konisi oluşturmaktadır (Yürüdü, 1991, s. 45).

Değirmenli Deresi: Erbaa Ovası içinde, su kanalları ve arklara dağılarak akışı zayıflayan bu dere, güney yamaçlardan başlayarak ovaya doğru akmaktadır (Yürüdü, 1991, s. 45).

Çiftlik (Ayasun) Deresi: Çiftlik Deresi, Erbaa Ovası'nın güney sınırından batıya doğru ilerlemektedir. Bu akarsu, Neojen yaşlı tortul birikimlerin güneyinde yer alan dağlık arazinin yamaçlarından doğar. Tortul tabakaları aşarak ovaya inen dere, akışını devam ettirerek Kelkit Irmağı ile birleşir (Yürüdü, 1991, s. 46).

Aladün Deresi: Ayasun Deresi'ni takip eden Aladün Deresi, morfolojik açıdan benzer özellikler sergilemektedir. Her iki derenin taşıdığı malzemelerle oluşan basık birikinti konileri zamanla birleşmiş ve bu nedenle ayırt edilmesi zor olan geniş bir dağ eteği ovası ortaya çıkmıştır (Yürüdü, 1991, s. 47).

Tosarı (Tonaba) Deresi: Erbaa ilçe sınırları içinde bulunan önemli akarsulardan biri olan Tanoba Deresi, Sakarat Dağları'ndan doğmakta ve ilçe merkezinin yaklaşık 15 km güneyinde akışını sürdürmektedir (Yılmaz, 2019, s. 53). Yaklaşık 65 km²'lik bir drenaj havzasına sahip olan bu derenin yıllık ortalama debisi 0,70 m³/s olarak belirlenmiştir (Gök, 2021, s. 156).

İmbat Deresi: Erbaa Ovası'na drenaj sağlayan önemli akarsulardan biri olan İmbat Deresi, yaklaşık 23 km uzunluğa ve 112 km²'lik bir havza alanına sahiptir. Kaynağını, ovanın güneyinde yer alan Koçak köyü civarındaki Sakarat Dağları eteklerinden alan dere, kuzeybatı yönünde ilerleyerek ilçe merkezinin içinden geçmekte ve Organize Sanayi Bölgesi yakınlarında Kelkit Irmağı ile birleşmektedir (Bolat, 2021, s. 28). Akarsu, yalnızca ovanın değil, aynı zamanda Erbaa şehir merkezinin de başlıca su kaynaklarından biridir. Güneydeki yükseltiler arasında derin bir vadi oluşturarak

akan İmbat Deresi, güneybatı yönünden gelen Killik Deresi ile birleşmekte ve bu birleşim akış rejimini güçlendirmektedir (Yürüdü, 1991, s. 49). Taşıdığı malzemenin bir bölümünü vadi tabanına çökerten dere, ova çıkışında geniş bir birikinti yelpazesi meydana getirmiştir. Ortalama eğimi %1 olan bu yelpaze yaklaşık 10 km²'lik bir alanı kapsamaktadır (Şahin, 1998, s. 88,124). Erbaa Ovası'nda İmbat Deresi'ne, havzanın çeşitli kolları olan Kurtgeçmez, Karakuş ve Killik dereleri de katılarak akarsu sistemini beslemektedir.

Kurtgeçmez Deresi: Kurtgeçmez Deresi, Erbaa Ovası'nın güney sınırını oluşturan akarsulardan biridir. Kaynağını Neojen dönemine ait tepelerin kuzey yamaçlarından alan bu dere, taşıdığı yoğun alüvyal malzeme nedeniyle yüksek bir taşıma kapasitesine sahiptir. Yeşilirmak ile birleştiği noktada, taşıdığı materyallerin birikmesi sonucu belirgin bir birikinti konisi meydana gelmiştir (Şahin, 1998, s. 126).

Karakuş Çayı: Tokat ilinin Erbaa ilçesi sınırlarında yer alan Karakuş Çayı, Erbaa ile Ordu ili arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır. Bu akarsu, Çanakçı Deresi ile Niksar ilçesi sınırlarında Kelkit Irmağı'na karışmaktadır. Karakuş Çayı, Güzeldere mevkisine yakın bir noktadan sularını Hasan Uğurlu Barajı'na taşıyarak, bölgedeki hidrolojik yapının oluşumuna önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Tokat Valiliği, 2017, s. 31,35).

Killik Deresi: Erbaa ilçe merkezinin güneybatı kesiminden doğan bu akarsu, akış yönünü sürdürerek İmbat Deresi ile birleşmektedir (Yürüdü, 1991, s. 47).

Erbaa'nın önemli su kaynaklarından biri de doğal yer altı su çıkışları olan kaynaklardır. Özellikle Neojen formasyonları ile alüvyal birimlerden yüzeye çıkan bu kaynakların bir bölümü, yer altı su tablasının topoğrafik yüzeyle kesişmesi sonucu oluşmaktadır (Bulut, 1992, s. 27). Bölge halkı bu kaynaklardan içme ve kullanma suyu temin etmekte, ayrıca tarımsal sulama faaliyetlerinde de yararlanmaktadır. Kullanılmayan su miktarı ise Kelkit Irmağı'na karışarak bölgedeki hidrolojik yapının devamlılığına katkı sağlamaktadır. İlçedeki en önemli yer altı su kaynağı artezyenlerdir. Yer altı su potansiyeli bakımından zengin olan Erbaa'da, özellikle tarım amaçlı artezyen kuyularının kullanımı oldukça yaygındır.

2.6. OVALAR

Erbaa Ovası, ilçe sınırları içerisindeki en geniş ve önemli düzlük alanı olup, Yeşilırmak, Kelkit Irmağı ve bu akarsulara bağlı yan derelerin taşıdığı alüvyonlarla şekillenmiş bir ova niteliğindedir. Jeomorfolojik olarak bir çöküntü ovası niteliğinde olan Erbaa Ovası, Kelkit Irmağı'nın Tepekışla civarında açıldığı noktadan başlayarak, Kale Boğazı'na kadar devam etmektedir (Tokat İl Yıllığı, 1998, s. 105). Kuzeybatı-güneybatı yönlü bir uzanış gösteren bu ova yaklaşık olarak 32 km uzunluğa ve 8-10 km genişliğe sahiptir. Alan bakımından ise yaklaşık 150 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir (Bulut, 1992, s. 11). Deniz seviyesinden yüksekliği farklılık gösterse de ova genelinde rakım ortalama 200-250 m arasında değişmektedir (Bulut, 1992, s. 11).

Erbaa Ovası, kuzeyde Canik Dağları, güneybatıda ise Sakarat Dağları'nın uzantısı konumundaki dalgalı platolarla çevrilidir. Batı yönünde Heriz Dağı'nın yükseltili kütlesi dikkat çekerken, kuzeybatı kısmında plato alanları yer almaktadır. Güneydoğusunda ise Ayan Eşiği, ovanın doğal sınırlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Erbaa Ovası, çevresindeki dağlık alanlar ve onların devamı niteliğindeki platolarla belirgin biçimde sınırlanmış bir morfolojik yapıya sahiptir (Şahin, 1998, s. 119). Erbaa Ovası'nın morfolojik yapısına karakter kazandıran temel unsur, Kelkit Irmağı ve bu çayın oluşturduğu vadi boyunca şekillenen yer şekilleridir (Bulut, 1992, s. 15). Ova tabanı, büyük ölçüde alüvyonlarla kaplıdır. Bu alüvyonlar, başta Yeşilırmak ve Kelkit Irmağı olmak üzere, çevresindeki yüksek alanlardan depresyon tabanına doğru akan akarsular aracılığıyla taşınmıştır. Kuaterner yaşlı olan bu birikintiler; kil, silt, kum ve çakıl boyutundaki tortul malzemelerden meydana gelmektedir (Şahin, 1998, s. 123).

Erbaa Ovası'nın oluşumu büyük ölçüde Pliyosen dönemine dayanmaktadır. Bu jeolojik süreçte, ova alanı blok halinde çökmüş ve bu çöküntü sahasında bir göl oluşumu meydana gelmiştir. Söz konusu dönemde bölgede etkili olan tektonik hareketler, faylanmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yapısal deformasyonların sonucunda ovanın güney kesimi, basamaklı bir topografik yapı kazanmıştır (Şahin, 1998, s. 157).

Erbaa Ovası'nın yüzeyinde, yüksekliği yaklaşık 400-600 m arasında değişen bazı izole tepe oluşumları yer almaktadır. Bu tepeler, genellikle Neojen dönemine ait dolgu

malzemeleri ile aşınım yüzeylerinin günümüze ulaşan kalıntıları olarak değerlendirilmektedir. Ovadaki başlıca yükseltiler arasında Kabak Tepesi (423 m), Bakacak Tepesi (568 m), Ziyaret Tepe (470 m) ve Koca Tepesi (550 m) bulunmaktadır (Bulut, 1992, s. 15).

2.7. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Erbaa ilçesinde, dağlık alanlar, yamaçlar ve alüvyal dolguya sahip Erbaa Ovası'nın taban kısmı, farklı jeomorfolojik özelliklere bağlı olarak çeşitlilik gösteren toprak türlerine sahiptir (Bulut, 1992, s. 30). Bölge genelinde; gri-kahverengi podzolik topraklar, kestane renkli topraklar, kahverengi orman toprakları, alüvyal, kolüvyal ve hidromorfik toprak tipleri yaygın olarak görülmektedir (Özlü, 2000, s. 40). Erbaa'nın büyük bir bölümünün yer aldığı ova kesimi alüvyal topraklarla kaplıyken, güneydeki tepelik ve eğimli arazilerde ağırlıklı olarak kestane renkli topraklar, kuzey ve güneydeki dağlık bölgelerde ise kahverengi orman toprakları bulunmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 58). Erbaa'da sınırlı bir alanda görülen kolüvyal topraklar, dağlık alanların eteklerine denk gelen havza tabanlarında yer almaktadır. Tuzluluk gibi kimyasal sorunlar göstermeyen bu topraklar, yamaçlardan taşınan materyallerin birikmesiyle oluşmuş genç yapılı topraklardır ve genellikle birikinti konileri ile yelpazeleri üzerinde gelişmişlerdir (Şahin, 1998, s. 23).

Erbaa'nın özellikle kuzey ve kuzeybatı kesimlerinde, lokal olarak dağılım gösteren ve drenaj koşulları yetersiz olan hidromorfik topraklar yer almaktadır. Bu topraklar genellikle sazlık ya da bataklık karakterinde olup, geçmişte bazı alanlar kurutulmuş ya da doğal süreçlerle kurumuş olsalar da günümüzde hâlâ çeşitli örneklerine rastlamak mümkündür. Sulak özellik taşıyan bu alanların çevresinde tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmemekte, ağırlıklı olarak hayvancılığa dayalı otlatma yapılmaktadır. Hidromorfik topraklar, özellikle eski Erbaa Gölü'nün kuruyan kesimlerinde sınırlı alanlarda görülmektedir. Bu bölgelerde 1970'li yıllardan itibaren arazi ıslahı ve drenaj projeleri uygulanmaktadır. Söz konusu toprak tipine Hacıpazarı, Çevresu, Tosunlar, Kızılçubuk, Yukarı Çandır ve Aşağı Çandır köyleri ile Evyaba Mahallesi çevresinde sıkça rastlanmaktadır (Bulut, 1992, s. 32; Yılmaz, 2019, s. 61).

2.8.İKLİM

Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Erbaa, Türkiye'de görülen büyük iklim tiplerinden Karadeniz ikliminin etkisi altında kalmaktadır. Ancak, Karadeniz kıyısına yaklaşık 50-70 km mesafede yer alması ve Canik Dağları'nın güney yamacında konumlanması, şehirde iklimsel koşulların kıyı kesimlerinden farklılık göstermesine yol açmaktadır (Şahin, 1998, s. 12). Her ne kadar genel hatlarıyla Karadeniz iklim bölgesi içerisinde yer alsa da Erbaa'da kısa mesafeler içinde bile iklimsel farklılıklar gözlenebilmektedir. Bu çeşitliliğin temel nedenleri arasında yükselti, bakı, yeryüzü şekilleri ve karasallık gibi faktörler etkili olmaktadır (Bulut, 1992, s. 16).

Karadeniz bölgesinde kıyı bölgelerinden, iç kesimlere doğru gidildikçe yıllık yağış miktarında belirgin bir azalma gözlenmektedir. Örneğin, Samsun'da yıllık ortalama yağış miktarı 709 mm iken, Erbaa'da bu değer 440 mm civarındadır (Bulut, 1992, s. 16). Erbaa Ovası'nda sıcaklıklar yıl boyunca ani dalgalanmalar göstermemekte, mart ayından itibaren artış eğilimi sergileyerek temmuz ve ağustos aylarında en yüksek seviyeye ulaşmaktadır (Şahin, 1998, s. 13).

Karadeniz Bölgesi'nde konumlanan Erbaa ilçesinde, yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkları belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Yağışlar özellikle ilkbahar ile kasım-aralık dönemlerinde yoğunlaşırken, yaz aylarında önemli ölçüde azalmakta ve bu durum bölgede belirgin bir yaz kuraklığına yol açmaktadır. Bu iklimsel özellikler doğrultusunda, Erbaa'da Karadeniz iklimi ile İç Anadolu karasal iklimi arasında geçiş niteliğinde bir iklim görülmektedir.

2.9. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bir bölgedeki doğal bitki örtüsünün varlığı, o alanın ekolojik koşullarıyla doğrudan ilişkilidir. Bitki örtüsünü şekillendiren temel ekolojik faktörler arasında iklim, toprak yapısı ve topografya yer almaktadır. Karadeniz iklimi ile İç bölgelerin karasal iklimi arasında bir geçiş iklimi etkisinde bulunan Erbaa ilçesinde, doğal bitki örtüsü bu iklimsel geçişin karakteristik özelliklerini yansıtır. Toprak özellikleri ile yükselti, bakı ve eğim gibi topografik faktörler, bu bitki yapısının çeşitlenmesine katkı sağlar.

Erbaa'nın ekolojik yapısı, orman formasyonu ile ağaççık ve çalı formasyonlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. İnceleme alanı olan Erbaa'nın bitki örtüsü genel hatlarıyla üç ana grupta incelenebilir: Ova alanlarında step ve ağaçlı step, akarsu kenarlarında bataklık bitkileri ve çayırlar, ayrıca yüksek rakımlı bölgelerde ormanlar. Bölgedeki temel bitki örtüsünü oluşturan ormanlar, zamanla daralmış ve yerlerini step türlerine bırakmıştır. Erbaa bölgesinde yaygın olarak görülen step bitkileri arasında *verbascum* (sığır kuyruğu), *hordeum-triticum* (arpa-buğday), *eryngium caeruleum* (çakır diken), *astragalus* (geven), *cinoclosum montanum* (köpek dişi), *matricaria* (papatya), *xanthium* (pıtırak), *euphorbia* (sütleşen) ve *convolvulus arvensis* (tarla sarmaşığı) gibi türler bulunmaktadır. Bu step türlerinin yayılımı sadece Erbaa Ovası ile sınırlı kalmayıp, daha yüksek rakımlarda orman altı florasını oluşturarak geniş bir dağılım göstermektedir (Bulut, 1992, s. 34).

Erbaa ilçesinin kuzeyinde yer alan Canik Dağları'nın yüksek kesimlerinde (1500-1600 m) dağ çayırları ve eğrelti otu gibi bitki türleri bulunmaktadır. Erbaa Ovası'nın kuzeyinde ise kızılçam ormanları birlikte doğal zeytin, taflan, katran ardıcı ve zakkum türleri görülmektedir. Bu bitki toplulukları, bölgedeki bozulmuş Akdeniz ikliminin varlığına işaret etmektedir. Zeytin türü hariç, diğer Akdeniz bitkileri Kelkit Vadisi boyunca, doğuda Koyulhisar ve batıda Taşova arasında uzanan geniş bir alanda yayılım göstermektedir (Yılmaz, 2019, s. 66).

Erbaa şehrine bağlı Çatalan, Tortepe ve Üç Tepeler gibi bazı lokal alanlarda yayılış gösteren Toros (Lübnan) sediri, bölgedeki relik (kalıntı) bitki türlerinin önemli örneklerinden biridir (Yılmaz, 2019, s. 66). Bu tür, geçmiş iklim koşullarının bir kalıntısı olarak günümüze ulaşmış ve sınırlı sahalarda varlığını sürdüren nadir bir flora elemanıdır.

Yükselti azaldıkça ve ova alanlarına doğru ilerledikçe, daha kurak koşullara uyum sağlamış bitki türleri ön plana çıkmaktadır. Erbaa ilçesinde görülen ağaç türleri, Karadeniz kıyı kesimindekilere kıyasla hem tür çeşitliliği açısından daha sınırlıdır hem de daha kurakçıl karakter taşımaktadır. Bu farklılıkta en belirleyici etken, iki bölge arasındaki yağış miktarı ve nem oranındaki farklılıklardır. Orman kuşağının alt zonlarında ise çoğunlukla maki ve çalı formasyonlarına rastlanmaktadır. Bu formasyonlara örnek olarak, daha önce belirtilen doğal zeytin, katran ardıcı ve

zakkumun yanı sıra, karaçalı, menengiç, kermez meşesi, akçakesme, sandal, tesbih ağacı ve fındık gibi türler gösterilebilir. Söz konusu bitkiler, özellikle Koçak, Kaleköy ve Tanoba köyleri çevresi başta olmak üzere, genel olarak Niksar-Erbaa depresyonunun güney yamaçlarında, 700–800 metreye kadar olan yükseltilerde yayılım göstermektedir (Yılmaz, 2019, s. 67).

Erbaa Ovası'nda, tarihsel süreçte tarıma açılmış alanlarda ve ova kenarlarında bozkır bitki toplulukları yaygın olarak görülmektedir. Bu bozkır alanlarında baskın türler arasında çakır diken, sütleğen, geven, sığır kuyruğu, köpek dişi, papatya, ısırgan, çayır üçgülü, üzerlik ve tarla sarmaşığı yer almaktadır (Yılmaz, 2019, s. 67). Ova kenarlarında ve yoğun tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü sahalarda, doğal bitki örtüsünün tahribine bağlı olarak antropojen bozkırlar, yani ağaçlı step formasyonları gelişmiştir. Bu alanlarda özellikle incir, mahlep, karaağaç, böğürtlen, kuşburnu, ahlat, sakız ve meşe ağaçları görülmektedir. Ayrıca Kelkit Irmağı ile Yeşilırmak'ın birleştiği Boğazkesen mevkisinde, kurak koşullara uyum sağlamış Hint inciri (*Opuntia ficus-indica*) türüne de rastlanmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 68).

Yörede, ova çevresi ağırlıklı olarak kültür bitkilerinin yetiştirildiği alanlar olarak öne çıkmaktadır. Yaklaşık 260 gün süren uzun vejetasyon süresi, tarımsal faaliyetlerin yoğun biçimde gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Doğal bitki örtüsünün yanı sıra bölgede sebze ve meyve tarımı ile tahıllar, tütün, mısır ve ayçiçeği gibi ürünler yaygın olarak yetiştirilmektedir. Ayrıca fındık, armut, kuşburnu, böğürtlen ve kiraz gibi meyve türleri, kültürel üretimin yanı sıra bazı bölgelerde doğal olarak da bulunabilmektedir (Yılmaz, 2019, s. 68).

2.10. YOLLAR

Dünya üzerinde yaşamın başladığı ilk dönemlerden itibaren, canlıların hareket ettiği güzergâhlar var olmuştur. Bu bağlamda, yol kavramını canlıların ortaya çıkışıyla ilişkilendirerek değerlendirmek mümkündür. İnsan topluluklarının kalabalıklaşması ve devletlerin oluşumu sürecinde ise, sabit yol ağları ortaya çıkmaya başlamıştır. Başlangıçta bu yollar genellikle patika şeklinde olurken, devletlerin kurulmasıyla birlikte kent içi kısa mesafeli ve kentler arası yollar inşa edilmiştir (Pehlivan, 2010, s. 27).

J.A.R. Munro tarafından "Büyük Ana Yolu" olarak adlandırılan Pontos Krallığı'nın doğu-batı yönündeki önemli ulaşım hattı, Tokat bölgesinde Yeşilırmak ve Kelkit vadileri boyunca dört ana kola ayrılarak uzanmaktadır (Karayaka, 1988, s. 20). Bu ana yollardan ikisi, Erbaa ilçesinin sınırları içerisinde geçmektedir.

Eupatoria/Kaberia (Niksar) Yolu: İlk yol, Eupatoria ile Kaberia (Niksar) arasında uzanan güzergâhtır. Bu yol, Paryadres (Canik) Dağları eteklerinde ve Lykos'un (Kelkit) sağ yanındaki düzlükten geçiyordu. Fakat Eupatoria'dan yaklaşık 24 km ve Kabeira'dan yaklaşık 19 km uzaklıkta iki havza içinde Phanaroia'da tepelik ülkenin sırtlarına tırmanılır. Yol Mirones (Buzköy) köy gelmeden bir köprü ile geçilir. Bu köprü'nün kalıntıları Roma gibi gözüke de araştırmacılar daha eski bir yapının olduğunu düşünmektedirler. Kabeira'ya ulaşan bu yol buradan Doğu Anadolu bölgesine kadar uzanmaktadır (Karayaka, 1988, s. 22).

Amaseia/Neokaesareia (Kaberia-Niksar) Yolu: Peutinger Tablosunda ve Ptolemaios'da Amasia (Amasya), Palalce (Bayraklı), Coloe (Dereli), Pidis (Akça), Mirones (Buzköy) ve Neokaesaria (Niksar) olarak işaretlenen bu yol mil taşları ve antik yol kalıntılarıyla belirlenmektedir. E. Olshausen ve J. Biller'e göre, Pidis ile Eupatoria arasında işaretli olmayan bir yol vardır (Karayaka, 1988, s. 22-23).

BÖLÜM 3: TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA ERBAA

Erbaa, tarihi çok eskiye dayanan önemli bir yerleşim alanıdır. Erbaa'nın ilk çağlardan itibaren bir yerleşim birimi olduğu ve birçok kültüre ev sahipliği yaptığı, bu bölgedeki yer isimlerinden ve yapılan çeşitli arkeolojik araştırmalardan anlaşılmaktadır.

Erbaa da yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemlere ait herhangi bir arkeolojik bulguya rastlanılmamıştır. Bölgedeki en erken yerleşim izi Kalkolitik Çağ'a dayanmaktadır.

3.1. KALKOLİTİK ÇAĞ'DA ERBAA

Khalkos bakır ve lithos taş sözcüklerinden türetilerek Kalkolitik yani “Bakır taş Çağı” adı verilen sürece “İleri Üretici Dönem” ya da “Gelişkin Köy Dönemi” gibi adlar da verilmiştir. Bu zamanda Anadolu basit köy topluluklarınca paylaşılmıştı. Daha çok IV. bin yılın ilk yarısı ile VI. bin yılın sonları arasına tarihlenen bu çağın önde gelen iki özelliği bakır aletlerin giderek taşın yerine geçmeye başlaması ile kökleri Erken Kalkolitik Çağ'a uzanan boya bezemeli çanak çömlekleridir. Ancak henüz Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ kültürlerinin ayırıcı özellikleri tam anlamıyla inandırıcı biçimde ortaya konulabilmiş de değildir. Çünkü Geç Neolitikten Erken Kalkolitik Çağ'a geçişte Anadolu'da teknik gelenekler açısından kültürel bir kesintiden söz edilemez; aksine bir gelişim ve devamlılık söz konusudur. Buna karşılık her iki dönem arasındaki en belirgin özellikler madencilikte karşımıza çıkar. Örneğin döküm tekniği ile iki ayrı maden filizinin birlikte eritilerek kullanılışı Kalkolitik Çağ'ın ortaya koyduğu yenilikler arasındadır (Sevin, 2015, s. 78).

Neolitik Çağ da ortaya çıkan tarım, hayvancılık ve yerleşik yaşam gibi temel gelişmeler, Kalkolitik Çağ boyunca etkisini sürdürmüştür. Besin üretimine dayalı ekonomi, elde edilen ürün fazlasının depolanmasını mümkün kılmış ve bu durum, çoğunlukla köy ölçeğinde olan yerleşimlerin uzun süre varlıklarını korumalarına katkı sağlamıştır (Öztan, 2009, s. 6). Kalkolitik Çağ'ın dikkat çeken bir diğer özelliği ise yerleşim alanlarının genişlemesi ve bu alanların çevresinin surlarla çevrilmesidir. Bu uygulamanın, dönemin Anadolu insanların güvenlik kaygılarına dayandığı düşünülmektedir (Memiş, 2017, s. 15).

Erbaa ve yakın çevresinin tarihi Kalkolitik Çağ'a (MÖ 5000-3000) kadar uzanmaktadır. Bugüne kadar yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalar da Kelkit Havzası üzerinde yer alan Erbaa ilçesinin Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğü tespit edilmiştir. T. Özgüç ve M. Akok, Horoztepe'de Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşme ve bunun hemen bitişiğinde Eski Tunç Çağı'na tarihlenen bir mezarlık alanı tespit etmiştir (Özgüç- Akok, 1957, s. 5, 6). Özgüç ve Akok Horoztepe yerleşmesinde yapmış oldukları sondaj çalışmalarında kültür tabakasının 2 m olduğunu ve 1 m'den sonrasında Kalkolitik Çağ seramiklerine rastlanıldığını bildirilmişlerdir.

Söz konusu arkeologlar, buluntular arasında yer alan siyah astarlı, parlak açık, kulpsuz, basit hafif içe dönük ağızlı çanaklar, düğme kulplu derin çanaklar ve meyveliklerin, Samsun çevresinin ve Kızılırmak kavsının içinde yer alan Kalkolitik Çağ seramikleriyle benzer olduğunu (Özgüç ve Akok, 1957, s. 205) ve hatta hem teknik hem de biçim açısından Dünder Tepe'nin Geç Kalkolitik Çağ safhasında bulunan çanak çömlekle aynı olduklarını belirtmişlerdir (Özgüç ve Akok, 1957, s. 207, 208). Orthman ise bunları Alışar'ın Geç Kalkolitik Çağ çanak-çömlekleriyle karşılaştırmanın mümkün olduğunu yazmıştır (Orthman, 1963, s. 50).

Özsait, Erbaa'da yapmış olduğu yüzey araştırmaları sırasında Köyünü yamaç yerleşmesi, Çernik/Bölücek höyük ve Teveri/Koçak höyük de Kalkolitik Çağ seramikleri tespit etmiştir (Özsait, 1994, s. 116, 117). Durbin ise Tuğla Fabrika höyüğünde Geç Kalkolitik Çağ seramiklerinin varlığını bildirmiştir (Durbin, 1971, s. 118). E. Kaptan, Erbaa'nın 28 km güneybatısında yer alan Kozlu köyünün 9 km güneybatısındaki Gümüşlük Eski Maden mevkiisi olarak adlandırılan, maden yatağının bakır üretimi için MÖ IV. binyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlandığını ve binlerce yıl boyunca bölgenin bakır gereksiniminin bu bakır yatağından karşılanmış olabileceğini belirtmiştir (Kaptan, 1990, s. 178).

3.2. ESKİ TUNÇ ÇAĞI'NDA ERBAA

Geç Kalkolitik Çağ'ın son evresinde bakır-kalay alaşımlarının kullanılmaya başlanması ve tunç üretiminin yaygınlaşması "Tunç Çağı" olarak adlandırılan yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bu dönem; kentleşmenin ivme kazanması, teknolojik yeniliklerin ortaya çıkışı, beyliklerin teşekkülü, ilk krallıkların kurulması ve

merkezi otoritenin gelişmesi gibi önemli toplumsal ve siyasal dönüşümleri kapsamaktadır. Söz konusu süreç, literatürde Eski, Orta ve Geç Tunç Çağı olmak üzere üç alt evreye ayrılmaktadır (Sevin, 2003, s. 151).

Eski Tunç Çağın'da bakırın yanında tunç, kurşun ve kalaydan başka altın, gümüş ve elektron gibi çeşitli madenler de kullanılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde etrafı sularla çevrilmiş küçük şehir devletlerinin kurulduğu görülmektedir (Kınal, 1987, s. 36). Bu dönemde seramikler hala elde yapılmaktaydı ve bunlar genellikle boyasızlardı. Eski Tunç Çağı'nda küçük heykelticiklerin üretiminde dikkate değer bir gelişim kaydedilmiştir. Özellikle Alacahöyük ve Horoztepe'de yerel beylerin mezarlarında ele geçen tunç ve elektrondan yapılmış geyik ile boğa figürinleri, bu dönemin tanrılarını sembolize eden önemli buluntular arasında yer almaktadır (Memiş, 2017, s. 17).

Eski Tunç Çağı'nda madencilik gelişmesiyle beraber iş bölümüne bağlı kent yaşamının temelleri atılmıştır. Değişen bu yaşam şekli, ilk siyasal örgütlenmenin ve bağımsız beyliklerin kurulmasına ortam hazırlamıştır. Aynı şekilde bu gelişme dönemin mimari şekline de yansımış ve megaron tarzında anıtsal yapılar ortaya çıkmıştır. Bu görkemli yapılarda üst tabaka adı verilen insanlar otururken halk, basit ve gösterişsiz konutlarda hayatlarını devam ettirmişlerdir (Karakaya, 1988, s. 31).

Bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Erbaa'nın Eski Tunç Çağın'da yoğun bir iskana sahne olduğu tespit edilmiştir. Bölgede tespit edilen Eski Tunç Çağı merkezleri şunlardır; Çernik/Bölücek höyük, Hacıpazar höyük, Horoztepe höyük, Horoztepe Yerleşmesi ve Mezarlığı, Höyüktepe, Kaleköy höyük, Karayaka/Çobantepe höyük, Kızılçubuk höyük, Kömüşlük/Gümüşlük, Köyönü Yamaç Yerleşmesi, Tanoba höyük, Tepecik höyük, Teveri/Koçak höyük ve Toni höyük (Özsait, 1994, s. 116). Bu merkezler içerisinde yer alan Horoztepe Yerleşmesi ve Mezarlığı'nda yürütülen kısa süreli kazı çalışmaları, bölgenin Eski Tunç Çağı seramiği, maden işçiliği ve ölü gömme geleneklerine dair önemli veriler sağlamıştır.

Erbaa'da Eski Tunç Çağı boyunca yerleşimin yoğun olmasında, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumu kadar, Kozlu köyündeki Gümüşlük bakır madeni de belirleyici bir etkene sahip olmuştur (Uyanık, 2014, s. 97). S. Ünlüsoy 2019 ve 2021 yıllarında gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sırasında Ezebağı'nda son derece kaliteli

ve çeşitli Eski Tunç Çağı çanak çömlekleri tespit etmiştir. Söz konusu araştırmacı, bu malzemeler arasında bulunan depas amphikypellon türü kapların, bölgedeki madenci toplulukların ve Eski Tunç Çağı'na ait bölgelerarası ticari ilişkilerin önemli bir göstergesi olduğunu vurgulamış; Gümüşlük maden sahasında başlayan üretim zincirinin, Ezebağı ve Horoztepe'yi kapsayan ve daha geniş etkilere sahip bir mekanizmayı işaret ettiğini bildirmiştir (Ünlüsoy, 2022, s. 49).

BÖLÜM 4: TARİHİ ÇAĞLARDA ERBAA

Anadolu'nun tarihî dönemleri, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile başlamaktadır. Orta Tunç Çağı'nın başlarına denk gelen, yani yaklaşık MÖ II. bin yılın ilk çeyreğinde, Anadolu ile Mezopotamya arasında düzenli ve örgütlü bir ticaret ilişkisi kurulmuştur. Bu dönem, Anadolu kronolojisinde Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak yer bulmaktadır.

4.1. ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA ERBAA

Bu dönemde Anadolu Asurlu tüccarlar sayesinde ilk kez yazı ile tanışmıştır (Dönmez, 2010, s. 10). Böylelikle Anadolu'da tarihi çağlar başlamıştır (Özbey, 2003, s. 7). MÖ 1974-1719 yılları arasını kapsayan Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan bu dönemde, MÖ III. bin yıldan itibaren var olduğu bilinen Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarî ilişkiler sistematik bir hal almıştır. Asurlu tüccarlar, bu dönemde yoğun bir şekilde Anadolu'ya gelmişlerdir (Kuzuoğlu, 2012, s. 197). Asurlu tüccarlar, Anadolu ile kurmuş oldukları bu ticareti birtakım güzergâhları takip etmek suretiyle gerçekleştirmişlerdir (Alp, 2000, s. 2). Söz konusu tüccarların yürüttükleri ticaret, esasen takas sistemine dayanmaktaydı. Bu doğrultuda Anadolu'dan bakır temin eden tüccarlar, karşılığında kumaş ve kalay gibi ürünler sunmuşlardır. Böylelikle her iki taraf da ihtiyaçlarını karşılamış, tüccarlar ise bu alışverişten hatırı sayılır kazanç elde etmişlerdi. Ayrıca bu tüccarlar, Karum ve wabartum diye nitelendirdikleri ticaret merkezleri de oluşturmuşlardır (Akurgal, 2014, s. 46; Şahin ve Aynur, 2023, s. 23). Asur yönetiminin himayesinde, ağırlıklı olarak Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinde olmak üzere yaklaşık 40 tane karum ve wabartum adı verilen ticaret merkezleri kurulmuştur (Günbattı, 2007, s. 42,43).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Tokat ili sınırları içindeki en önemli yerleşim yeri Kuburnat'tır. Bu şehrin Turhal, Zile'de ya da Tokat merkeze bağlı Bolus/Aktepe'de olabileceği düşünülmektedir (Barjamovic, 2011, s. 411). Söz konusu şehrin Kültepe Metinlerinden önce wabartum merkezi olduğu, ancak MÖ 1835'ten sonra, ekonomik olarak geliştiği ve bir karum merkezi olduğu anlaşılmaktadır (Kuzuoğlu, 2012, s. 204).

Tokat sınırları içerisindeki bir diğer önemli şehir ise Kültepe Metinlerden bir wabartum merkezi olduğu bilinen ve Sulusaray da olduğu düşünülen Karahna'dır (Kuzuoğlu, 2012, s. 203; Şahin ve Aynur, 2023, s. 36). Bu iki yerleşim yerinin dışında āl Butnātum, Hanika, Wazida, āl Kubilšan, Tapaggaš, Taedizina, Hatikaitra ve Kutia gibi daha küçük yerleşim yerlerinin de Tokat il sınırları içinde veya yakınlarında oldukları anlaşılmaktadır. Bu isimlerden Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda küçük bir yerleşim yeri olduğu anlaşılan Tapiggaš'ın, Hitit Dönemi'nin önemli askeri üslerinden biri olan ve bugün Zile sınırları içerisinde yer alan Maşat Höyük'le bir tutulan Tapigga kenti olduğu bilinmektedir (Kuzuoğlu, 2012, s. 204).

Bugüne kadar Erbaa'da herhangi bir karum veya wabartum adı tespit edilmemiş olsa da Erbaa'da MÖ IV. binyıldan beri işletildiği anlaşılan Kozlu'daki (Gümüşlük Eski Maden Ocağı) bakır maden ocağı ile Ezebağı'ndaki maden işliğinin varlığı, Anadolu'ya asıl geliş sebepleri bakır olan Asurlu tüccarların bu bölgeye kadar gelmiş olabileceklerini düşündürmektedir. İleride yapılacak olan çalışmaların bu konuya ışık tutacağını ümit etmekteyiz.

4.2. HİTİTLER DÖNEMİNDE ERBAA

Hint-Avrupa kökenli topluluklardan olan Hititler, MÖ II. binyıl içerisinde Karadeniz'in doğusundan ya da batısından Anadolu'ya göç ederek gelmişlerdir. Başlangıçta küçük beylikler biçiminde örgütlenmiş bu topluluk, zamanla Kızılırmak yayı çevresindeki bölgeyi merkez alarak, yaklaşık MÖ 1650'de Anadolu'da bilinen ilk siyasi birliği oluşturmuştur (Şahinbaş Erginöz, 2022, s. 34). MÖ II. binyılda Hattuşaş merkez olmak üzere, ağırlıklı olarak Orta Anadolu toprakları üzerinde yaşayan Hititler, çevrelerindeki küçük krallıkları savaşarak ya da birtakım antlaşmalarla kendilerine bağlayarak, Anadolu'nun başat gücü olmayı başarmışlardır (Memiş, 2012, s. 231). Hitit ülkesinin kuzeydoğusunda Azzi-Hayaşa, güneybatısında Arzawa, güneydoğusunda Hurri, kuzey ve kuzeydoğusundaki dağlık kesimlerde ise Eski Hitit Dönemi'nin sonlarından itibaren Hitit Devleti'nin siyasi varlığını ciddi şekilde tehlikeye sokan ve yıkılışına da etki edecek olan Kaşka toplulukları yaşamaktaydı. Hitit çivi yazılı belgelerine göre, kraliyet otoritesinin güçlü olduğu dönemlerde Hitit egemenliğine dahil olan; ancak merkezi otoritenin zayıfladığı zamanlarda ya Kaşka topluluklarının

saldırılarından büyük ölçüde etkilenen ya da onların denetimine geçen çok sayıda şehir ve ülke bulunmaktadır (Murat, 1998, s. 181-182).

Maşat Ovası, Zile Ovası, Kazova, Artova gibi bugün Tokat ili sınırları içerisinde yer alan bereketli topraklar, Hititler çağında da hem bereketli birer tahıl alanı hem de stratejik açıdan önemli merkezler olduğu için devamlı surette Kaşka saldırılarına maruz kalmışlardır (Özgüç, 1978, s. 9,10). Maşat Ovası'na hâkim konumda bulunan Maşat Höyük'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda elde geçen Hitit tabletleri ışığında burasının Hitit kenti Tapigga olduğu anlaşılmıştır. Tapigga da ele geçen mektuplar göstermiştir ki Maşat/Tapigga coğrafi olarak Yukarı Yeşilirmak vadisinde yer alan geniş bir bölgeyi Kaşka tehlikesine karşı koruyan askeri bir üs konumundadır (Alp, 1991, s. 6,9). Yine bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Tapigga da Hitit büyük kralının temsilcisi olan Kaşşu adında bir Hitit beyi oturmakta idi. Maşat Höyük kazılarında ortaya çıkan bu beyin ikamet ettiği Hitit sarayı MÖ 1400'lere tarihlenmektedir (Alp, 1991, s. 109,112). Bu sarayda ele geçen tabletler ışığında Yukarı Ülke ve diğer ülkelerden sağlanan askeri birliklerin Tapigga da görevli olan Kaşşu'nun emri altında olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kaşşu isimli bu görevli, Kaskalarla yapılan barış görüşmelerinde de önemli bir rol oynamaktaydı (Murat, 1998, s. 182).

Hitit metinlerinden anlaşıldığı üzere, Orta Karadeniz bölgesi, özellikle Amasya, Samsun ve Tokat çevresi, MÖ II. binyıl boyunca Hititler ile Kaşka toplulukları arasında süregelen çatışmalara sahne olmuştur. Bu stratejik bölge, Hititler tarafından Kaşkalara karşı bir tampon bölge olarak elde tutulmuştur. Hitit krallarından Labarna ve I. Hattuşili dönemlerinde, Hititler ile Kaşkalar'ın yerleşim alanları arasındaki sınırın Kummeşmaha (Kelkit) Irmağı olduğu metinlerde açıkça belirtilmiştir (Kolağasıoğlu, 2009, s. 33). Doğu Kaşkalar ile Hitit Yukarı Ülke arasında doğal bir sınır oluşturan Kelkit, ise Reşadiye'de Tokat il sınırlarına girdikten sonra Niksar ve Erbaa ilçelerinden geçmektedir. Tokat'ta yapılan yüzey araştırmalarına baktığımızda Erbaa ilçesi de dahil olmak üzere Hitit yerleşmelerinin genellikle Kelkit Irmağı'nın güneyinde yoğunlaşması da Kelkit Irmağı'nın Kaşkalara karşı doğal bir savunma hattı oluşturduğunu göstermektedir (Uyanık, 2012, s. 79).

Nitekim Erbaa'da yapılan yüzey araştırmalarında sınırlı sayıda höyükte (Tonaba Höyük ve Aşağıçandır höyüğü) Hitit seramikleri ele geçirilmiştir. Erbaa'daki Eski Tunç

Çağı yerleşmeleri ile kıyaslandığında Hitit dönemi yerleşmelerinde bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum ise Erbaa ve çevresinin de Hitit-Kaşka mücadele alanında kaldığının bir göstergesi olarak açıklanabilir.

4.3. FRİGLER DÖNEMİNDE ERBAA

MÖ 12. yüzyılın başlarında meydana gelen ve literatürde “Ege Göçleri” olarak adlandırılan büyük ölçekli istila hareketi, tüm Önasya coğrafyasında derin etkiler yaratmış; bu süreç Hitit İmparatorluğu’nun yıkılışıyla sonuçlanmıştır. Hititlerin çöküşünün ardından, Önasya’nın farklı bölgelerinde süreleri 100 ila 300 yıl arasında değişkenlik gösteren ve tarihsel araştırmalarda “Karanlık Çağ”⁴ olarak tanımlanan bir dönem yaşanmıştır (Konargöçer, 2017, s. 50). Bu dönemde, Güneydoğu Anadolu dışında kalan bölgelerde, özellikle Orta Anadolu ve diğer kesimlerde, yazı kullanımı sona ermiş, merkezi yönetim yapıları ise çözülerek yerlerini daha yoksul ve dağınık yerleşim alanlarına bırakmıştır (Akurgal, 2014, s. 134). Nüfusun az olduğu bu yeni yerleşimler, uygarlık düzeylerinin düşüklüğü nedeniyle arkeolojik açıdan kayda değer izler bırakmamış ve bu durum, günümüze ulaşan kalıntıların oldukça sınırlı olmasına neden olmuştur (Eroğlu, 2014, s. 43).

MÖ 12. yüzyılda gerçekleşen Ege Göçleri çerçevesinde, Hint-Avrupa dil ailesine mensup bir dili konuşan Frigler, Boğazlar üzerinden Anadolu’ya ulaşmışlardır (Akurgal, 2005, s. 194). Yapılan araştırmalar, Frigler’in Anadolu’daki ilk varlıklarının Troia çevresinde görüldüğünü, zamanla Askania (günümüzdeki İznik) Gölü kıyılarına ve Sangarios (Sakarya) Nehri vadisine doğru yayılarak bölgenin iç kısımlarına ilerlediklerini ortaya koymaktadır. Yaklaşık MÖ 1100 dolaylarında Frigler’in, daha sonra başkentleri olacak Gordion (Yassihöyük) yerleşimine ulaştıkları düşünülmektedir. Erken Demir Çağı’na ait arkeolojik bulgular, bu dönemde kentte yaşanan değişimlerin hem bir geçiş sürecine işaret ettiğini hem de yeni bir topluluğun bölgeye yerleştiğini göstermektedir (Altın, 2023, s. 76).

Frigler’in tanınan ilk kralı, MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen Gordios’tur. Gordios’tan sonra Frigler’in kuşkusuz en önemli kralı Midas’tır. Midas’ın

⁴ Bu dönem genellikle “karanlık” olarak tanımlansa da Orta Anadolu’daki höyüklerde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, bu algının kısmen sorgulanmasına neden olmuştur (Akurgal, 2005, s. 193).

hükümdarlığı döneminde, Frigler MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun önde gelen siyasi ve kültürel güçlerinden biri hâline gelmiş ve uygarlıklarının en parlak dönemini yaşamışlardır (Altın, 2023, s. 76). Arkeolojik ve epigrafik veriler ışığında Frigya'nın sınırlarının oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğu anlaşılmıştır. Merkezde Ankara'nın güneybatısından başlayan bu bölge, güneyde Konya, Isparta ve Burdur'un kuzey kesimlerine; güneybatıda ise Karia ile Pisidia arasında kalan dar bir şerit üzerinden Denizli'nin kuzey yarısı, Acıpayam, Burdur Gölhisar ve Elmalı Ovası'na kadar uzanmaktadır. Batıda Kütahya, Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı içine alan Frigya, kuzeyde Samsun'a, kuzeybatıda Bandırma'ya, doğuda Kızılırmak'ın ötesine kadar Çorum, Tokat ve Kırşehir'e; güneyde ise Niğde'ye dek ulaşan geniş bir alanı kapsamaktadır (Karahana, 2015, s. 58).

Tokat'ta kazı çalışmaları gerçekleştirilen Artova/Kayapınar Höyüğü'ndeki Frig tabakası (Temizer, 1954, s. 319,322) ile Zile/Maşat Höyük'teki Frig tabakasının (Emre, 1996, s. 1; Emre, 2012, s. 237,240) varlığı ve buradan çıkan eserler, Friglerin, Tokat'taki varlığının en önemli arkeolojik kanıtlarıdır. Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Frig egemenliğinin Tokat'ın kuzeyinde yer alan Erbaa ilçesine kadar ulaştığı, Tonaba, Tepecik ve Höyüktepe/Yassitepe/Aşağıçandır höyüklerinden ele geçen Frig seramiklerinin varlığından anlaşılmaktadır.

4.4. PERSLER DÖNEMİNDE ERBAA

MÖ 7. yüzyılın başlarında gerçekleşen Kimmer istilaları, Anadolu'da derin siyasi ve toplumsal dönüşümlere yol açmıştır. Kimmerler'in Gordion'u ele geçirerek Frig Krallığı'nı ortadan kaldırmaları, Orta Demir Çağı'nın sona ermesine ve Geç Demir Çağı'nın başlamasına zemin hazırlayan önemli gelişmelerden biri olmuştur. Bu dönemde istilaların yarattığı kaos ortamı, Anadolu'daki güç dengelerini altüst etmiş ve bu fırsattan yararlanan Medler, Orta Anadolu topraklarına doğru ilerlemişlerdir (Dönmez, 2001, s. 90,91). Med Krallığı'nın Ön Asya'da güç kazandığı sırada, Lidya tahtında Alyattes (MÖ 612-560) bulunmaktaydı. Alyattes ile Med kralı Kyaksares arasında süren çatışmalar, MÖ 28 Mayıs 585'te gerçekleşen Güneş tutulmasının tanrısal bir uyarı olarak yorumlanması üzerine son bulmuş ve taraflar barış anlaşması imzalamıştır. Babilli Nabonidus ile Kilikia kralı Syennesis'in şahitlik ettiği bu antlaşmaya göre, Halys (Kızılırmak) nehri iki devlet arasında sınır olarak belirlenmiştir

(Karatekir, 2018, s. 3). Bu süreçte, İran coğrafyasının en eski topluluklarından biri olan Persler, Büyük Kyros'un liderliğinde yükselmiş ve MÖ 550'de Med Krallığı'nı ortadan kaldırarak Pers İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır (Karatekir, 2018, s. 1). Medler ile Lidya arasında yapılmış olan sınır anlaşması da böylelikle geçerliliğini yitirmiştir (Karatekir, 2018, s. 4). Kyros'un amacı Anadolu'yu tamamen kontrol altına almaktı ve bu doğrultuda Lidya kralı Kroisos ile giriştiği mücadele sonucunda MÖ 547/546 yıllarında Lidya Krallığı'nı yıkarak, Anadolu'da iki asırdan uzun sürecek Pers hâkimiyetinin başlangıcını oluşturmuştur (Karatekir, 2018, s. 1).

Pers egemenliği döneminde Tokat ve çevresi, Kappadokia satraplığının sınırları içerisinde yer alıyordu. Ksenophon'un aktardığına göre, II. Kyros Babil'in fethinden sonra ele geçirdiği bölgelerde idari bir yapılanmaya gitmiş ve ilk kez düzenli satraplık atamaları gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda vergilerin toplanması, askeri birliklerin düzenlenmesi ve bölge güvenliğinin sağlanması amacıyla Megabyzos Arabia'ya, Artabatas Kappadokia'ya, Artakamas Büyük Frigya'ya, Khrysantas Lidya ve Ionia'ya, Adousios Karia'ya, Pharnoukhos ise Aiolia ile Hellespontos Frigya'sına satrap olarak atanmıştır (Ksen. Kyr. 8,6.7). Pers kralı III. Artakserkses döneminde (MÖ 358-338) ise Kappadokia satraplığı kuzey ve güney olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır (Speidel, 2019, s. 121; Uyanık, 2023, s. 1532). Strabon'un aktardığına göre bu bölünme şu şekilde gerçekleşmiştir:

“Makedonialılar Kappadokia'yı ele geçirdiği zaman burası Persler tarafından iki satraplığa ayrılmış bulunuyordu. Makedonialılar ülkenin bir kısmını isteyerek bir kısmını da istemeyerek satraplıktan krallığa çevirmişlerdi. Bu krallıklardan birine ‘Asıl Kappadokia’, ‘Tauros yakınındaki Kappadokia’ ve hatta ‘Büyük Kappadokia’, diğerini ise başkaları ‘Kappadokia Pontika’ ismini vermişlerse de bunlar ‘Pontos’ olarak adlandırmışlardır” (Strab. XII, 1.4). Strabon'un işaret ettiği bu idari bölünme sonucunda, günümüz Erbaa'sı da dahil olmak üzere Tokat ve çevresinin, Kappadokia Pontika sınırları içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

4.5. HELLENİSTİK DÖNEMDE ERBAA

Hellenistik Dönem, MÖ 331'de Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasıyla başlayıp, MÖ 30'da Actium Savaşı'nın ardından son Hellenistik

devlet olan Ptolemaios Krallığı'nın yıkılışıyla sona eren yaklaşık üç yüzyıllık bir süreci ifade etmektedir (Tekin, 2021, s. 1).

4.5.1. Büyük İskender ve Generalleri Döneminde Erbaa

Büyük İskender'in Pers Devleti'ne son vermek için giriştiği Doğu Seferi sırasında Erbaa ve çevresi, Perslerin Anadolu'daki Kappadokia Pontika Satraplığı sınırları içerisinde yer almaktaydı. Merkezi Gaziura (Turhal) olan bu satraplık ise Pers soylularından I. Ariarathes'in idaresindeydi (Kaya, 2019, s. 235, 238). Büyük İskender, fetih amacıyla Anadolu içlerinden kuzeye doğru ilerleyişini Ankyra'ya (Ankara) giderek tamamlamıştı. Bu sırada Paphlagonia'da yerli beylerin hüküm sürmesine izin veren İskender, Kuzey Kappadokia Pontika'ya ise hiç müdahale etmedi. Pers Kralı Dareios'un büyük bir ordu toplamakta olduğu haberini alması üzerine Kilikya'ya bir an önce ulaşmak isteyen İskender, Tatta (Tuz Gölü) yakınlarından geçip Tyana (Kemerhisar) içinden Kilikya kapılarına ulaşmıştı. Bu sefer sırasında içinden geçtiği Güney Kapadokya'nın satrapı Granikos Savaşı'nda ölmüş olduğundan bu satraplık hiçbir direniş göstermeden İskender'e teslim olmuştu. Bunun üzerine İskender, buraya Sabiktas'ı satrap olarak atayarak bölgeden ayrılmıştı (Kaya, 2019, s. 238). Kappadokia Pontika Satrapı I. Ariarathes, İskender'in Persler ile mücadelesi sırasında bölgede oluşan otorite yokluğundan faydalanarak, bölgeden topladığı 45.000 kişilik ordusuyla MÖ 322 yılına kadar bağımsız bir hükümdar olarak kaldı. I. Ariarathes ise başkenti Gaziura olan krallığının çekirdeğini Iris Havzası oluşturmakla birlikte Sinope'den (Sinop) Trapezos'a (Trabzon) kadar bütün kıyı bölgesi de onun hâkimiyetindeydi (Reinach, 1895, s. 24). MÖ 323 yılında Büyük İskender'in ölümüyle birlikte İskender'in generalleri (diadokhos'lar) Babil Toplantısı ile imparatorluğun yönetimini aralarında paylaştılar (Kaya, 2019, s. 67). Bu toplantıda, I. Ariarathes'in hâkimiyeti altındaki toprakların da içerisinde yer aldığı Kappadokia, Paphlagonia ile Trapezos'a kadar Pontos Euxeinos (Karadeniz) sahil şeridi Kardialı Eumenes'e verilmişti (Diod. XVIII.3.1, 22.1; Plut. *Eum.* III.1.2). Bu nedenle I. Ariarathes, MÖ 322 yılında krallık topraklarını elinden almak isteyen Perdikkas ve Eumenes'e karşı savaşmış, yenilmiş, Perdikkas tarafından esir alınmış ve öldürülmüştü (Kaya, 2019, s. 69, 239). Bunun üzerine Perdikkas, Ariarathes'in elindeki toprakların yönetimini Eumenes'e teslim etmişti (Kaya, 2019, s. 239). Bu arada generaller arasındaki mücadeleler devam etmekte

olduğundan başlayınca Eumenes Pontos Bölgesi'ne hâkim olamamıştır (Özsait, 1982, s. 289).

4.5.2. Pontos Krallığı Döneminde Erbaa

Pontos Krallığı, MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir siyasi birim olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Krallığın kurucusu I. Mithradates Ktistes, Paphlagonia'daki Olgassys Dağları (İlgaz) eteklerinde stratejik öneme sahip Kimiata Kalesi'ni harekât merkezi olarak kullanmıştır (Emir, 2014, s. 70). Bu merkezden hareketle, Pontos Krallığı Paphlagonia Bölgesi'nde filizlenmiştir. MÖ 301 ve MÖ 281 yılları arasındaki dönemde hâkimiyetini pekiştiren I. Mithradates Ktistes, doğuya yönelmiş ve topraklarını Iris Havzası'na kadar genişletmiş, Amaseia, Gaziura, Zela ve çevrelerini ele geçirip Amaseia'yı krallığının başkenti yapmıştır (Arslan, 2007, s. 51-52; Magie, 1950, s. 189; Özsait, 1982, s. 296; Dönmez, 2014, s. 18). Böylece Tokat ve çevresi yaklaşık iki yüz kadar Pontos Krallığı'nın egemenliği altında kalmıştır (Karayaka, 1988, s. 68).

Pontos coğrafyası; çekirdek (iç), yüksek, dağlık ve kıyı şeridi olmak üzere dört ana doğal bölgeden meydana gelmekteydi. Bu bölgeler içerisinde özellikle Iris ve Lykos vadileri ile bu akarsuların yan kolları arasında kalan saha, Pontos'un iç kesimini oluşturmaktaydı. Pontos'un iç kesiminde kalan Tokat ve çevresinde ise o dönemde Komana (Gümenek), Zela (Zile) ve Ameria adında üç tapınak devleti bulunuyordu. Söz konusu tapınak devletleri, yarı-özerk bir statüye sahipti. Bu tapınak devletleri, bir rahip tarafından yönetilen bir tapınaktan ve bu tapınağa bağlı topraklar ile çok sayıda erkek ve kadın kutsal köleden (hierodouloi/hierodules) oluşan bir yapıya sahipti (Tekin, 2025, s. 107). Bu tapınak devletlerinden Komana ve Zela'nın yeri bilinirken Ameria'nın konumu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Strabon eserinde Ameria'nın konumunu şu şekilde vermiştir:

“Pompeius tarafından bir kent hâline getirilen ve Diospolis olarak adlandırılan Kabeira'ya gelince, Pythodoris sonradan burayı bayındırlaştırarak, ismini Sebaste olarak değiştirmiştir ve şimdi kenti krali ikametgâh olarak kullanmaktadır. Burada Ameria Kasabası denen yerde, Pharnakes'in Men Tapınağı da bulunur. Bu yerde birçok tapınak hizmetkârı ve geliri daima başrahip tarafından toplanan kutsal bir arazi de vardır. Krallar tapınağa o kadar saygı duymuşlardır ki, krallık yeminini “Kralın kaderi

ve *Pharnakes'in Men'i*” şeklinde değiştirmişlerdir. Burası, *Albania* ve *Phrygia*'da olduğu gibi aynı zamanda *Selene'nin de tapınağıdır*” (Strab. XII.3.30).

Ameria'nın konumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da en güncel çalışma M. Tekin'e aittir. Tekin, Strabon'un söz konusu tapınak devletinin konumu hakkında verdiği bilgilerden yola çıkarak, Erbaa'nın Emeri köyünde tespit etmiş olduğu arkeolojik ve epigrafik verilere dayanarak Ameria'nın Emeri köyü olabileceğini ileri sürmüştür. (Tekin, 2024, s. 72).

Pontos Krallığı döneminde kurulan askerî açıdan önemli kentlerden biri olan Eupatoria, Erbaa ilçesine bağlı Kaleköyünün yaklaşık 10 km kuzeybatısında yer alan Boğazkesen Mevkisinde konumlanmaktadır. Bu kent, VI. Mithridates tarafından, İris ve Lykos ırmaklarının birleştiği verimli ovada kurulmuştur. Kentin konumuna dair genel bir bilginin geçtiği antik kaynak Strabon'un *Geographika* adlı eseridir. Strabon bu eserde, Pontos'un en iyi kısmı olarak tanımladığı Phanaroia'yı anlatırken Eupatoria'yı şu şekilde tanımlar:

“...ve *Armenia*'dan akan *Lykos Irmağı*'yla *Amaseia* yakınındaki dar geçitten akan *Iris Irmağı* ülkeyi baştanbaşa keser. İki ırmak hemen hemen vadinin ortasında kavuşurlar ve bunların birleştiği yerde bir kent kurulmuştur ki, burasını ilk ele geçiren kimse kendi ismine izafeten *Eupatoria* adını vermiş...” (Strab. XII.3.30).

Antikçağ kaynaklarında Eupatoria kentinin kuruluşuna dair doğrudan bir tarihsel bilgiye yer verilmemektedir. Ancak bu kentin adı, MÖ 74–63 yılları arasında gerçekleşen Üçüncü Mithridates Savaşı⁵ sırasında anılmaktadır. Pontos Krallığı'nın yıkılması ile sonuçlanan Üçüncü Mithradates Savaşı ise Pontos kralı VI. Mithradates'in, IV. Nikomades'in ölümünden sonra Roma eyaleti haline gelen Bithynia topraklarına saldırısıyla başlamıştır (Madsen, 2009, s. 198).

Bithynia halkının desteğiyle kısa süre içinde bölgenin büyük bir kısmını ele geçiren kral, kuvvetleriyle Kyzikos'a yönelmiştir. Ancak Kyzikos ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşanan ağır yenilgilerin ardından VI. Mithradates, Pontos'un stratejik kentlerinden biri olan Kabeira'ya (Niksar) çekilmek durumunda kalmıştır. Bu

⁵ MÖ I. yüzyılda, Pontos kralı VI. Mithradates Eupator ile Roma arasında tarihe Mithradates Savaşları olarak geçen üç büyük savaş yaşandı (Kaya, age., s. 348).

gelişmelerle birlikte, savaşlar Pontos'un iç kesimlerine kaymıştır (Emir, 2014, s. 98, 99).

Paryadres Dağları eteklerinde, Lykos Vadisi'ne hâkim bir konumda bulunan Kabeira'ya çekilen VI. Mithradates, burada yeni bir askerî güç oluşturmaya başlamıştır. Oğlu Makhares ve damadı, Armenia Kralı II. Tigranes'den yardım talep etmesine rağmen bu istekleri karşılık bulamayan VI. Mithradates, kısa süre içinde Kabeira'da 40.000 piyade ve 4.000 atlıdan oluşan bir ordu kurmayı başarmıştır. Aynı dönemde, Roma generali Lucullus, Mithradates sorununu tamamen çözmek amacıyla MÖ 72/71 yıllarında Pontos topraklarına sefer düzenlemiş, Iris Vadisi'ni aşmasına rağmen Amisos'ta (Samsun) beklenmedik bir direnişle karşılaşmıştır (Arslan, 2007, s. 346, 347).

Hedefi, Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator'un karargâh kurmuş olduğu Kabeira kentini ele geçirmek olan Lucullus, MÖ 71 yılının ilkbaharında Amisos kuşatmasını, Murena'nın komutasına bırakmıştır. MÖ 71 yılının ilkbaharında üç lejyon ve emrindeki Galatlarla birlikte VI. Mithradates'in Kabeira kentindeki karargâhına doğru ilerlemiştir (Arslan, 2007, s. 350). VI. Mithradates'in dağlar üzerine konuşlandığı ileri karakollar, Lucullus'un ilerleyişini adım adım izleyerek bunu ateş yakmak suretiyle krala bildiriyorlardı. Kabeira Ovası'na ulaşımı sağlayan dar geçitler, Pontos ordusu tarafından tutulmuştu. Kabeira'nın yaklaşık iki yüz elli stadia (yaklaşık 45 km) kuzeyinde, Lykos ve Iris ırmaklarının birleştiği yerde VI. Mithradates tarafından kurulmuş olan Eupatoria kenti de Kabeira'ya giden yol üzerinde yer alıp stratejik açıdan önemli bir geçidi denetimi altında bulunduruyordu. Kraliyet ailesinden olan Phoiniks ise burada yer alan geçidi korumak ve Lucullus'un ilerleyişini Kabeira'da konuşlanmış olan VI. Mithradates'e ateş yakarak haber vermekle görevlendirilmişti. Phoiniks, bu görevini yerine getirdikten sonra VI. Mithradates'e ihanet ederek komutasındaki askerlerle birlikte Lucullus'un tarafına geçmiştir (App. *Mithr.*79). Neticede Eupatoria, bir direniş göstermeden Romalılara teslim olmuştur (App. *Mithr.* 115; Tekin, 2020, s. 221) (Resim 2-4). Bu olayların üzerine Lucullus, herhangi bir güçlkle karşılaşmadan Phanaroia Ovası'ndaki Kabeira'ya inmiştir.

Mithradates'in ilk dönemlerde bazı muharebelerde elde ettiği başarılar, ilerleyen süreçte arka arkaya yaşadığı yenilgilerle kesintiye uğramıştır. Bu yenilgiler sonucunda

Mithradates, Kabeira'dan ayrılarak Komana Pontika ve Taulara üzerinden damadı olan Armenia Kralı II.Tigranes'e sığınmak zorunda kalmıştır. Ardından Lucullus komutasındaki Roma ordusu Kabeira'yı ele geçirmiştir. Bu gelişmelerin devamında, daha önce Romalılara kapılarını açan Eupatoria örneğinde olduğu gibi, Pontos'un tamamı Roma hâkimiyetine girmişti (Plut. *Luc.* XV.2–XIX.1; App. *Mithr.* 79–82; Sallust. *Hist.* IV.69.15; Olshausen ve Biller, 1984, s. 32; McGing, 1986, s. 151; Tekin, 2020, s. 221).

Mithradates'in krallık topraklarını terk etmek zorunda kalmasıyla birlikte Pontos'un idaresi Lucullus'un eline geçmiştir. Ancak Mithradates, MÖ 68 yılının sonlarına doğru yeniden Pontos'a dönerek bölge üzerinde kontrol sağlamaya çalışmıştır. VI. Mithradates, MÖ 67 yılında Zela yakınlarında, bölgenin savunulmasından sorumlu Romalı komutan Triarius'u ağır bir yenilgiye uğratmıştır (Tekin vd, 2024, s. 825). Zela'da kazanılan bu zafer, Mithradates'in Pontos üzerindeki hâkimiyetini yeniden tesis etmesinin önünü açmış ve kısa süre içinde bütün Pontos topraklarını tekrar kontrol altına almasını sağlamıştır. (Tekin, 2021, s. 221). Nitekim MÖ 67 yılında Eupatoria yeniden VI. Mithradates'in eline geçmiştir. Ancak Mithradates, MÖ 71'de savaşmadan Romalılara teslim olarak ihanet eden bu kentten intikamını, şehri tamamen tahrip edip yakarak almıştır (App. *Mithr.* 115; Tekin, 2020, s. 234).

4.6. ROMA DÖNEMİNDE ERBAA

MÖ 67'de meydana gelen Zela Zaferi, VI. Mithradates'in Pontos üzerindeki hâkimiyetini yeniden tesis etmesine zemin hazırlamış ve kısa süre içerisinde krallığını tekrar ele geçirmesini sağlamıştır. Bu gelişme aynı zamanda Roma Senatosu'nun Lucullus'a duyduğu güveni kaybetmesine yol açmıştır (Tekin, 2020, s. 221). Nihayetinde Lucullus görevden alınmış, onun yetkileri ise Pompeius'a devredilmiştir (Karayaka, 1988, s. 78). Pompeius, MÖ 66 yılının baharında Galatia'dan büyük bir ordu ile harekete geçmiş, amacı Pontos'u yeniden Roma hâkimiyeti altına almak ve Mithradates sorununu kesin olarak ortadan kaldırmaktı. Doğu Pontos'ta meydana gelen ön çarpışmaların ardından, VI. Mithradates Küçük Armenia'da kesin ve ağır bir mağlubiyet yaşamıştır (Tekin, 2020, s. 221).

Bunun üzerine VI. Mithradates, Kolkhis'e kaçmak zorunda kalmıştır. Pompeius, Pontos kralını takip ederek onu yakalamayı ve tüm Pontos topraklarını Roma hâkimiyeti altına almayı amaçlamıştır. Ancak VI. Mithradates, MÖ 65 yılının baharında, kendi oğlu II. Pharnakes'in (MÖ 65–47) yönettiği Bosporos Krallığı'na sığındığı için Pompeius kralı ele geçirememiştir. Pontos Bölgesi'nin tamamını Roma hâkimiyeti altına almak amacıyla yoğunlaşan Pompeius, bu hedefinde başarılı olmuştur (Reinach, s. 399). Bu doğrultuda yürüttüğü askerî harekâtlar sırasında Lykos Vadisi'nden aşağıya inmiş ve öncelikle Paryadres Dağları'nda bulunan Kainon Khorion Kalesi'ni ele geçirmiştir (Plut. Pomp. XXXVII.1-3, XXXVIII.1). Bugün Erbaa'daki Kevgir (Mahalle) Kalesi'ne lokalize eden de Jerphanion Kainon Khorion hakkında önemli bilgiler veren Strabon kaleyi şu şekilde tanımlamaktır.

“Burada da Kainon Khorion denilen yer vardır. Burası doğal şekilde sarp ve mahfuz bir kaya olup, Kaberia'dan iki yüz stadion'dan daha az uzaklıktadır. Tepesinde bol su çıkan bir kaynak, eteğinde de bir ırmak ve derin bir dere vardır. Üst tarafındaki kaya o kadar yüksektir ki buraya erişilemez ve sadece Romalıların yıkmış oldukları hariç, diğer tarafları görkemli duvarlarla çevrilidir ve etraftaki arazi o kadar ormanlık, o kadar dağlık ve susuz ki, yüz yirmi stadion'luk bir alan içinde düşmanın buraya kamp kurmasına olanak yoktur. Mithridates'in en kıymetli hazineleri burada saklıydı. Bunlar şimdi Pompeius tarafından bağış yapıldıkları Capitolium'da korunurlar.” (Strab. XII. 3. 31).

Pompeius, Kainon Khorion kalesini ele geçirdikten sonra kaleye ait surların bir kısmı tahrip ettirmiş ve içindeki su kuyularını doldurmuştur. Bu kalede Mithradates'e ait çeşitli dokümanlar ele geçirilmiştir; bunlar arasında kralın not defterlerinden biri de bulunmaktadır. Belgeler arasında, kralın oğullarından Ariarathes'i nasıl zehirlediğine ve Sardeis'li Alkaios'u kendini at yarışında geçtikten sonra nasıl öldürdüğüne ilişkin kayıtlar yer almaktadır. Ayrıca, Mithradates'in kendisi, yakın çevresi ve eşlerinin rüyalarını yorumladığı yazılar; kraliçe Monime'ye yazdığı aşk mektupları ve bazı Romalılarla yürüttüğü gizli yazışmalar da bulunmuştur. Pompeius, kralın karakterine ışık tutan bu belgeleri büyük bir dikkatle incelemiştir (Arslan, 2007, s. 483).

Kanion Kharion kalesini ele geçirdikten sonra Pompeius, daha önce Lucullus'un askerlerinin izlediği güzergâhı takip ederek Iris geçidini aşmış ve Amisos'a yönelmiştir.

Bu aşamada Pompeius, Eupatoria'yı ele geçirme imkânını da elde etmiştir (Tekin, 2020, s. 222). Pompeius, Amisos'a gelerek MÖ 65/64 kışında burada hazırlıklarına başladığı Lex Pompeiayı, MÖ 64/63 yılında Antiokheia'da tamamlamıştır (Harita 4) (Oktan 2008, 52,59). Pompeius, bu çerçevede krallığın doğuda Armenia'ya uzanan kesimlerini ve Kolkhis çevresini, kendi safında yer alarak savaşan yerel hükümdarlara bırakmıştır. Batıdaki topraklar ise on bir bölgeye ayrılmış ve Bithynia ile birleştirilerek tek bir eyalet hâline getirilmiştir. Böylelikle Pompeius, Mithradates'in krallık topraklarını eyalet statüsüne kavuşturmuş, bu toprakları da kent hüviyeti taşıyan on bir birime ayırmıştır (Oktan 2008, s. 60). Bu kentler arasında yer alan kendi lakabına (Magnus) izafeten Magnopolis⁶ olarak adlandırdığı kent ise Strabon ve Appianos'tan öğrendiğimize göre bugün Erbaa sınırları içerisinde yer almaktaydı. Strabon kentin konumunu şu şekilde tanımlamıştır:

“...ve Armenia'dan akan Lykos Irmağı'yla Amaseia yakınındaki dar geçitten akan Iris Irmağı ülkeyi baştanbaşa keser. İki ırmak hemen hemen vadinin ortasında kavuşurlar ve bunların birleştiği yerde bir kent kurulmuştur ki, burasını ilk ele geçiren kimse kendi ismine izafeten Eupatoria adını vermiş fakat Pompeius, burayı bitmemiş bulduğundan daha fazla arazi ilave ederek, nüfusunu çoğaltmış ve Magnopolis olarak adlandırmıştır. Şimdi bu kent düzlüğün ortasında bulunmaktadır” (Strab. XII.3.30).

Appianos, Pompeius'un Doğu'da gerçekleştirdiği idari düzenlemeler çerçevesinde tesis ettiği kentleri anlatırken, söz konusu yerleşimden şu ifadelerle bahsetmektedir:

“Pompeius kentler de kurdu. Küçük Armenia'da, elde ettiği zaferinden adını alan Nikopolis'i kurdu. Pontos'ta ise, Mithridates Eupator'un kurduğu ve kendi adını verdiği, ancak Romalılara kapılarını açtığı için tahrip ettiği Eupatoria'yı yeniden kurdu ve Magnopolis olarak yeniden adlandırdı” (App. Mithr. 115).

Magnopolis kentinin adını eserinde zikreden bir diğer antik yazar ise Yaşlı Plinius'tur. Plinius, Kapadokya'nın iç kesiminde bulunan kentler bağlamında bu kentten şu şekilde bahseder:

⁶ Bu kentin en güncel lokalizasyon önerisi için bkz. Tekin, 2020, s. 235.

“(Kapadokya)’nın diğer bölümünde, Kraliçe Semiramis tarafından inşa edilmiş, Fırat’tan uzak olmayan Melita Şehri, ayrıca Dio-Caesarea, Tyana, Castabala, Magnopolis, Zela ve şimdi Caesarea olarak adlandırılan Argaeus Dağı eteklerindeki Mazaca vardır” (Plin.nat. VI.3.8).

Magnopolis kenti Pompeiopolis, Neapolis, Diospolis ve Nikopolis gibi Bithynia’dan Armenia’ya doğru uzanan büyük ticaret yolu üzerinde yer alıyordu (Oktan, 2008, s. 47-75).

Pompeius’un ölümüne dair söylentilerin yayılması üzerine Mithradates’in oğlu Pharnakes, Pontos Bölgesi’ni işgal ederek ağır tahribatlar yaratmış; bu süreçte pek çok kent zarar görmüş, halkın bir kısmı ise katledilmiştir. Böylelikle bölgede, Pompeius öncesinde var olan geleneksel düzen yeniden tesis edilmiştir. Söz konusu durum, Caesar’ın Pharnakes’i mağlup etmesine dek devam etmiştir. Caesar’ın ölümünün ardından ise Antonius’un bölge üzerinde nüfuz kurmasıyla yeni idari düzenlemelere gidilmiştir (Tekin, 2020, s. 223). Pompeius’un Anadolu’da gerçekleştirdiği düzenlemeler üzerinde en önemli değişiklik MÖ 40/39 yıllarında Antonius tarafından yapılmıştır. Antonius, MÖ 39’da olası Part saldırılarını engellemek ve Roma toprakları ile Partlar arasında Anadolu’da bir tampon bölge oluşturmak amacıyla birtakım vassal krallıklar tesis etmiştir. Bu çerçevede, VI. Mithradates’in torunu ve Pharnakes’in oğlu olan Dareios, MÖ 40/39 yılında Pontos’un bir bölümünde kral olarak görevlendirilmiştir. Dareios’un krallığının, Magnopolis, Diospolis (Niksar) ve Nikopolis’i kapsadığı kesin olarak bilinmekte, ayrıca Neapolis hariç olmak üzere hâkimiyet sahasının VI. Mithradates ve muhtemelen Pharnakes dönemindekine büyük ölçüde benzediği anlaşılmaktadır. Antonius, MÖ 37/36 yıllarında yaptığı yeni düzenlemelerle ise Polemon’a krallık unvanını vermiş, ayrıca daha önce Dareios’a bırakılan bölgeleri de Polemon’un idaresine katmıştır⁷. Böylelikle, Phanaroia’nın verimli ovasında Pompeius tarafından kurulmuş bir kent olan Magnopolis, Phanaroia’nın bir kısmıyla birlikte Antonius tarafından kral Polemon’a verilmiş oldu (Tekin, 2020, s. 223). MS 64 yılında Polemon Krallığı sona erince krallığın toprakları

⁷ Polemon, eşi Pythodoris ve torunları II. Polemon, Roma’nın vasalı olarak bu bölgeyi bir yüzyıl boyunca yönetti. (Osman Emir, Roma İmparatorluğu’nun Doğu Politikasında Polemon Krallığı’nın Rolü, Oannes, 5 /2, 2023, s. 720,721, 725).

Roma tarafından ilhak edilerek eyalet olarak düzenlendi. Bu bağlamda Pontos Polemoniacus (Polemon'un Pontos'u) adıyla Galatia Eyaleti'ne dâhil edildi (Magie, 1950, Vol. II, s. 1071, dn. 11; Jones, 1998, s. 171; Emir, 2014, s. 152,153).

Roma İmparatorluğu'nun MS 395 yılında doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmasına kadar Erbaa ve çevresi Roma eyaletinin bir parçası olarak kalmıştır. Bu tarihten sonra ise bölge, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil edilmiştir.

BÖLÜM 5: ARKEOLOJİK MERKEZLER

5.1.KALELER

5.1.1. Boğazkesen Kalesi /Kaleköy Kalesi

Erbaa'nın 13 km kuzeybatısında yer alan Kaleköy'de bulunmaktadır. Halk arasında Karalar Kalesi ve Kaleboğazı Kalesi olarak da adlandırılmaktadır (Gündoğdu, 2006, s. 557) (Resim 2). Bu kale Kaleköy'ün kuzeydoğusunda olup köye 2 km uzaklıkta, Canik Dağları eteğinde Kelkit ve Tozanlı ırmaklarının birleştiği dar geçitte, Kelkit Vadisi'ne ve Erbaa Ovası'na hâkim alçak bir tepe üzerinde yer almaktadır (Kaymakçı, 2013, s. 147). Yaklaşık 175x96 m boyutlarında, doğu-batı doğrultusunda yamuk dikdörtgen plana sahip olan kalenin sur duvarları üçgen, kare ve daire formu kulelerle takviye edilmiştir. Kalenin girişi batı yönünde yer almakta olup bu giriş kare kesitli kulelerle desteklenmektedir. Kalenin ayakta kalan sur duvarlarının moloz taş malzeme ve horasan harcı kullanılarak inşa edildiği ve duvarlarında yer yer ahşap kriş izleri olduğu anlaşılmaktadır (Gündoğdu vd., 2006, s. 558) (Resim 3). Kale içerisinde ne olduğu tam olarak anlaşılmayan yapı kalıntıları mevcuttur (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

Sökmen, kalede yapmış olduğu incelemelerde Boğazkesen Kalesi'nde, Hellenistik sur duvar mimarisine ait izlerle birlikte, ağırlıklı olarak Doğu Roma ve Osmanlı dönemlerine ait burçlarla takviye edilmiş sur duvar kalıntıları mevcut olduğunu bildirmiştir (Sökmen, 2016, s. 438) (Resim 4). Ayrıca Sökmen, Boğazkesen Kalesi'nin Pontos Krallığı döneminde idari işleve sahip bir kale olduğunu belirterek, bu kalenin Eupatoria koruyabilecek ve savunabilecek bir konumda yer aldığını bildirmiştir (Sökmen, 2016, s. 439).

5.1.2. Kevgir Kalesi /Mahalle Kalesi

Kevgir Kalesi, Erbaa'ya 42 km uzaklıkta bulunan eski adı Ahret köyü olan Akgün köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Akgün köyü, Ordu ilinin Akkuş ilçesi ile sınır teşkil eden Tifi Çayı üzerinde yer almaktadır. Aynı zamanda bu Tifi Çayı, Akgün köyünün yaklaşık 4,5 km kuzeyinde yer alan Kevgir Kalesi'nin doğu, batı ve kuzeyinden geçmektedir. Kale, Tifi Çayı'nın hemen kıyısındaki bir kaya çıkıntısı üzerine inşa edilmiştir (Resim 5). Ormanlık bir alanda, sarp kayalık üzerinde kuzey-

güney ekseninde kurulan bu kalenin kuzey ve batısı kayalıklardan oluştuğu için kaleye ulaşım güneyden sağlanabilmektedir (Resim 6). Burada kayaya oyulmuş dört basamaklı bir merdivenle kale üzerine erişim sağlanmaktadır (Yetişkin, vd, 2010, s. 289). Büyük ölçüde yıkılmış surlarla çevrili olan kalenin batı ve kuzey tarafları o kadar diktir ki, bu taraflarda sur duvarına ihtiyaç duyulmamıştır. Sökmen'in bildirdiğine göre mevcut sur duvarlarının alt katmanı ise Helenistik dönem taş işçiliği sergilemekte olup sur duvarının inşası sırasında ana kaya düzleştirilip teraslanmış ve 30x50 cm boyutlarında kesme blok taşlar kullanılmıştır. Söz konusu kale Bizans döneminde onarılıp tekrar kullanılmıştır. (Sökmen,2016, s. 503).

Kalenin kuzeydoğusunda yaklaşık 6 m çapında, 5 m yüksekliğinde bir kule kalıntısı mevcuttur (Yetişkin, vd, 2010, s. 289). De jerphanion bu kule kalıntısını Orta Çağ'a tarihlendirmiştir (Jerphanion,1912, s.138). Ayrıca kalede kayaya oyulmuş bir oda kalıntısı, bir sarnıç ve 3 basamaklı tünel⁸ mevcuttur (Resim 7). Kayaya oyulmuş oda kalıntısı, Kevgir Kalesi'nin doğu yamacında konumlanmaktadır (Resim 8). Oda yaklaşık 19 m genişliğinde ve 11,5 m uzunluğundadır. Ortasında sütunların bulunduğu bu yapının batı kısmı, doğu kısmına göre daha alçaktır ve merdivenler aracılığıyla bu bölüme erişim sağlanmaktadır. Oda, 0,9 m genişliğinde ve 1,4 m yüksekliğinde, kaya mezarlarını andıran bir kapı açıklığına sahiptir (Bulut, 2017, s. 105). Anakayaya oyulmuş bu oda kalıntısının güneyinde, 5,4 m genişliğinde ve 2,5 m uzunluğunda sarnıç mevcuttur (Bulut, 2017, s. 105).

Kevgir Kalesi'nde yer alan basamaklı tünellerden ilki kalenin güney yamacında yer almaktadır. Giriş kısmının önünde yaklaşık 5x3 m ebatlarında ön avlu benzeri dikdörtgen bir mekân mevcuttur. Tünelin girişi 3,3 m genişliğinde ve 2,50 m yüksekliğindedir. 45 derecelik bir eğime sahip olan bu tünelde 9 basamak görülebilmektedir. Geri kalan kısım molozla doludur. Basamaklar 30x30 cm boyutlarındadır (Sökmen, 2016, s. 504).

⁸Basamaklı tüneller, bir kale ya da doğal kaya yükseltisi içerisinde, ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş mimari yapılardır. Kayalığın derinliklerine doğru yaklaşık 25°-45° eğimle inen bir tünel koridoruna ve inişi kolaylaştırmak amacıyla bu koridor boyunca işlenmiş basamaklara sahip olmaları bu yapıların en belirgin özelliğidir (Tekin, vd. 2022, s. 405).

İkinci tünel, birinci tünelden 30 m uzaklıkta, kalenin güneybatı köşesine yakın bir yerde bulunmaktadır. 45 derecelik bir eğimle kayaya oyulmuş basamaklı tünelin girişi doğuya bakmaktadır. İlk basamağın her iki yanında birer niş bulunmaktadır. Tünelin giriş derinliği 2,70 m, yüksekliği 2,3 m'dir. Tünelde 120 basamak bulunmaktadır. Tünelin sonuna ulaşamadığı için basamak sayısı tam olarak bilinmemektedir (Sökmen, 2016, s. 504).

Tünellerden üçüncüsü surların dışındaki kulenin hemen altında yer almaktadır. Tünelin girişi 2,3 m genişliğinde ve 2,33 m yüksekliğindedir. Tünelin basamakları, içini dolduran moloz nedeniyle görülememektedir. Tünel, doğu-batı doğrultusunda ve yaklaşık 45 derecelik bir eğime sahiptir (Sökmen, 2016, s. 504).

Kevgir Kalesi, konumu itibariyle çevresinden oldukça izole bir durumdadır. Bu kale de Jerphanion tarafından Strabon'un eserinde bahsetmiş olduğu Kainon Khorion ile eşleştirilmiştir (Jerphanion, 1912, s. 135).

5.1.3. Güveçli /Simeri Kalesi

Eski adı Simeri olan Güveçli köyü Erbaa'nın 21 km kuzeydoğusundadır (Resim 9) Kale, Karınca Dağı üzerinde yer alan Güveçli köyünün yaklaşık 250 m kuzeyinde sarp ve yalçın bir kaya bloğu üzerinde yer almaktadır. Kayalığın üst kesimlerine doğru ilerleyen güney yamaçta, basamaklı bir tünel yer almaktadır (Resim 10). Köy içinden uzanan patika yol ile tünele ulaşılmaktadır. Tünelin ölçüleri; uzunluk 17,6 m, yükseklik 2,5 m, genişlik 3,2 m'dir. Bu tünel; 24 basamağı görülebilmekte olup her bir basamağının genişliği ise 33 cm'dir. (Bulut, 2017, s. 101).

Basamaklı tünelin girişinin hemen kuzeydoğusunda, boyutları oldukça küçük başka bir tünel veya koridor yer almaktadır (Resim 11). Toprakla büyük ölçüde dolmuş olan bu tünelin basamakları günümüzde görülememektedir (Bulut, 2017, s. 102).

5.2. HÖYÜKLER

5.2.1. Çernik /Bölücek Höyük

Höyük, Erbaa'nın 4 km doğusunda yer alan Bölücek köyünün 1 km güneydoğusundaki Çernik mevkinde yer almaktadır. Höyük 1 m yüksekliğinde ve 70x100 m boyutundadır. Höyük yüzeyindeki seramikler Kalkolitik Çağ'dan II. bin yıl başlarına kadar kesintisiz sayılabilecek bir kültür sürekliliğine işaret etmektedir. Özsait, ağız kenarları dışa doğru çekik Kalkolitik Çağ seramiklerinin hemen hepsinin ince kum, kireç, bitki katkılı, orta pişkinlikte genellikle iç yüzeyleri kahverengi dış yüzeyleri deve tüyü, kurşuni ya da siyah astarlı ve açıkı olduğunu orta büyüklükteki kaplara ait olan bu seramiklerin bazılarının ince çizgi bezekli bazılarında daha kalın birbirine paralel oluk bezekli olduğunu bildirmiştir (Özsait, 1994, s. 116).

5.2.2. Hacıpazar Höyük

Bu höyük Erbaa'nın 12 km kuzeybatısındaki Hacıpazar köyünün hemen doğusunda yer almaktadır. Höyük 5 m yüksekliğinde ve 200x100 m boyutundadır. Höyük yüzeyinde MÖ II. bin yıl ve Demir Çağı seramikleri bulunmaktadır (Durbin, 1971, s. 118).

5.2.3. Horoztepe Höyüğü

Erbaa'nın güneyinde, İmbat Deresi'nin hemen yanında yer alan bu küçük höyük, Horoztepe Mezarlığı'nın 400 m kuzeybatısında, dereye doğru uzanan bir burun üzerinde konumlanmıştır (Resim 12). Höyükte Eski Tunç Çağı ve Hitit dönemine ait seramik buluntuları tespit edilmiştir. Höyük çevresinde gerçekleştirilen yol çalışmaları ve erozyon sonucu oluşan kesitlerde, kültür tabakaları ve seramik parçaları açıkça gözlemlenebilmektedir (Özgüç, 1958, s. 26, 27; Uyanık, 2014, s. 102).

5.2.4. Höyüktepe/Yassitepe/Aşağıçandır Höyüğü

Höyük, Erbaa'nın 9 km kuzeybatısındaki Aşağıçandır köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Çok geniş bir alan kaplayan bu höyük aynı zamanda ovaya hâkim durumdadır (Resim 13). Höyük yüzeyinde bol miktarda pişmiş toprak seramik parçalarına rastlanmıştır. Höyük yüzeyindeki Geç Kalkolitik, Eski Tunç, Hitit ve Frig

dönemlerine ait olan seramik parçaları, höyüğün tarihi geçmişini tespit etmede yardımcı olmaktadır (Yetişkin vd. 2010, s. 2293; Uyanık 2014, s. 104; SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.2.5. Karayaka /Çobantepe Höyük

Höyük, Erbaa'nın 9 km kuzeydoğusunda, Karayaka'nın yaklaşık 1 km güneybatısında konumlanmaktadır. İlk olarak İ. Kökten tarafından tespit edilen ve Çobantepe olarak adlandırılan bu höyükte, daha sonra 1955 yılında C. A. Burney ve 1988 yılında ise Özsait tarafından araştırmalar yapılmıştır. Höyük, 150x150 m boyutlarında ve 6 m yüksekliğindedir. Arkeolojik çalışmalar sırasında, höyükte Eski Tunç Çağı, II. binyıl ve Demir Çağı'na ait seramikler tespit edilmiştir. Eski Tunç Çağı seramiklerinin özellikleri; el yapımı, çoğunlukla kahverengi hamurlu, ince taşçık, kireç, mika ve bitki katkılı, iyi pişmiş, iç ve dış yüzeyleri kahverengi veya kırmızı boya astarlı ve açıkılı olmalıdır. Ayrıca, bazı parçaların dış yüzeyi siyah, iç yüzeyi ise kahverengi boya astarlıdır (Kökten, 1944, s. 679; Durbin, 1971, s. 118; Özsait, 1994, s. 115).

5.2.6. Kızılçubuk/ Tepeköy Höyük

Erbaa'nın 11 km kuzeyindeki Kızılçubuk köyünün 1,5 km kuzeyinde Kelkit Irmağı'na çok yakın konumdadır. Durbin, höyüğün 5 m yüksekliğinde ve 125x125 m boyutlarında olduğunu bildirmiştir (Durbin, 1971, s. 119). Ancak Köy Hizmetleri İl müdürlüğünce yapılan kanal ve tasviye çalışmaları nedeniyle bu höyüğün üst kısmı tamamen düzleştirilip tarla formuna sokulmuş, tahrip olmuştur. Bu höyüğün yüzeyinde Eski Tunç Çağı seramiklerinin yanı sıra çok sayıda Roma, Bizans dönemlerine ait seramikler tespit edilmiştir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.2.7. Sarıkaya Höyüğü

Bu höyük, Erbaa-Niksar Karayolu'nun kuzeyinde Erbaa'ya 5 km uzaklıkta yer almaktadır. Höyük, Erbaa'nın yaklaşık 12 km doğusunda yer alan Tepekışla köyünün sınırlarında ve köyün güney batısında Kelkit Irmağı'nın hemen güneyinde bulunmaktadır. Höyük üzerinde görkemli bir sakız ağacı yer almaktadır. Höyüğün batı cephesi yol geçirilmek amacıyla tepesinden tabana kadar Karayolları tarafından iş makineleri ile kazılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Roma ve Bizans dönemlerine ait olduğu düşünülen horasan harçlı yapı kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Höyüğün kuzey

eteklerinden doğu-batı istikametinde DSİ kanalı geçmekte ve bu kanal höyük tabanının bir parçasını ırmak kenarında bırakmaktadır. Höyüğün batı kısmında Hanüstü Tümülüsü, kuzeydoğusunda höyükle köy arasında nekropol alanı yer almaktadır. Bu nekropol alanı günümüzde Efenditepe Mezarlık Alanı olarak bilinmektedir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.2.8.Tanoba Höyük

Erbaa'nın 21 km batısında yer alan Tanoba köyünün girişinde az eğimli bir ova üzerinde bulunmaktadır (Resim 14). Höyüğün güneyinde ormanlarla kaplı dağ yer almaktadır (Resim 15). 200x250 m boyutunda ve 10 m yüksekliğindeki bu höyüğün üzeri tamamen tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Höyük yüzeyinde çok sayıda Roma, Frig ve Hitit dönemlerine ait seramikler ele geçmiştir. Yer yer moloz taş yığını görülmektedir. Höyük yüzeyinin ormandan tarlaya çevrilmesi ve tarla olarak kullanılmasından dolayı, üst tabakalar yok olmuştur (Durbin, 1971, s. 119; Yetişkin vd., 2010, s. 370; SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.2.9. Tepecik Höyük

Bu höyük, Erbaa'nın Karayaka kasabasında, yeni Erbaa-Karayaka yolunun doğusunda bulunmaktadır. Söz konusu bu höyük 80x100 m boyutunda, 15 m yüksekliğindedir (Resim 16). Kaçak kazılar sonucunda höyük yüzeyinde mimari kalıntılara ait izler ortaya çıkmıştır. Tepecik Höyük yüzeyinde Eski Tunç Çağı, Frig ve Roma dönemlerine ait seramiklere rastlanılmıştır (Kökten ,1944, s. 679; Özcan, 1991, s. 264; Yetişkin vd. 2010, s. 293).

5.2.10.Teveri/Koçak Höyük

Erbaa'nın 12 km batısında yer alan Koçak köyünün 3 km kuzeybatısında bulunan Erbaa-Akkoç-Tanoba yolunun 100 m güneyindeki Teveri/Kurugöl mevkiindedir. Höyük 1 m yüksekliğinde ve 50x80 m boyutundadır. Höyük yüzeyinde Kalkolitik Çağ'dan, II. bin yılına kadar olan yerleşmelere ait seramikler görülmektedir. Seramikler bu höyükte kuvvetli bir Kalkolitik Çağ yerleşmesinin varlığını işaret etmektedir. Özsait, höyük yüzeyinde genellikle küçük ve orta büyüklükteki kaplara ait olan dik ya da dışa dönük ağız kenarlı Kalkolitik Çağ seramiklerinin hamurlarının ince

kireç, bitki ve mika katkılı, bazılarının da çok iyi pişirilmiş olduğunu, çoğunluğunun ise iç ve dış yüzeylerinin siyah renkte ve çok iyi açık, bazılarının da kırmızı boya astarlı olduğunu bildirmiştir. Özsait, höyük yüzeyindeki Eski Tunç Çağı seramiklerinin de iyi bir kalite ve işçiliğe sahip olduğunu vurgulamıştır (Özsait, 1988, s. 116,117).

5.2.11. Tuğla Fabrika Höyüğü

Erbaa ilçesinin kuzeybatısında, Erbaa-Taşova karayolunun hemen kuzeyinde kalan tuğla fabrikasının yakınında olması höyüğün ismini belirlemede etkili olmuştur. Höyük üzerinde Geç Kalkolitik- Eski Tunç Çağı ve II. binyıl seramiklerine rastlanılmıştır (Durbin, 1971, s. 118; Özsait, 1994, s. 114).

5.3. YERLEŞMELER

5.3.1. Akyer Mevkisi Yerleşimi

Erbaa'nın Karakaya kasabasının 1 km doğusunda Hürmüzlü Mahallesi'nde yer almaktadır. Yerleşimin batısından yol geçmekte olup güneyinde ise sulama kanalı bulunmaktadır (Resim 17). Yerleşim üzerinde pişmiş topraktan yapılmış kiremit parçalarıyla birlikte bulunan seramik parçalarından söz konusu yerleşmenin Roma Dönemine ait olduğu düşünülmektedir (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

5.3.2. Çamdibi Yamaç Yerleşmesi

Erbaa'nın 21 km doğusunda yer alan Çamdibi köyünün Maltepesi mevkisinde bulunmaktadır (Resim 18). Yerleşim alanında horasan harç kullanılarak örülmüş duvar kalıntılarına rastlanılmıştır. Roma ve Bizans Dönemi olduğu düşünülen tuğla, çatı kiremidi ve seramik parçaları ele geçmiştir. Yerleşim yerinin Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinde kullanıldığı düşünülmektedir (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

5.3.3. Çermikdibi Yerleşimi

Bu yerleşme Erbaa'nın 25 km güneyindeki Keçeci köyünde yer almaktadır Köyün yaklaşık olarak 2,5 km kuzeyinde doğu-batı doğrultulu ormanlık alanlar ile sınırlandırılmış tarım arazilerinin ve bir derenin bulunduğu vadinin ortasında çevresine göre yüksek bir konumda yer almaktadır (Resim 19). Yerleşim alanında Erken Tunç

Çağı'na ait seramik parçaları ve az da olsa curuflaşmış kerpiç parçaları ele geçmiştir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.3.4. Feraye (Örene) Mevkii Yerleşimi

Erbaa'nın 19 km kuzeyinde yer alan Kaleköy'ünde yer almaktadır. Köy yerleşiminin yaklaşık 500 m batısında Türkfındıcak- Kaleköy arasındaki asfalt yolun doğusu ve batısında konumlanan Feraye olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır (Resim 20). Yerleşim alanı üzerinde Eski Tunç Çağı ve Roma Dönemlerine ait seramik parçaları tespit edilmiş olduğundan bu alanın söz konusu dönemlere ait bir yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir (Resim 21). Bu yerleşimin içinden geçen asfalt yolun hemen batısında insan eliyle oluşturulmuş basamak, kanal ve kutsal olduğu düşünülen bir kaya yer almaktadır (SKTVKKBK, D.K.V.K.E) (Resim 22, 23).

5.3.5. Horoztepe Mezarlığı ve Yerleşmesi

Erbaa ilçe merkezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda yer alan Dere Mahallesi Mezarlığı'nda Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok tarafından 1957 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında söz konusu mezarlığın altında düz bir iskân yeri ve extaramural karakterde mezarlığın bulunduğu tespit edilmiştir (Resim 24). Bu yerleşme arkeoloji literatürüne “Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri” olarak geçmiştir (Özgüç ve Akok, 1957, s.3-5). T. Özgüç ve M. Akok başkanlığındaki kazılarda toplam dokuz açmada çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu açmalardan A, B, C, F ve G modern mezarlık alanının kuzeyinde; D ve E batısında, H ve I ise mezarlığın boş kalan kısımlarında yer almaktadır (Özgüç ve Akok, 1958, s. 5).

A açmasında oldukça zengin buluntular ele geçirilmiştir. Ayrıca, modern mezarlık kazısı sırasında bulunan bir hançer parçasının da burada bulunması, bu iki buluntu grubunun aynı mezara ait olduğunu göstermiştir. Mezar içerisinde birkaç küçük kafatası parçası ile bir kol kemiği tespit edilmiş; iskeletin diğer bölümlerine ise ulaşılammıştır. Ölü hediyeleri, mezar içine gruplar hâlinde yerleştirilmiştir. Ayrıca, mezar içerisinde ahşap eşya bırakıldığına dair izler saptanmıştır (Özgüç ve Akok, 1958, s. 5, 6).

A açmasının hemen doğusunda yer alan C ve F açmalarında ortaya çıkarılan ikinci mezar ise çok az buluntu vermiştir. Bu durum üzerine araştırmacılar, söz konusu mezarın daha önce soyulmuş olduğu sonucuna varmışlardır (Özgüç ve Akok, 1958, s. 24, 25).

Kazılar sırasında yapılan incelemeler sonucunda, Dere Mahallesi'nde yer alan modern mezarlığın, eski bir düz yerleşmenin üzerine kurulduğu anlaşılmıştır. Mezarlık alanı dışında, H ve I açmalarında mimari bir yapıya ait kalıntılara rastlanmamakla birlikte, dolgu toprağı içinde çok sayıda seramik parçası, ocak izleri ve öğütme taşları ele geçirilmiştir. Modern mezarlığın yerleşme alanı üzerine inşa edilmiş olması, kültür tabakalarının karışmasına neden olmuştur.

Bu alandan ele geçen Eski Tunç Çağı seramiklerinin tamamı el yapımıdır. Siyah renkli örneklerle rastlanmakla birlikte, seramiklerin büyük çoğunluğu kırmızı astarlı ve açıktır. Kapların çoğunda birbirine paralel çizgi, çentik ve nokta bezemeler görülmektedir. En yaygın formlar; tek kulplu derin çanaklar ile küçük kulplu ya da kulpsuz çanak ve vazolardır. Ayrıca buluntular arasında bir çaydanlığa ait emzik parçası da tespit edilmiştir (Özgüç ve Akok, 1958, s. 33).

Buluntular arasında yer alan siyah astarlı, parlak açıktır, kulpsuz, basit ve hafif içe dönük ağızlı çanaklar; düğme kulplu derin çanaklar ve meyvelikler, Tahsin Özgüç tarafından Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmiş; bu örneklerin Alışar, Alacahöyük, Büyük Güllücek ve Dündartepe buluntularıyla benzerlik gösterdiği belirtilmiştir (Özgüç ve Akok, 1958, s. 33–36).

Horoztepe'de T. Özgüç ve M. Akok tarafından yürütülen kazılar sonucunda toplam iki mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlarda ele geçen buluntuların; bakır/tunç, altın, gümüş, elektrik ve pişmiş toprak gibi farklı materyallerden üretildiği görülmektedir. Mezar içerisindeki buluntular, birbirinden ayrı öbekler hâlinde ele geçmiş ve büyük bir kısmının eğilip bükülerek kullanılamaz durumda mezara bırakıldığı tespit edilmiştir. Horoztepe buluntuları, yerleşim dışı gömü geleneğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, yerleşim alanı içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, ölü hediyesi içermeyen basit toprak mezarlara da rastlanmıştır (Özgüç ve Akok, 1958, s. 33-36; Türker vd., 2015, s. 113).

Horoztepe buluntularının en dikkat çekici özelliklerinden biri, çok sayıda metal eserin ele geçmiş olmasıdır. Bu eser grubu içerisinde insan bacağı biçiminde dört ayaklı masalar, meyvelikler, zigzag motifleriyle süslenmiş kaideler (pedestal parçaları), aynalar, çalparalar, kirmenler, hançer/mızrak uçları, sap delikli baltalar gibi çeşitli objeler yer almaktadır (Resim 25). Özellikle, üzerinde bir erkek geyik, üç yavru dişi geyik, ikişer dağ keçisi ve bir aslandan oluşan hayvan betimlemeleri bulunan sistrum (çalgı aleti), bu grup içinde öne çıkan örneklerdendir. Söz konusu sistrum üzerindeki hayvan betimlemeleri, Alacahöyük'te ele geçen benzer örneklerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Özgüç ve Akok, 1958, s. 14,17). Bu gruba dâhil olan diğer eserler arasında metal malzemeden yapılmış gaga ağızlı testiler, sepet kulplu çaydanlıklar ve çeşitli formda çanaklar da yer almaktadır. Bu örneklerin de Alacahöyük buluntularıyla paralellik gösterdiği tespit edilmiştir (Özgüç ve Akok, 1958, s. 18–20).

Mezar buluntuları arasında en dikkat çekici ve ün kazanmış eser ise, A mezarından ele geçirilen ve "Horoztepe Heykelciği" olarak adlandırılan bronz döküm tekniğiyle yapılmış, bebeğini emziren saçsız bir kadın figürüdür (Özgüç, 1958, s. 53). (Resim 26). Bu heykelcik hem üslup hem de teknik açıdan Alacahöyük buluntularıyla yakın benzerlikler taşımaktadır (Özgüç, 1958, s. 55). Aynı şekilde, tunçtan yapılmış; kurşun, gümüş ve elektrüm ile kaplanmış boğa ve geyik heykelcikleri (Resim 27) de Alacahöyük'teki örneklerle karşılaştırılabilecek niteliktedir (Özgüç ve Akok, 1958, s. 17–19). Metal buluntuların yanı sıra, söz konusu mezarlarda az sayıda pişmiş topraktan yapılmış kâse, vazo ve maşrapa gibi kap formlarına da rastlanmıştır (Resim 28).

T. Özgüç, mezarlardan elde edilen buluntular üzerinde yaptığı incelemeler ve bölgesel karşılaştırmalar sonucunda, Horoztepe'de ele geçen birçok verinin Alacahöyük mezarlarındaki buluntularla benzerlik gösterdiğini, ancak aynı zamanda yerel özellikler de taşıdığını belirtmektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda, mezarların yaklaşık olarak MÖ 2100 yılına tarihlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Özgüç ve Akok, 1958, s. 24–25).

5.3.6. İverönü Yerleşim Yeri

Bu Tepeüstü yerleşmesi, Erbaa'nın 8 km güneyinde yer alan İverönü köyünün 1 km kuzeydoğusunda ve İverönü köyünün kuzeyinden Erbaa'ya uzanan stabilize yolun

yaklaşık 200 m güneyindeki Kuruçay mevkisinde yer almaktadır. Yerleşim sivri ve dik tepelerin birbiri ile bağlantılı sırtların birleştiği engebeli kısımda bulunmaktadır (Resim 29). Yerleşme yüzeyinde görülen kaçak kazı çukurlarında açığa çıkan buluntular Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.3.7. Kaledibi Mevkii Yerleşimi

Erbaa'nın 21 km doğusunda yer alan Çamdibi köyünün Maltepe'si mevkisinde bulunmaktadır. Yerleşim alanında kaçak kazılar sonucunda moloz taşlarla horasan harç kullanılarak örülmüş duvar kalıntıları ve Roma ve Bizans Dönemlerine ait olduğu düşünülen tuğla, çatı kiremidi ve seramik parçaları ele geçmiştir. Bu nedenle bu yerleşmenin Geç Roma ve Erken Bizans Dönemine ait olduğu düşünülmektedir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.3.8. Kaledibi / Tepeüstü Yerleşimi

Erbaa'nın 19 km doğusunda yer alan Ayan köyünün yaklaşık 350 m kuzeydoğusunda Kaledibi ve Kaletepesi Mevkisinde yer almaktadır (Resim 30). Üzerinde ağaç örtüsü ve tarım alanlarının yer aldığı tepe üzerinde yapı kalıntıları ve duvar izleri, tepe ve eteklerinde ise yoğun miktarda Roma Dönemine tarihlenen seramik (Resim 31) ve çatı kiremitleri bulunmaktadır. Tepe üzerine konumlanan bu yerleşmenin Roma Dönemine tarihlendiği düşünülmektedir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.3.8 Kaleköy Yerleşimi

Kaleköy'ün 1 km güneydoğusunda yer almaktadır. Yerleşim kayalık bir alanın üstündeki büyükçe bir tümülüsü andıran tepenin kuzey tarafından başlayarak tepenin üzerine doğru kabaca düzeltilerek merdiven basamağı şeklinde yerleştirilmiş taş blokları bulunmaktadır. Bu taş blokların bir kısmı sökülerek Kale Köyü İlkokul binası için kullanılmıştır. Söz konusu yerleşim alanında bahsedilen blok taşlardan başka tepe üzerinde aynı nitelikte şekillendirilmiş taş blokların kullanıldığı duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Yerleşim üzerindeki çukur kesitlerinde kültür toprağı tabakası, yanık izleri özellikle yerleşimin Kaleköy'e bakan yamacında Eski Tunç Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemlerine tarihlenen yoğun seramik parçaları tespit edilmiştir (SKTVKKBK,

D.K.V.K.E). Bu yerleşme muhtemelen Durbin ve Köktenin Kaleköy Höyük olarak bahsettikleri merkezdir (Kökten 1947, s. 679; Durbin, 1971, s. 119).

5.3.9. Karaçam Yerleşimi

Erbaa'nın 15 km güneydoğusunda yer alan Çakır köyünün yaklaşık olarak 500-600 m güneyinde yer almaktadır. Bu yerleşim alanının ortasından köy yolu geçmektedir. Yerleşme yüzeyinde çanak-çömlek, kiremit ve taş/künk parçaları bulunmaktadır (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

5.3.10. Kömüşlük/Gümüşlük Yerleşmesi

Şeyh Hasan adını da taşıyan Kömüşlük (Gümüşlük) Kayası, Erbaa'nın 5 km kadar kuzeyindedir. Esas yerleşme Erbaa-Karayaka yolunun ikiye ayırdığı Kömüşlük'ün batıda kalan kısmındadır. Yerleşmede az sayıda Eski Tunç Çağı seramiğinin yansıra Demir Çağı'na ait seramiklere de rastlanılmıştır. İnce cidarlı, küçük kaplara ait Eski Tunç Çağı seramiklerinin hamurları genellikle ince taşcık ve bitki katkılı, orta pişkinlikte olup içi- dışı kurşuni ve siyah renkli olup iyi ağırlıdır (Özsait, 1994, s.115).

5.3.11 Kösere Mevkisi Yerleşimi

Erbaa'nın 17 km doğusunda yer alan Doğanyurt köyünün batısında köye erişim sağlayan köy yolunun Yoldere köyüne ulaşım sağlayan köy yolu ile kavşak noktasının yaklaşık olarak 300 m kuzeyinde yer almaktadır. Kösere çeşmesinin güneyinde yer alan bahçelerin bulunduğu alanı kapsar. Yerleşim yüzeyinde yoğun şekilde pişmiş topraktan yapılmış seramik ve kiremit parçaları bulunmaktadır (Resim 32). Yerleşim yüzeyinde kaçak kazılar sonucunda horasan harçlı duvar kalıntısı açığa çıkmıştır (Resim 33) (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

5.3.12. Köyünü Yamaç Yerleşmesi

Erbaa'nın 12 km kuzeybatısında yer alan Hacıpazar köyünün 300 m kadar güneydoğusunda, Erbaa-Taşova yolunun ise 200 m güneyinde bulunmaktadır. Özsait tarafından tespit edilen bu yerleşmenin boyutları yaklaşık olarak 40x70 m'dir. Yerleşmede Eski Tunç Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na kadar olan yerleşmelere işaret

eden seramikler mevcuttur. Eski Tunç Çağı seramiklerinin hamurları ince kireç, bitki ve mika katkılı, orta pişkinlikte, iç yüzeyleri kahverengi, kırmızı bazılarında kurşuni, dış yüzeyleri genellikle siyah ve iyi ağırlıdır (Özsait, 1994, s. 115-116; SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.3.13. Ören Mevkisi Yerleşimi

Erbaa'nın 23 km doğusundaki Pınarbeyli köyü sınırları içerisinde köyün yaklaşık 1,3 km güneydoğusunda, Pınarbeyli- Buzköy arasındaki köy yolunun yaklaşık olarak 100 m kuzeyinde yer almaktadır. Eğimli yamaçta bulunan alanın seki şeklinde düzenlenerek günümüzde bağcılık faaliyetlerinde bulunulduğu görülmüş olup kazı toprağı içerisinde düzgün kesme taşlar, moloz taşlar, seramik kalıntıları ve harçlı temel kalıntısı (Resim 34) izleri tespit edilmiş olup yerleşim üzerinde yoğun şekilde kiremit parçaları görülmektedir. Bu yerleşmenin Roma Dönemi yerleşimi olarak kullanım gördüğü düşünülmektedir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.4. MADEN OCAKLARI VE İŞLİKLER

5.4.1. Gümüşlük Eski Madenlik Mevkisi

Gümüşlük Eski Madenlik Mevkisi olarak bilinen bu maden ocağı, Erbaa'nın yaklaşık 28 km güneyinde yer alan Kozlu köyünün 9 km güneybatısında bulunmaktadır (Kaptan, 1982, s. 154). MTA Enstitüsü'nde görev yapan Birleşmiş Milletler ekibinin Kuzey Anadolu Bölgesi'nde 1972-1974 yılları arasında gerçekleştirdiği bir araştırma sırasında saptanmıştır. Büyük çöküntü olarak adlandırılan üç maden arama kuyusunun birinde, yüzeyden 7 m derinde eski maden kütük parçaları bulunmuştur. Madende 1977 yılında MTA Enstitüsü tarafından çalışmalar başlatılmıştır. Büyük çöküntü olarak adlandırılan alandaki CI maden arama kuyusunda 8,20 m derinliğinde ana kaya üzerinde çam ağacından bir maden kütüğü kalıntısı ele geçmiştir. Biri 7 m derinlikten diğeri 8,2 m derinlikten elde edilen iki adet C14 tarihi vardır. Bu tarihler kalibre edildiğinde MÖ 3632-3521 ve MÖ 4707-4466 arasına Orta ve Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenmelidir (Kaptan, 1982, s. 154-157; 1990, s. 178,179). Maden yatağında bakır üretimi MÖ IV. bin yıldan MS 4. yüzyıla kadar devam etmiştir (Kaptan, 1982, s. 154, 160; Kaptan, 1992, s. 157; 1990, s. 178; Fidan, 2016, s. 53; Uyanık, 2014, s. 10).

5.4.2. Ezebağ Buluntuları

Erbaa'nın yaklaşık olarak 21 km güneybatısındaki Ezebağ köyünde yer almaktadır (Kaptan, 2015, s. 225-227). Gümüşlük maden sahasının yaklaşık 3-4 km kadar kuzeyinde Aşağı Mahalle olarak bilinen alanda konumlanmaktadır (Kaptan, 1992, s. 96). Burada bir köy evinin yapımı sırasında yüzeyden 2,5 -3 m derinlikte ana toprak üzerinde çok çukurlu taş havan olarak isimlendirilen bir cevher zenginleştirme aleti ele geçmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda maden cürüfları, seramikler, pişmiş toprak kalıntıları, sap delikli çekiç parçası ve cevher zenginleştirme araçları ele geçmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde andezitten yapılmış çok çukurlu taş havanın, bir cevher zenginleştirme aracı olduğu saptanmıştır. Bunlarla birlikte ele geçen seramik parçaları K. Emre tarafından Eski Tunç Çağı'nın son evresi ile MÖ II. binin başlarına tarihlendirilmiştir (Kaptan, 1992, s. 96-98-9; Fidan, 2016, s. 53). Aynı zamanda Ergun Kaptan burada erğitilen bakır cevherlerinin 3 km güneybatıda yer alan Gümüşlük Eski Madenlik mevkinden getirilmiş olması gerektiği görüşündedir (Kaptan, 1992, s. 96-98-9; Fidan, 2016, s. 53).

5.5. KAYA MEZARLARI

5.5.1. Emeri Kaya Mezarı

Erbaa'nın 17 km kuzeydoğusundaki eski adı Emeri ve yeni adı Bağpınar olan köyün kuzey doğusundaki 482 m rakımlı bir kaya kütesinin üzerinde yer almaktadır. Bu kaya mezarı 1,80 m genişliğinde 1,73 m yüksekliğinde bir giriş açıklığına sahiptir (Resim 35). Mezarın ön cephesinin her iki köşesinde kayaya işlenmiş 2 sütun yer almaktadır. Bu sütunların üzerinde kayaya işlenmiş bezemesiz sütun başlıkları vardır. Bu sütunlar üzerlerine oturan bir kemerle birbirlerine bağlanmaktadır. Dikdörtgen forma ve tonozlu bir tavana sahip olan mezarın genişliği 1,44 m, uzunluğu 2,33 m yüksekliği ise 2 m'dir İçerisinde bir khamosorion mezar yer almaktadır (Resim 36). Bu khamosorion mezarın uzunluğu 2,7 m genişliği 0,58 m derinliği ise 0.50 m'dir (Tekin, 2024, s. 58,59).

5.5.2. Kaleköy Kaya Mezarları

Kaleköyünün 1 km güneydoğusunda yer alan Kaleköy yerleşiminin dışında, bu alanın yaklaşık 350 m güneybatısında birbirine yaklaşık olarak 20-30 m mesafede 2 adet kaya mezarı bulunmaktadır. Kaya mezarlarının bulunduğu alanda Hellenistik ve Roma dönemlerine ait seramik parçaları bulunmuştur (SKTVKKBK, D.K.V.K.E). Karınca Dağları sırtında yer alan bu kaya mezarları söz konusu dağın orta yamacındaki kuzey-güney doğrultuda uzanan kireç taşı kayalığın doğuya bakan cephesinde yer almaktadır. Bu mezarlardan güneyde yer alan mezarın içi toprak ve moloz yığını ile doludur. Kuzeyde yer alan kaya mezarı ise eğimli bir yamaçta yer altına oyulmuş ve tek odalı, bezemesiz, yalın bir dış cephe ile tasarlanmış olup merdivensiz bir dromosa sahiptir. Bu kaya mezarında yazıt kabartma gibi tarihlendirmede kullanılabilecek veriler yoktur (Tekin, 2020, s. 228, 232).

5.5.3. Karakışla Kaya Mezarlığı

Karakışla kaya mezarlığı Bağpınar köyünde yer almaktadır. Düzleştirilmiş kaya kütleleri üzerinde Hellenistik Döneme ait yan yana 250x80 cm ölçülerinde 70 cm derinliğinde 2 adet khamosorion mezar ile yeri belirlenmiş ancak bitirilememiş 3 adet khamosorion mezar bulunmaktadır (Resim 37). Mezarların üst örtüsü (kapak) hakkında herhangi bir buluntu tespit edilememiştir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E). Köy sakinleri tarafından bu mezarlar tekne taş olarak da adlandırılmaktadır (Tekin, 2024, s. 59, 60).

5.6. TÜMÜLÜSLER VE NEKROPOLLER

5.6.1. Hanüstü Tümülüsü

Sarıkaya Höyüğü'nün batısında Erbaa-Niksar karayolunun kuzeybatısında yer almaktadır (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.6.2. Dökmetepe Tümülüsü

Erbaa'nın 20 km güneyindeki Sokutaş köyünün yaklaşık olarak 2 km kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır (Resim 38). Tümülüsün kuzeyinde bir tarla yolu, güneyinde ise bir yüksek gerilim hattı direği bulunmaktadır. Kaçak kazılar sonucunda

tümülüsün mezar odasına ait moloz ve kesme taşlar ortaya çıkarılmıştır (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

5.6.3. Örümcektepe Tümülüsü

Örümcektepe Tümülüsü, Tokat/Erbaa-Amasya karayolu üzerinde Değirmenli kasabasında yer almakta olup Amasya karayolu'nun kenarında Erbaa ilçesine 10 km uzaklıkta yer almaktadır. Kasabanın kuzeydoğusunda bulunan ve Örümcektepe olarak adlandırılan tümülüs, 30-35 m çapında, 7-8 m yüksekliğindedir (Resim 39).

5.6.4. Üçtepeler Tümülüsü

Erbaa'nın 4 km güneydoğusundaki Üçtepeler mevkinde üç adet tümülüs bulunmaktadır. Tokat-Erbaa yolu ile İverönü köyü ve Ağcakeçi köyünün kuzeybatısındaki yamaç üzerinde bulunmaktadır.

1. *Tümülüs:* Bu tümülüs ufak ölçekte olup, yaklaşık 5 m yüksekliğindedir. Tümülüsün merkezinde büyük çapta kaçak kazı çukurları mevcuttur.

2. *Tümülüs:* Bu tümülüsün çevresi yaklaşık 150 m dir. Tümülüs üzerinde derin kaçak kazı çukurları mevcuttur.

3. *Tümülüs:* İkinci tümülüsün 150 m doğusunda yer almaktadır. İkinci tümülüs ile hemen hemen aynı ölçülerdedir. Tümülüs üzerinde derin kaçak kazı çukurları vardır. Kaçak kazılar sonucunda tahrip edilen tümülüslerin mezar odalarına girilemediği anlaşılmıştır (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

5.6.5. Ziyarettepe Tümülüsü

Erbaa'nın 19 km batısındaki Karaağaç köyünün yaklaşık 200 m güneyinde köye ait su depolarının 40 m batısında yer alan Ziyarettepe mevkisindedir (Resim 40). tümülüsün yol açmak maksadıyla kuzey tarafı ve güney yamacı tahrip edilmiştir (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

5.6.6. Sekibaşı Nekropolü

Erbaa'nın, 19 km doğusunda yer alan Ayan köyünün yaklaşık 500 m kuzeybatısında Sekibaşı mevkinde yer almaktadır (Resim 41). Tarla sahibinin ot temizliği yaptığı sırada 2 adet mezar odasına açılan bir göçük meydana gelmiştir (Resim 42). Bunun üzerine Tokat Müze Müdürlüğünce burada temizlik çalışması gerçekleştirilmiş ve iki adet mezar odası tespit edilmiştir. Bu mezar odaları A ve B olarak isimlendirilmiş olup bu mezar odalarının bulunduğu alanın yaklaşık 300 m doğusundaki Kaledibi yerleşiminin nekropol alanı olduğu düşünülmektedir. Nekropol yüzeyinde seramik parçaları ele geçmiştir (Resim 43).

Mezar Odası A: Bu mezar odası dikdörtgen formu, horasan harçlı ve moloz taş örgülü olup, tonozlu çatıya sahiptir. Mezar odasının 3 bölümden oluştuğu, gömünün doğu-batı doğrultulu olduğu, mezar odası içerisinde bulunan iskeletlerin rutubet nedeniyle tahrip olduğu ve dağınık biçimde bulunduğu görülmüştür. Mezar odasında kâse, cam bilezik, sikke, iğne parçası, bronz küpe ve yüzük, haç şeklinde kolye, demir haç ve demir kanca vb. buluntular çıkarılmıştır.

Mezar Odası B: Bu mezar odası kare formu horasan harçlı ve moloz taş örgülü olup, Mezar Odası A'nın batısında yer almaktadır. Mezar odasına girişin üst kısmı pişmiş toprak kiremit dizisinin yer aldığı kemerli, dikdörtgen formu bir girişten ulaşılmaktadır (Resim 44). Mezar içerisinde gömünün doğu-batı doğrultuda yapıldığı baş kısmının ise batı yöne denk gelecek şekilde insana ait dorsal şekilde olduğu görülmüştür. Yine bu mezar odasında birden fazla toplu gömü izine rastlanmıştır. Mezar odasına doğu-batı cephede beden duvarı içerisinde 4 adet niş bulunmuş olup güneybatı yönde bir koridor bulunmakta, koridorun sonunda ise güney yönde moloz taşlar ve kesme taş bulunmaktadır ve bu taşın muhtemelen mezar kapak taşı olabileceği düşünülmektedir. Bu mezar odasında herhangi bir buluntu açığa çıkmamıştır (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.6.7.Efenditepe Mezarlık Alanı

Sarıkaya Höyüğü'nün kuzeydoğusunda höyükle köy arasında bir nekropol alanı yer almaktadır. Bu nekropol alanı günümüzde Efenditepe Mezarlık Alanı olarak

bilinmektedir. Nekropol alanının batı ve kuzey eteklerinden köy yolu geçmektedir. Üzeri DSİ tarafından ağaçlandırılmış küçük bir nekropol alanıdır. Üzerinde yapılan kaçak kazılar sonucunda cam sürahi ve şişelerin çıktığı tespit edilmiş bu nekropol alanın Bizans Döneminde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.7. BASAMAKLI TÜNELLER

5.7.1. Gümüşalan Köyü Basamaklı Tüneli

Eski adı Mürüs olan Gümüşalan köyü, Erbaa'nın 25 km kuzeydoğusundadır. Bu köy Canik Dağları'nın uzantısı olan Karınca Dağı üzerinde yer almaktadır (Resim 44). Gümüşalan köyü, Aşağı ve Yukarı Gümüşalan olmak üzere kuzey-güney yönlü bir yerleşim dokusuna sahiptir. Aşağı Gümüşalan'ın yaklaşık 550 m güneyinde, dar bir vadide kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan yaklaşık 60x30 m'lik dikdörtgeni andıran 13 m yüksekliğinde bir kayalık alan bulunmaktadır (Bulut, 2017, s. 103). Bu kayalık alanın doğusundan küçük bir akarsu akmaktadır. Bu kayalığın kuzey kısmında, tepesinde bir basamaklı tünel yer almaktadır (Resim 45). Tünelin giriş kısmının hemen üstünde küçük bir çukur bulunmaktadır. A. E. Bulut tarafından yapılan araştırmalar sonucunda bu basamaklı tünelin 12 m uzunluğa, 16 m yüksekliğe ve 23 tane basamak sayısına sahip olduğu tespit edilmiştir (Resim 46). Bulut, bu basamaklı tünelin dairesel biçimde ilerleyen bir görüntü çizdiğini belirterek, bu yönüyle Pontos Bölgesi'ndeki diğer basamaklı tünellerin genel formuna benzemediğini vurgulamıştır (Bulut, 2017, s. 103, 104).

5.7.2. Yoldere Basamaklı Tüneli

Erbaa'nın 16 km kuzeydoğusunda yer alan eski adı Geyne olan Yoldere köyünde yer almaktadır. Bu köyün Eyce Oluk mevkiinde kaya bloğunun içinde dere yatağına paralel olarak dikine kazılmış yirmi altı basamaktan oluşan bir tünel bulunmaktadır (Resim 47). Su basmanındaki bölümü kayalar ile kapanan sarnıcın uzunluğu 30 m'dir (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.8. KÜLTÜR VARLIKLARI

5.8.1. Ayazma Kilise Yapısı

Erbaa'nın 21 km kuzeydoğusundaki Çamdibi köyünde yer almaktadır. Ayazma kilise yapısı olarak adlandırılan bu yapı apsisli bir forma sahiptir. Kapalı mekân içerisinde yerden çıkan bir su kaynağı yer almaktadır. Yapı plan itibarıyla küçük bir kiliseye benzetilmektedir. 7 adet ayak ve kemer üzerine oturtulmuş tonozlu bir formda olmakla birlikte moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir (Resim 48). Tonozlu mekânın tabanından çıkan suyun önü kesilerek havuz haline getirilmiş ve günümüzde halen tarla sulamasında kullanılmaktadır (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.8.2. Boğazkesen Köprüsü

Yeşilirmak ve Kelkit nehirlerinin birleştiği yerde, Erbaa'nın 15 km uzaklığında Kaleköy'ünde yer almakta olup, Boğazkesen Kalesi'nin 1,5 km kuzeyinde bulunmaktadır (Resim 49). Yedi ayağı günümüze ulaşmış olan köprünün kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte köprünün ayaklarının Roma dönemi olduğu anlaşılmaktadır (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

5.8.3. Gölceğiz Köprüsü

Erbaa'nın Pınarbeyli köyü sınırları içerisinde yer alan köprü, Erbaa ilçe merkezinin yaklaşık 21 km güneydoğusunda, Alan mezrasının ise yaklaşık 300 m güneydoğusunda konumlanmaktadır. Yapı, Pınarbeyli köyüne 2,5 km mesafede olup Buzluk köyü yol güzergâhı üzerinde yer almaktadır (Sökmen, 2016, s. 437). Köprünün güney kısmı yoğun ağaç örtüsü ile kaplı olduğundan, yapıya ulaşım sınırlı ölçüde sağlanabilmektedir. Yapının mimari özellikleri incelendiğinde, köprü ayakları ve kemerinin düzgün kesme taşla, diğer kısımlarının ise moloz taş malzeme kullanılarak ve harçla inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim 50-51). Ayak bölümleri düzgün yüzeyli beyaz kesme taş bloklardan oluşturulmuştur ve bloklar farklı ebatlardadır. Köprü, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. Kuzeydoğu ayağı altı sıra, güneybatı ayağı ise yedi sıra kesme taş dizisi ile inşa edilmiştir. Yaklaşık 8 m açıklığa sahip tek gözlü kemerli bir yapıdır. Yapının üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamakla birlikte, kemer kilit taşında yer alan ve hafif kırık durumda olan haç motifi dikkat çekicidir. Bu

mimari ayrıntı, yapım tekniği ve mimarisi göz önünde bulundurularak bu köprünün olasılıkla Roma Döneminde yapılmış olduğu farklı dönemlerde kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Günümüzde hâlâ akan bir dere üzerinde yer alması ve sel baskınlarına maruz kalması, özellikle ayak bölümlerinde ciddi tahribata yol açmıştır. Araç trafiğine kapalı olmasına rağmen, yapı günümüzde yaya geçişleri açısından işlevini sürdürmektedir (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

SONUÇ

Çalışma alanımız olan Erbaa, Orta Karadeniz bölümündeki Kelkit havzasında yer alan Tokat il sınırları içerisinde, önemli bir yerleşim merkezidir. Coğrafi konumu sayesinde doğal geçitler ve verimli tarım alanları sunan bölge, tarih öncesi dönemlerden itibaren stratejik ve ekonomik açıdan cazip bir yerleşim alanı olmuştur. Arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklar, Erbaa'nın Kalkolitik Çağ'dan Roma dönemine kadar kesintisiz bir yerleşim gördüğünü ve bu yerleşim sürekliliğinin Eski Çağ boyunca bölgeye zengin arkeolojik bir doku kazandırdığını ortaya koymuştur. Nitekim yapılan araştırmalar ve müze tescil fişleri incelemeleri doğrultusunda bölgede çok sayıda höyük, kale ve antik yerleşimin varlığı belgelenmiştir (Harita 6).

Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğü tespit edilen Erbaa da Horoztepe Yerleşmesi başta olmak üzere Çernik/Bölücek, Teveri/Koçak ve Tuğla Fabrika Höyüğü gibi merkezler, bu dönemin en önemli yerleşim alanlarıdır.

Eski Tunç Çağı'nda ise Horoztepe Yerleşmesi ve Mezarlığı, Anadolu'daki nadir örneklerden biri olarak bölgenin tarihsel önemini göstermektedir. Bu süreçte Kozlu'daki Gümüşlük bakır madeni ve Ezabağı'ndaki işliğin varlığı Erbaa'nın madencilik faaliyetleriyle öne çıkmasını sağlamıştır. Nitekim Erbaa sınırlarında kalan Hacıpazar, Kaleköy, Karayaka/Çobantepe, Kızılçubuk ve Toni Höyük gibi merkezlerin varlığı ise bölgenin bu çağda yoğun bir iskana sahne olduğunu kanıtlamıştır.

Eski Tunç Çağı'ndaki madencilik faaliyetlerine bağlı olarak Erbaa'daki ekonomik potansiyelin, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu tüccarların ilgisini çekmiş olduğu düşünülmekte olup henüz bir karum veya wabartum tespit edilememiş olsa da bölgenin bu ticari faaliyetlerden etkilendiği düşünülmektedir.

Erbaa'da yapılan yüzey araştırmalarında Horoztepe Höyüğü, Tonaba Höyük ve Aşağıçandır Höyüğü olmak üzere sınırlı sayıda höyükte Hitit seramikleri ele geçirilmiştir. Erbaa'daki Eski Tunç Çağı yerleşmeleri ile kıyaslandığında Hitit dönemi yerleşmelerinde bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum ise Erbaa

ve çevresinin de Hitit-Kaşka mücadele alanında kaldığının bir göstergesi olarak açıklanabilir.

Tokat'ta kazı çalışmaları gerçekleştirilen Kayapınar Höyüğü ile Maşat Höyük'teki Frig tabakasının varlığı ve buradan çıkan eserler, Friglerin, Tokat'taki varlığının en önemli kanıtlarıdır. Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Frig egemenliğinin Tokat'ın kuzeyinde yer alan Erbaa ilçesine kadar ulaştığı Tonaba, Tepecik ve Aşağıçandır höyüklerinde ele geçen Frig seramiklerinin varlığından anlaşılmaktadır.

Persler döneminde Erbaa önce Kappadokia satraplığı sınırları içinde yer alıyordu. Kappadokia satraplığının ikiye bölünmesi sonucunda ise günümüz Erbaa'sı da dahil olmak üzere Tokat ve çevresinin, Kappadokia Pontika sınırları içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Hellenistik dönemde Pontos Krallığı'nın önemli merkezlerinden biri olan Eupatoria bugün Erbaa sınırları içindeki Boğazkesen Kalesi'nde konumlanmıştır. Bu kent Pontos Krallığı için hem ekonomik hem de askeri bakımdan stratejik bir rol oynamıştır. Ancak III. Mithradates savaşı sırasında bu kent, hiçbir direniş göstermeden Romalılara teslim olduğundan kurucusu olan VI. Mithradates tarafından ihanetle suçlanarak yakılıp yıkılarak cezalandırılmıştır. Bu durum esasında Roma–Pontos çatışmalarının bölgedeki yıkıcı etkilerini göstermektedir.

Tokat ve çevresindeki Komana, Zela ve Ameria gibi tapınak devletleri, Pontos krallığının dini ve siyasi hayatında önemli bir yer tutmuştur. Bu tapınak devletlerinden bugün Erbaa sınırları içerisinde kaldığı düşünülen Ameria'nın kutsal bir merkez olması, bölgenin sadece askeri değil, dini kimliğiyle de öne çıktığını kanıtlamaktadır. Bu bağlamda, Erbaa ve çevresi Hellenistik dönemde hem stratejik kaleleri hem de kutsal merkezleriyle Pontos Krallığı'nın siyasi, askeri ve dini yapısında belirleyici bir konuma sahip olmuştur.

Mithradates–Roma mücadelesinin kritik sahnelerine ev sahipliği yapan bölge, Pompeius'un düzenlemeleriyle Roma eyalet sistemine dâhil edilmiş ve Magnopolis adıyla önemli kentler arasında yerini almıştır. Antonius'un MÖ 40/39

yılında yapmış olduğu düzenlemelerle VI. Mithradates'in torunu ve Pharnakes'in oğlu olan Dareios'un krallığına ilhak edilen Erbaa ve çevresi, Antonius'un MÖ 37/36 yıllarında yaptığı yeni düzenlemelerle Polemon krallığına bağlanmıştır. MS 64 yılında Polemon Krallığı sona erince krallığın toprakları Roma tarafından ilhak edilerek eyalet olarak düzenlendiğinde Pontos Polemoniacus (Polemon'un Pontos'u) adıyla Galatia Eyaleti'ne dâhil edilmiştir. Bu nedenle Erbaa ve çevresi de Pontos Polemoniacus bir parçası olarak kalmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun MS 395 yılında doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmasına kadar Erbaa ve çevresi Roma eyaletinin bir parçası olarak kalmıştır. Bu tarihten sonra ise bölge, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Erbaa'nın Kalkolitik Çağ'dan Roma dönemine kadar uzanan bir süreçte kesintisiz yerleşim gördüğünü, farklı uygarlıkların etkisi altında kalsa da stratejik ve ekonomik önemini koruduğunu ortaya koymuştur. Gümüşlük Eski Madenlik Mevkisi, bakır işleme merkezi olan Ezebağı, Horoztepe Yerleşmesi ve Mezarlığı ile çok sayıdaki yerleşmeyi bünyesinde barındırmasının yanı sıra Eupatoria/Magnopolis, Kanion Khorion ve Ameria'ya ev sahipliğı yapması Erbaa'nın Anadolu uygarlıkları içindeki yeri ve önemini somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu tez, Erbaa'nın Eskiçağ tarihine dair yapılan ilk kapsamlı çalışma olarak, bölge tarihinin anlaşılmasına katkı sağlamakta ve gelecekte yapılacak arkeolojik araştırmalara bilimsel bir temel sunmaktadır. Tarih boyunca pek çok uygarlığın yaşam alanı olarak seçtiğı Erbaa, doğal olarak zengin bir arkeolojik ve kültürel mirasa sahiptir. Gelecekte gerçekleştirilecek kapsamlı ve sistematik araştırmalarla, bölgenin barındırdığı tarihi ve arkeolojik potansiyelin daha ayrıntılı biçimde ortaya konulacağını

ümit

etmekteyiz.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

App. *Mithr.* (= Appianus, *Mithridateios*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*. With an English translation by H. White I-IV. Cambridge, Mass.-London 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliothēke Historike*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. With an English translation by R. M. Geer. London, New York 1947 (The Loeb Classical Library).

Ksen. *Kyr.* (= Xenophon, *Cyropaedia*). Ed. E. C. Marchant (1970). *Xenophontis opera omnia*, 4. Clarendon Press.

Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus, “Yaşlı”, *Naturalis Historia*) Pliny, *Natural History*, Trans. H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz, vols. I-X, Cambridge, Massachusetts-London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).

Plut. *Eum.*(= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, *Eumenes*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin I-XI. London, New York 1959 (The Loeb Classical Library).

Plut. *Luc.* (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, *Lucullus*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin I-XI. London, New York 1959 (The Loeb Classical Library).

Sall. *Hist.* (= Sallustius, *Historiae*). Kullanılan Metin ve Çeviriler: Sallust, *The Histories*. Translated with introduction and commentary by P. McGushin vol. I (1992), vol. II (1994). Oxford.

Strabon, (2000). Antik Anadolu Coğrafyası, (Geographika: XII-XIII-XIV). (Çev. Adnan Pekman). Arkeoloji ve Sanat.

Strabon, *The Geography of Strabo*, With an English translation by H. L. Jones, Vol: I-VIII, London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library)

MODERN KAYNAKLAR

- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi* (17. baskı). Başak Matbaacılık.
- Akurgal, E. (2014). *Anadolu uygarlıkları* (1. baskı). Phoenix Yayınları.
- Alp, S. (1991). *Hethitische Briefe aus Maşat Höyük*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alp, S. (2000). *Hitit çağında Anadolu çivi yazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*. TÜBİTAK.
- Altın, O. (2023). Frig Siyasetine Matar Kubileya (Kybele) Tapınımının Etkisi. *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 73–100.
- Anderson, J. G. C. (1903). *Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus*. Bruxelles.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın büyük düşmanı*. Odin Yayıncılık.
- Barjamovic, G. (2011). *A historical geography of Anatolia in the Old Assyrian colony period*. Copenhagen: The Carsten Niebuhr Institute of Ancient Near Eastern Studies.
- Bolat, Y. (2021). *Erbaa Ovasında Tarımsal Üretim ve Üreticilerin Küresel İklim Değişikliğine Yönelik Bilgi ve Algı Düzeylerinin Belirlenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Boré, E. (1840). *Correspondance et Mémoires d'un Voyageur en Orient* (Vol. I). Paris: Olivier-Fulgence.
- Bulut, A. E. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bulut, İ. (1992). *Beşerî ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Araştırma; Erbaa Ovası ve Çevresi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Burney, C. A. (1956). Northern Anatolia before classical times. *Anatolian Studies*, 6, 179–203.
- Ceylan, A., ve Uyanık, H. (2012). Kaşkalar ve Tokat'ın Eskiçağ tarihinde Kaşkaların rolü. In *Tokat Sempozyumu, 1–3 Kasım 2012* (Cilt I, ss. 71–79).

- Çetin, K. (2021). *Erbaa Depremlerinin Otantik Öğrenmeler Açısından İncelenmesi (1939-1942-1943 depremleri)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Dönmez, Ş. (2000). Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması. Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (s. 330–334). Ankara.
- Dönmez, Ş. (2001). Amasya Müzesi'nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak kavsi Geç Demir ve Helenistik Çağları çanak-çömleğine yeni bir bakış. TÜBA-AR, 4, 90–91.
- Dönmez, Ş. (2014). Amaseia Antik Kenti. F. Özdem (Ed.), *Yar ile Gezdiğim Dağlar* (ss. 9–27). Yapı Kredi Yayınları.
- Durbin, E. S. (1971). Iron Age pottery from the provinces of Tokat and Sivas. *Anatolian Studies*, 21, 99–124.
- Emir, O. (2014). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos (MÖ IV. yy – MS III. yy.)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Emir, O. (2023). Roma İmparatorluğu'nun Doğu politikasında Polemon Krallığı'nın rolü. *OANNES - Journal of Ancient History*, 5(2), 715–735.
- Emre, K. (1996). The Early Bronze Age at Maşat Höyük: Seasons 1980–1984. T. Mikasa (Ed.), *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.* (ss. 1–67). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Emre, K. (2012). Maşat Höyük (1945, 1973–1984). O. Bingöl, A. Öztan ve H. Taşkiran (Ed.), *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı*.
- Eroğlu, E. (2014). Ege Göçleri ve MÖ I. Binde Anadolu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 43–55.
- Fidan, E. (2016). Tarih öncesi dönemlerde Anadolu'da kullanılmış olan maden yatakları (*Ore deposits of Anatolia used in prehistorical times*). *Yeraltı Kaynakları Dergisi / Journal of Underground Resources*, 9, 49–59.
- French, D. H. (1976). Roma Devri Mil Taşları ve Yolları üzerinde 1974 yılında yapılan araştırmalar. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 39, 51–54.

- Girard, D. (1905, 20 janvier). Dans les solitudes du Pont. *Les Missions Catholiques*, (33–35).
- Gök, M. (2021). *Beşerî ve İktisadi Coğrafya Açısından Tokat İli tarım*. İksad Yayınevi.
- Günbattı, C. (2012). *Kültepe-Kaniş: Anadolu’da ilk yazı, ilk belgeler*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gündoğdu, H., vd. (2006). *Tarihi Yaşatan il: Tokat*. [Yayınevi belirtilmemiş].
- Hamilton, W. J. (2013). *Küçük Asya* (Çev. K. Toraman). Ankara.
- Jerphanion, G. de. (1912). *Melanges d’archéologie anatolienne*. Beyrouth: Imprimerie Catholique.
- Jones, A. H. M. (1998). *The cities of the Eastern Roman provinces*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaptan, E. (1982). Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular. MTA Dergisi, 93/94, 150-164.
- Kaptan, E. (1990). Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular. MTA Dergisi, 111, 175–186.
- Kaptan, E. (1992). Eski Anadolu Madenciliğine Ait Yeni Tarihlenen Buluntular. 7. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (ss. 95–106). Ankara.
- Karahan, Ü. O. (2015). *Eskiçağ’da Uşak ve Çevresi (en eski devirlerden M.S. 395 yılına kadar)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Karayaka, N. (1988). *Eskiçağ Tarihinde Tokat* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Karatekir, E. (2018). Persler Anadolu’da: Büyük Kyros’un Lydia Seferi ve Sonuçları. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1–27.
- Kaya, M. A. (2019). *Türkiye’nin Eski Çağ Tarihi III: Hellenistik Dönem*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kaymakçı, S. (2013). *Eski Çağda Kelkit Vadisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.

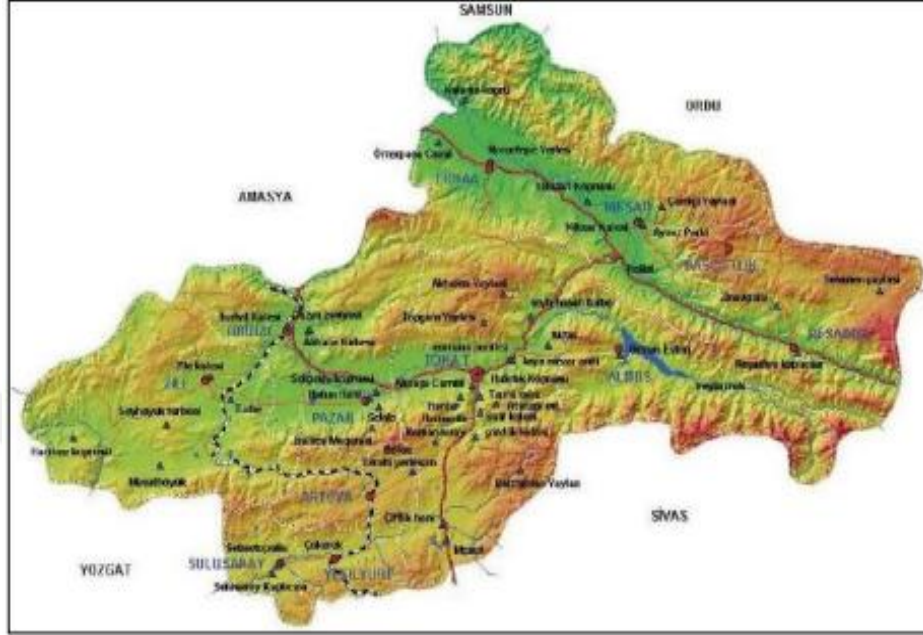
- Kolağasıoğlu, S. M. (2009). *Hitit Çağında Orta Karadeniz Bölgesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Konargöçer, M. (2017). *Prehistorik Devirlerden Eskiçağ'ın Sonuna Kadar Sivas* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Kökten, İ. K. (1944). Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları. *Belleten*, 8(32), 659–680.
- Kökten, İ. K. (1947). Tarih Öncesi Araştırmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1–18.
- Kuzuoğlu, R. (2012). Eski Asur Dönemi'nde Tokat ve Çevresi. *Tokat Sempozyumu*, 1–3 Kasım 2012, Cilt I, ss.197-203
- Madsen, J. M. (2009). The ambitions of Mithridates VI: Hellenistic kingship and modern interpretations. J. M. Højte (Ed.), *Mithradates VI and the Pontic Kingdom* (Black Sea Studies, 9, ss. xx–xx). Aarhus: Aarhus University Press.
- Magie, D. (1950). *Roman rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ* (Vols. I–II). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- McGing, B. C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontos*. Leiden: Brill.
- Memiş, E. (2001). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Ekin Yayınları.
- Memiş, E. (2012). Hitit-Kaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesinin Yeri ve Önemi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, 01–03 Kasım 2012, *Bildiriler Cilt I*, ss. 231-241. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Memiş, E. (2017). *Eski Anadolu Tarihi* (14. baskı). Ekin Yayınları.
- Munro, J. A. R. (1901). Roads in Pontus, Royal and Roman. *The Journal of Hellenic Studies*, 21, 52–66.
- Murat, L. (1998). Hitit Dünyasında Kaşkalar'ın Yeri. *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi* (ss. 435–443). Ankara.
- Oktan, M. (2008). Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pontos'ta Yapılan Düzenlemeler. *Anadolu/Anatolia*, 34, 47–75.

- Olshausen, E., ve Biller, H. (1984). Historisch-geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches, Teil 1. Wiesbaden.
- Orthmann, W. (1963). *Die Keramik der frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*. Mann Verlag.
- Özcan, B. (1991). Sulusaray-Sebastapolis Antik Kenti. *Müze Kurtarma Semineri I* (ss. 261–307). Ankara.
- Özgüç, T. (1958). The Statuette From Horoztepe. *Anatolia*, 3, 53–56.
- Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar / Excavations at Maşat Höyük and investigations in its vicinity*. Ankara
- Özgüç, T., & Akok, M. (1957). Horoztepe Eserleri. *Belleten*, 21(82), 201–219.
- Özgüç, T., & Akok, M. (1958). *Horoztepe: Eski Tunç Devri mezarlığı ve iskân yeri / An Early Bronze Age settlement and cemetery*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Özlü, T. (2000). *Orta Karadeniz Bölgesi'nde Fenolojik Gözlemler ve Doğal Mevsimler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Özbey, S. (2010). *Amasya İli Höyükleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Özsait, M. (1982). Anadolu'da Helenistik Dönem. *Anadolu Uygarlıkları: Görsel Anadolu Tarih Ansiklopedisi* (ss. 280–324). İstanbul: Görsel Yayınlar.
- Özsait, M. (1985). *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Özsait, M. (1988). 1987 yılı Amasya-Suluova Tarih Öncesi Araştırmaları. *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (ss. 287–300). Ankara.
- Özsait, M. (1994). 1988 yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları. *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Cilt I, ss. 113–129).
- Pehlivan, E. (2010). *Doğu Trakya'da Roma Dönemi Yolları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Reinach, T. (1895). *Mithridates Eupator, König von Pontos*. Leipzig: Teubner.

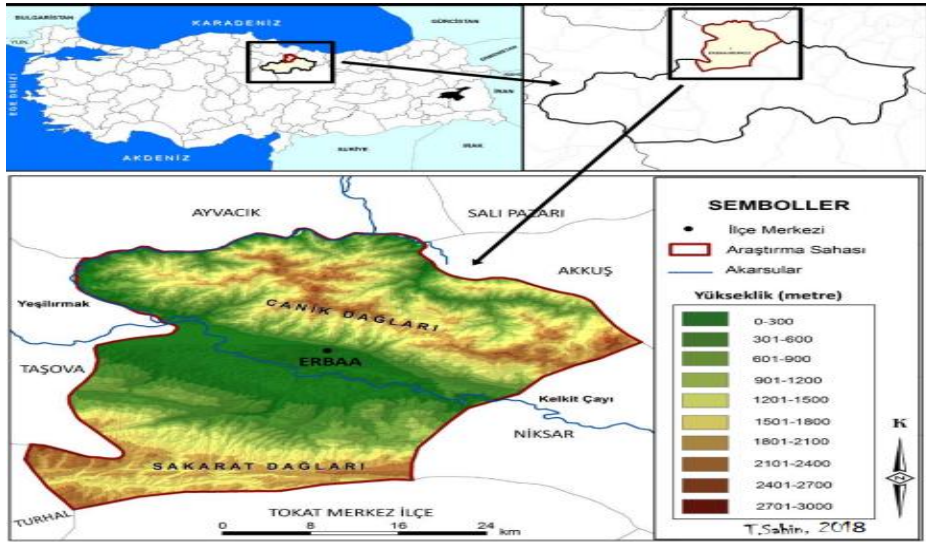
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Uygarlıkları* (3. baskı). DER Yayınları.
- Sevin, V. (2015). *Anadolu Uygarlıkları* (3. baskı). DER Yayınları.
- Sorensen, S. L. (2016). *Between Kingdom and Koinon: Neapolis/Neoklaudiopolis and the Pontic Cities*. Geographica Historica, 33. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sökmen, E. (2016). *Surveying the Pontic landscape through the fortresses of the Mithradatids* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Speidel, M. A. (2019). *Hellenistik Kapadokya Krallığı*. [Yayınevi belirtilmemiş].
- Şahin, C. (1998). *Erbaa-Niksar Havzası ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü* [Yayınlanmış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Şahin, T. (2018). *Erbaa'da Bazı Tıbbi Aromatik Bitkilerin Coğrafi Dağılışı ve Kırsal Kalkınma İlişkisi (Tokat)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuzmayıs Üniversitesi.
- Şahin, H. A., & Aynur, M. Y. (2023). MÖ II. binyıl Çivi Yazılı Kaynaklarında Karahna Kenti. *OANNES- International Journal of Ancient History*, 5(1), 19–42.
- Şahinbaş Erginöz, G. (2022). Hitit Dönemi Anadolu'sunda Tıbbî Faaliyetler. *Anadolu Tıbbi Dergisi*, 1(1), 1–11.
- Şenol, C. (2019). Erbaa Şehrinin Yer Değiştirmesi ve Mekânsal Gelişimi. *Beşerî ve İktisadi Coğrafya Araştırmaları* (ss. 507–522). İstanbul: Babil Basım Yayıncılık.
- Tekin, M. (2024). Arkeolojik ve Epigrafiik Veriler Işığında Pontos Tapınak Devleti Ameria'nın Konumu Üzerine Yeni Bir Öneri. *Belleten*, 88 (311), 45–80.
- Tekin, M., Uyanık, H., & Ful, Ş. D. (2024). MÖ 67 Zela Savaşı'nın yerine ışık tutan bir kale: Dadasa Kalesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39(2), 821–843.
- Tekin, M. (2020). Adının büyüklüğünü tarihte yaşayamayan bir Hellenistik Pontos kenti: Eupatoria/Magnopolis (*Yeni bulgular ve gözlemler ışığında lokalizasyonu ile ilgili yeni bir öneri*). *TÜBA-AR*, 27, 217–240.
- Tekin, M. (2025). Antik Çağ Anadolu'sunda kadim bir kült merkezi: Zela Tapınak Devleti üzerine güncel bir değerlendirme. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 38, 107.

- Tekin, O. (2021). Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ. O. Tekin (haz.), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorluklar, Kent Devletleri içinde* (s.1-9). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tez, M. (2023). *Kültür coğrafyası açısından Tokat-Erbaa örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Tokat İl Yıllığı. (1998). s. 105. Tokat.
- Tokat Valiliği. (2017). Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü 2016 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu. T.C. Tokat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Tokat
- Türker, A., Özdemir, C., & Bozkurt, D. (2015). Orta Karadeniz Bölgesi Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Geleneklerine Bir Bakış. 5. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, 105–132.
- Uyanık, H. (2014). Arkeolojik Araştırmalar Işığında Tunç Çağı'nda Erbaa. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 97–120.
- Uyanık, H. (2023). Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar Işığında Eskiçağ'da Turhal Kalesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(5), 1529–1549.
- Ünlüsoy, S. (2022, Mayıs 12–14). Eski Gümüşlük Maden Mevkii İTÇ madencileri. 4. *Türkiye Tarihi Madenler Konferansı Bildiri Özetleri* (s. 49). İzmir.
- Yetişkin, G., İçen, S., ve Teksarı, Y. (2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat.
- Yılmaz, Y. (2019). *Şehir Coğrafyası Açısından Erbaa* [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Yürüdür, E. (1991). Erbaa ve Niksar Ovalarının Fiziki Coğrafya Özellikleri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi

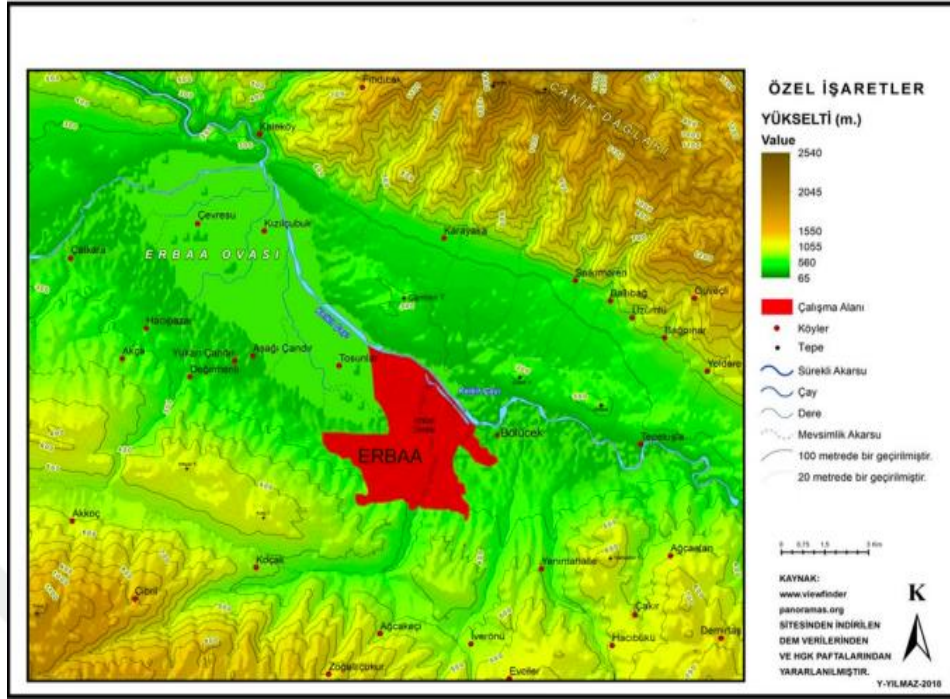
EKLER

Harita 1: Tokat İli Coğrafi Yapısı (<http://www.tokat.gov.tr>)

Harita 2: Erbaa Lokasyon Haritası (<http://www.tokat.gov.tr>)

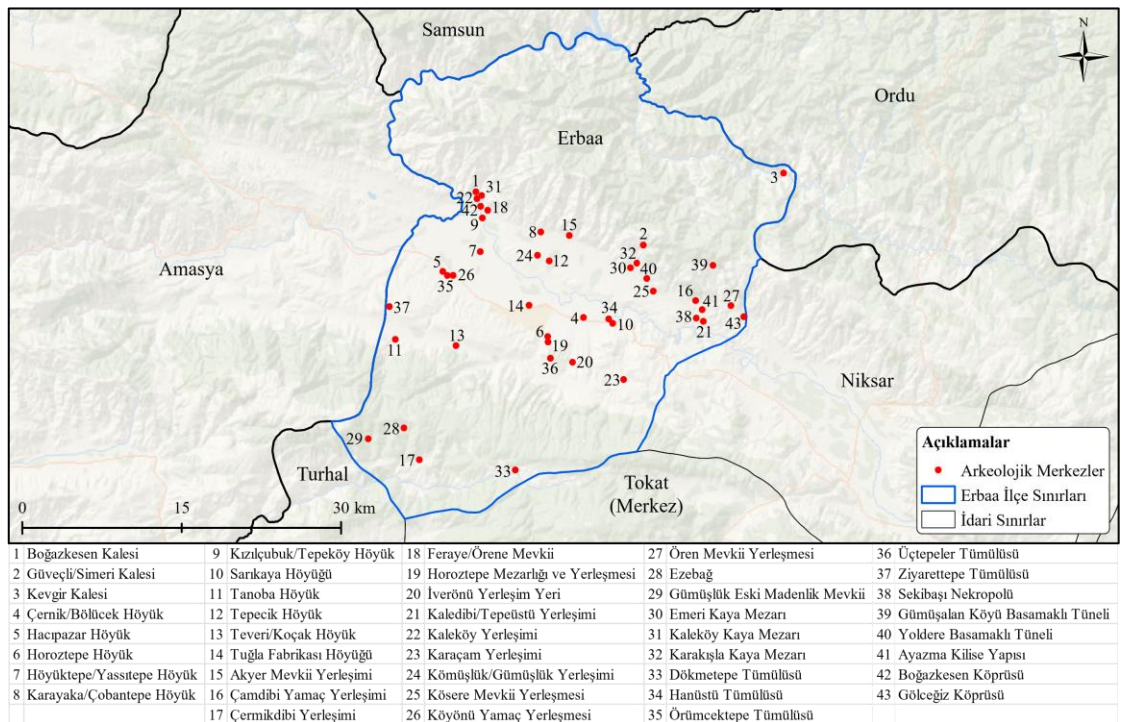
Harita 3: Erbaa Şehri ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası (Tez, 2023, s.23)

Harita 4: Pompeius'un Doğu'daki Düzenlemeleri (Brill's New Pauly Supp. I, Vol.3)

Harita 5: Mithradates Savaşları (Brill's New Pauly Supp. I, Vol.3)

Harita 6: Arkeolojik Merkezler

Resim 1: Erbaa Ovası'nın Kuzeyinde Yer Alan Canik Dağları'ndan Görünüm (Tez, 2023, s. 15).

Resim 2: Boğazkesen/ Kaleköy Kalesi Genel Görünüm

Resim 3: Boğazkesen/ Kaleköy Kalesi Sur Duvarından Görünüm (Tekin, 2020, s. 234).

Resim 4: Boğazkesen /Kaleköy Kalesi'nin Bizans Dönemi'ne Ait Burçlarından Bir Görünüm (Sökmen, 2016, s. 438).

Resim 5: Canik Dağları'nın Zirvesine Yakın Yerde Kurulmuş Olan Kevgir Kalesi (Erbaa. bld. gov.tr)

Resim 6: Kevgir Kalesi'nin Bulunduğu Kayalık Alan (Bulut, 2017, s. 203)

Resim 7: Kevgir Kalesi Basamaklı Tüneli Girişi (Bulut, 2017, s. 205).

Resim 8: Kevgir Kalesi'nin Üzerinde Bulunan Kayaya Oyulmuş Oda Kalıntısı Girişi (Bulut, 2017, s. 204).

Resim 9: Güveçli ve Emeri Köyü'ne Güneyden Bakış (Bulut, 2017, s. 200).

Resim 10: Güveçli Kalesi Güneye Bakan Yamaçta Basamaklı Tünel Girişi (Bulut, 2017, s. 201).

Resim 11: Güveçli Kalesi Basamaklı Tüneline Açılan Küçük Tünel/Koridor (Bulut, 2017, s. 201).

Resim 12: Horoztepe Höyüğü (Yetişkin vd., 2010, s. 293).

Resim 13: Höyüktepe/Yassitepe/ Aşağıçandır Höyük Genel Görünüm (Yetişkin vd., ,2010, s. 266).

Resim 14: Tonaba Höyük Genel Görünüm (Yetişkin vd.,2010, s. 273).

Resim 15: Tonaba Höyük (Yetişkin vd.,2010, s. 273).

Resim 16: Tepecik Höyük Genel Görünüm (Yetişkin vd., 2010, s. 277).

Resim 17: Akyer Mevkisi Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

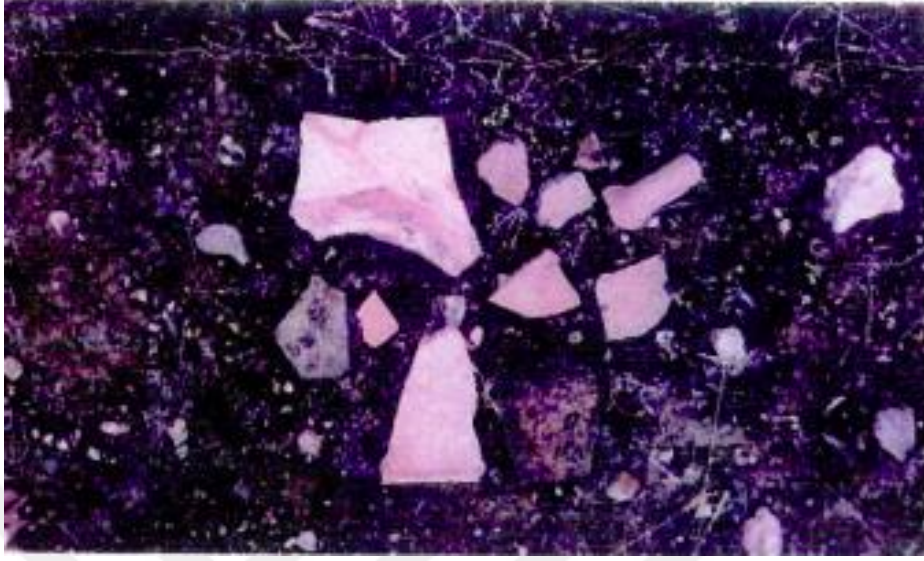
Resim 18: Çamdibi Yamaç Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 19: Çermikdibi Yerleşimi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 20: Feraye/Örene Mevkisi Yerleşimi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 21: Feraye/Örene Mevkii Yerleşimi Seramik Genel Görüntüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 22: Feraye/Örene Mevkisi Yerleşimin İçinden Geçen Asfalt Yolun Hemen Batısında İnsan Eliyle Oluşturulmuş Basamak (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 23: Feraye/Örene Mevkisi Yerleşimin İçinden Geçen Asfalt Yolun Genel Görünümü (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 24: Horoztepe Mezarlığı ve Yerleşmesi (Yetişkin vd., 2010, s. 265).

Resim 25: Horoztepe Mezarlığı, Gaga Ağızlı Testi, Çalpara, Kirmen, Ayna, Güneş Kursu, Çanak (Uyanık, 2014, s. 117).

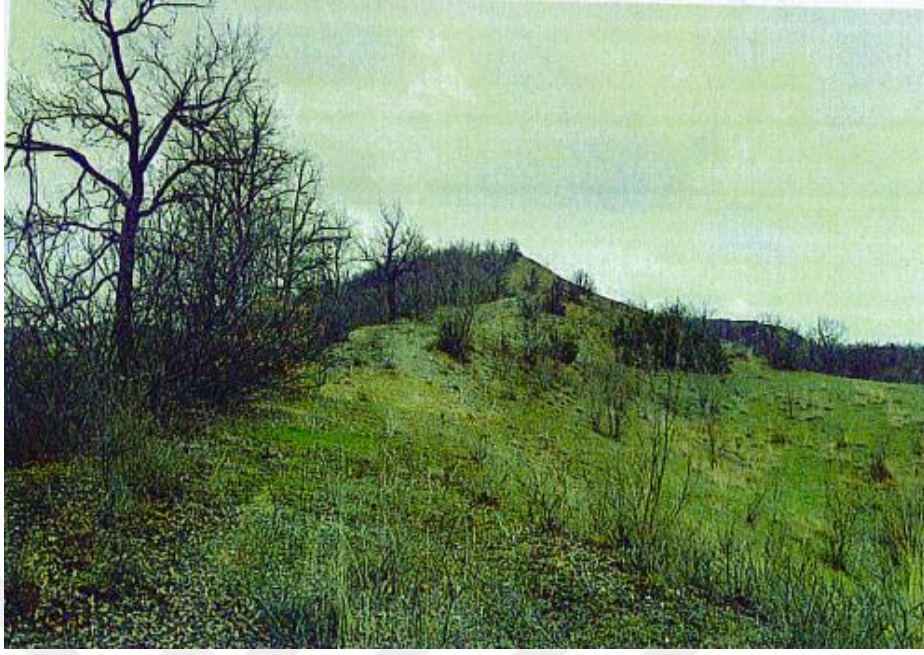
Resim 26: Horoztepe Çocuğunu Emziren Kadın Heykelciği (Özgüç, 1956, s. 155).

Resim 27: Horoztepe Tunç Boğa Heykelciği (Özgüç, 1956, s. 155).

Resim 28: Horoztepe Mezarlığı, Seramik Eserler (Özgüç ve Akok, 1958, s. 153)

Resim 29: İverönü Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 30: Kaledibi Tepeüstü Yerleşmesi Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

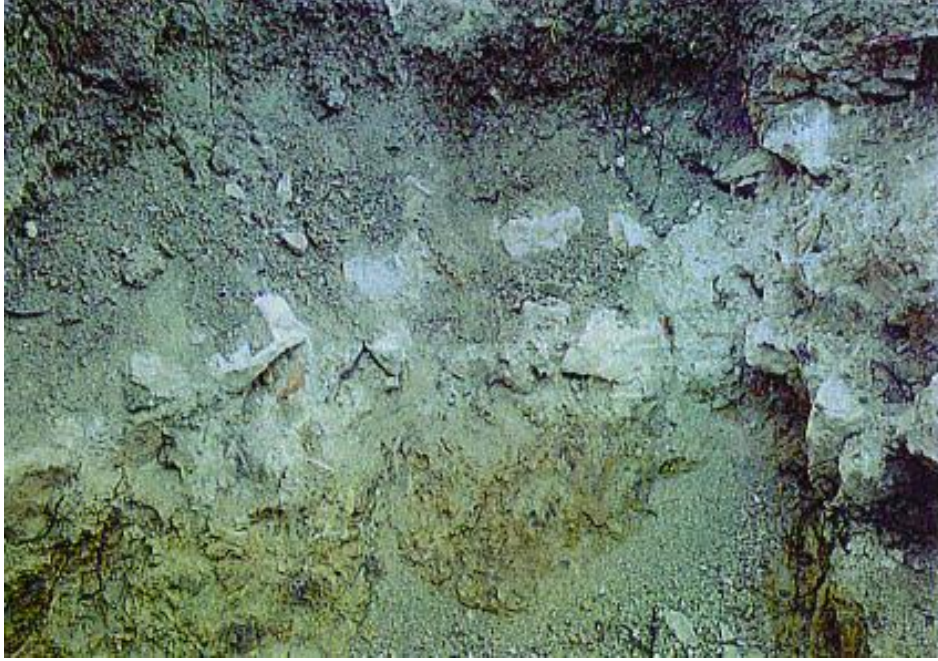
Resim 31: Kaledibi Tepeüstü Yerleşimi Seramik Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 32: Köşere Mevkisi Yerleşimi Seramikleri (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 33: Kösere Mevkisi Yerleşimi Horasan Harçlı duvar Kalıntısı (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

Resim 34: Ören Mevkisi Yamaç Yerleşiminden Harçlı Temel Kalıntısı İzleri (SKTVKKBK, D.K.V.K.E).

Resim 35: Emiri Kaya Mezarı (Tekin, 2022, s. 76).

Resim 36: Emiri Kaya Mezarı İçten Görünüm (Tekin, 2022, s. 76).

Resim 37: Karakışla Kaya Mezarlığı Khamosorionları (Tekin, 2022, s. 78).

Resim 38: Dökmektepe Tümülüsü Genel Görünüm (SKTVKKBK, D.K.V.K.E.).

Resim 39: Örümcektepe Tümülüğü Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 40: Ziyarettepe Tümülüğü Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 41: Sekibaşı Nekropolü Genel Görünüm (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 42: Sekibaşı Nekropolü Mezar Odası (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 43: Sekibaşı Nekropolü Seramik Buluntular (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 44: Gümüşalan Köyü Basamaklı Tünelinin Bulunduğu Kayalık (Bulut, 2017, s. 202).

Resim 45: Gümüşalan Köyü Basamaklı Tünelinin Girişi (Bulut, 2017, s. 202).

Resim 46: Gümüşalan Köyü Basamaklı Tüneli Basamakları (Bulut, 2017, s. 203).

Resim 47: Yoldere Basamaklı Tüneli (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 48: Ayazma Kilise Kalıntısı (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 49: Boğazkesen/Kaleköy Köprüsü (<https://www.paradiqmaakademiyyayinlari.com/wp-content/uploads/2024/12/1-erbanin-surudurulebilir-ekolojik-turizm-envanteri>)

Resim 50: Gölceğiz Köprüsü (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

Resim 50: Gölceğiz Köprüsü Kesme Taş Duvar Örgüsü (SKTVKBK, D.K.V.K.E).

ÖZGEÇMİŞ

